

Tilburg University

De buurtconcentratie van etnische minderheden

Saleh, F.M.A.

Publication date:
2017

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Saleh, F. M. A. (2017). *De buurtconcentratie van etnische minderheden*. [, Tilburg University]. Uitgeverij Eburon.

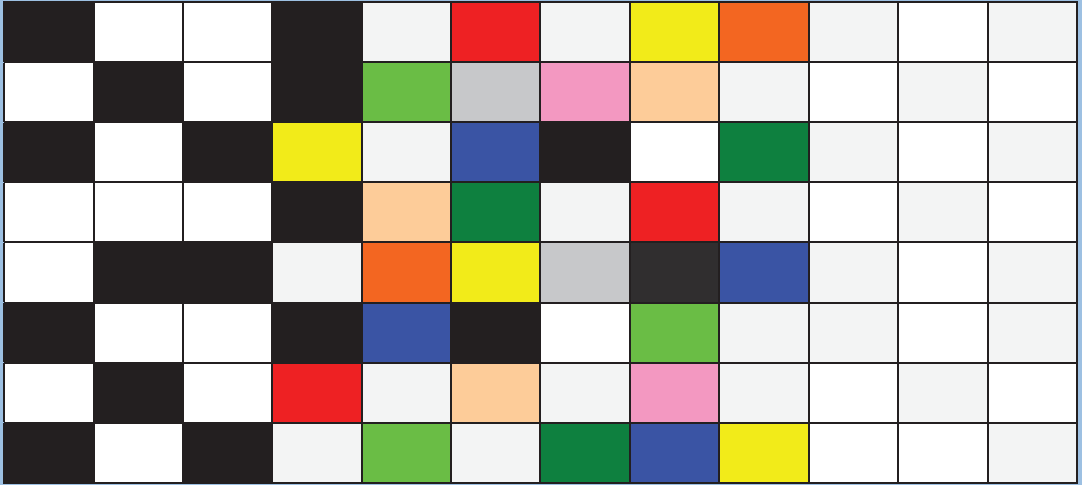
General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

De buurtconcentratie van etnische minderheden

Farouk M. A. Saleh

De buurtconcentratie van etnische minderheden

Farouk M. A. Saleh

ISBN 978-94-6301-114-3

Uitgeverij Eburon
Postbus 2867
2601 CW Delft
tel.: 015-2131484 / fax: 015-2146888
info@eburon.nl / www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Grafisch ontwerp: Studio Iris, Leende

© 2017. F.M.A. Saleh. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

De buurtconcentratie van etnische minderheden

PROEFSCHRIFT

Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor aan Tilburg University
op gezag van de rector magnificus, prof.dr. E.H.L. Aarts, in het openbaar
te verdedigen ten overstaan van een door het college voor promoties
aangewezen commissie in de aula van de Universiteit op
woensdag 8 maart 2017 om 16.00 uur door

Farouk Mohammed Amin Saleh
geboren te Arbil, Irak

Promotor:

Prof. dr. R.S. Gowricharn

Copromotor:

Dr. W.J.G. Uunk

Promotiecommissie:

Prof.dr. P.M. de Graaf

Prof.dr. J.W.M. Kroon

Prof.dr. J.C. Rath

Dr. M.M. van Zaanen

Inhoudsopgave

1.	Het vraagstuk van de buurtconcentratie	7
1.1	De buurtconcentratie van etnische minderheden en hun sociale positie	7
1.2	Verklaringen voor het verband tussen etnische concentratie en de sociaal-economische positie van individuen	9
1.3	Probleemstellingen	13
1.3.1	Het verband tussen buurtconcentratie en sociale positie van bewoners van Den Haag	14
1.3.2	De ervaringen van bewoners van concentratiebuurten	16
1.4	Relevantie van het onderzoek	17
1.5	Opbouw van het boek	18
2.	Opzet van het onderzoek	21
2.1	Inleiding	21
2.2	Onderzoekslocatie en populatie	22
2.2.1	Onderzoekslocatie en segregatie	22
2.2.2.	Onderzoekspopulatie	24
2.3	Onderzoekseenheden en dataverzameling	26
2.3.1	Kwantitatieve analyses: individueel bestand	26
2.3.2	Kwantitatieve analyses: buurtbestand	27
2.4	Koppeling van bestanden en methode van analyse	31
2.5	Kwalitatieve analyses: methode	32
3.	Etnische concentratie en onderwijspositie	41
3.1	Inleiding	41
3.2	Buurtconcentratie en onderwijs	42
3.3	De onderwijspositie van etnische minderheden	45
3.4	Buurtconcentratie en opleidingsniveau	49
3.5	Leefcultuur en opleidingsniveau	64
3.5.1	Sociaal-economische positie (SES)	64
3.5.2	Schooluitval	65
3.5.3	Zwarte scholen en schoolkeuze	67
3.5.4	De taalkwestie	69
3.6	Conclusie	75

4.	Etnische concentratie en arbeidspositie	77
4.1	Inleiding	77
4.2	Buurtconcentratie en arbeidspositie	78
4.3	Arbeidsparticipatie en etnische buurtconcentratie	79
4.4	Buurteffecten en werkloosheid	86
4.5	Leefcultuur en arbeid	102
4.5.1	Arbeidsethos	102
4.5.2	Traditionele taakverdeling	107
4.5.3	Ontmoediging	109
4.5.4	Sociale steun	111
4.5.5	Verhuiswensen	113
4.6	Conclusies	117
5.	Etnische concentratie en sociale contacten	119
5.1	Inleiding	119
5.2	Sociale contacten van allochtonen	120
5.3	Buurtconcentratie en sociale contacten	122
5.4	Buurteffecten en sociale contacten	127
5.5	Leefcultuur en sociale contacten	140
5.5.1	Sociaal vertrouwen	140
5.5.2	Sociale ondersteuning	142
5.5.3	Sociale ervaring en spanningen	144
5.5.4	Hechte contacten	146
5.5.5	Beeldvorming	149
5.6	Conclusies	150
6.	Conclusies	153
	Summary	161
	Lijst van afkortingen	169
	Lijst van tabellen en grafieken	170
	Literatuurlijst	172
	Websites	185

1. Het vraagstuk van de buurtconcentratie

1.1 De buurtconcentratie van etnische minderheden en hun sociale positie

In deze studie staat het effect van etnische concentratie op de sociale positie van allochtonen centraal. Het begrip etnische concentratie verwijst naar het aandeel van een etnische minderheid in een ruimtelijke eenheid, bijvoorbeeld een buurt, wijk of school, in de urbane omgeving (Massey & Denton, 1988; Tesser, et al., 1995; Ostendorf & Musterd, 2005). In Nederland is er discussie over de etnische concentratie van niet-westerse allochtonen. De buurtconcentratie van niet-westerse allochtonen zou een negatief effect hebben op hun integratie omdat deze hun mogelijkheden beperkt om deel te nemen aan maatschappelijke activiteiten en om in contact te komen met autochtonen. Als gevolg van de etnische buurtconcentratie zouden autochtonen en niet-westerse allochtonen niet alleen gescheiden van elkaar wonen, maar zou ook op andere maatschappelijke aspecten segregatie ontstaan.

Allochtonen in etnisch meer geconcentreerde buurten hebben een lager opleidingsniveau dan allochtonen uit etnische minder geconcentreerde buurten en mede daarom ook een minder gunstige arbeidsmarktpositie. Bewoners van concentratiebuurten zouden vaker werkloos zijn dan bewoners van andere buurten (Tesser, et al., 1995; Uunk, 2002; Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten, 2005; Doff, 2010) en genereren daardoor een lager inkomen. Van degenen die werken is het inkomensniveau lager omdat zij veelal werkzaam zijn in banen die zich aan de onderkant van de beroepsstructuur bevinden. Uitkeringsafhankelijkheid zou vaker in concentratiebuurten voorkomen dan in minder geconcentreerde buurten (Latten, 2005; Nieuwenhuizen, 2006a; Wittebrood & Permentier, 2011; Van Ham, 2012; Permentier, et al., 2013). Sociaal-maatschappelijke problemen zoals verloedering van de woonomgeving, sociale overlast, een hoog criminaliteitsniveau, gevoelens van onveiligheid zouden vaker voorkomen in concentratiebuurten dan in etnische minder geconcentreerde buurten (Tesser, et al., 1995; Rovers, 1999; Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten, 2005; Kruythoff, et. al., 2006; Permentier, et al., 2013).

Ook de sociale integratie van allochtonen zou onder druk komen te staan. In veel concentratiebuurten is inmiddels een eigen etnische infrastructuur van winkels, kleine bedrijven, cafés, gebedshuizen, verenigingen en stichtingen ontstaan. Hoewel deze infrastructuur op zichzelf geen probleem hoeft te zijn (Gowricharn, 2001), heeft ze ook een keerzijde: bewoners kunnen bijvoorbeeld vaker de eigen taal gebruiken, waardoor de buurt minder kansen biedt om de Nederlandse taal te leren en er zijn minder sociale contacten met autochtonen. Het onderhouden van een eigen etnische leefcultuur zou de sociale integratie van etnische minderheden dus belemmeren (Dagevos & Odé, 2003;

Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten, 2005; Dagevos, 2009; Vervoort, 2011, 2012). Ook met investeringen in de concentratiebuurten (denk aan krachtwijken oftewel Vogelaarwijken), is er in die buurten onvoldoende vooruitgang geboekt ten opzichte van de meest vergelijkbare buurten (Wittebrood & Permentier, 2011; Permentier, et al., 2013). Kortom, etnische buurtconcentratie zou veel problemen veroorzaken voor zowel de buurtbewoners als de samenleving.

Terwijl deze onderzoeken een negatief beeld oproepen, zijn er ook andere geluiden te horen die benadrukken dat de integratie van niet-westerse allochtonen vooruitgang heeft geboekt en dat de etnische buurtconcentratie ook positieve aspecten heeft: etnische minderheden zouden bijdragen aan de werkgelegenheid door hun ondernemerschap en door elkaar via hun sociale netwerken aan werk te helpen (zie bijvoorbeeld; Bolt, et al., 1998; Kloosterman & Van der Leun, 1999; Snel & Burgers, 2000; Gowricharn, 2001; Noordhoff, 2004).

In studies voor de Verenigde Staten (Wilson, 1996; Ainsworth, 2002; Weinberg, 2004; Galster & Santiago, 2006; Rothwell & Massey, 2014) is er empirisch gezien veel ondersteuning voor een negatief effect van etnische buurtconcentratie op de sociale positie van bewoners. Het effect van het wonen in 'zwarte buurten' bestaat er onafhankelijk van individuele kenmerken, en is vrij sterk te noemen, hoewel dit wel varieert naar bevolkingsgroep, geografische locatie en historisch tijdstip.

Voor Nederland laten de bestaande empirische analyses slechts een zwak effect van etnische concentratie op het onderwijsniveau en de arbeidsmarktpositie van allochtonen zien (Tesser, et al., 1995; Uunk, 2002; Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten, 2005; Doff, 2010). In sommige studies is er helemaal geen effect van de etnische concentratie onafhankelijk van individuele kenmerken (Van Amersfoort, 1992; Musterd, 2003). Dit verschil in uitkomsten laat zich wellicht verklaren door de verschillen in de Amerikaanse en Nederlandse context (Van der Laan Bouma-Doff & Putten, 2005; Ostendorf & Musterd 2005; Pinkster, 2008). Dat leidt ertoe dat in Nederland het niveau van de etnische segregatie en concentratie veel lager ligt dan in de VS. Bovendien gaat het hier om multi-etnische wijken en niet om mono-etnische wijken zoals die in de VS bestaan (Dagevos, 2009; Gijsberts, et al., 2010; Doff, 2010). Een ander verschil is het uitgebreide sociale zekerheidsstelsel in Nederland (Pinkster, 2008). De verzorgingsstaat dempt daardoor in belangrijke mate de sociaal-economische verschillen (Dagevos, 2009; Gijsberts, et al., 2010; Doff, 2010). Musterd (2005) wijst erop dat er weinig studies zijn die Europa en Amerika expliciet vergelijken op het punt van de segregatie en concentratie van bevolkingsgroepen. Volgens hem is het niet eenvoudig een verklaring voor de verschillen te geven omdat Europa uit verschillende landen bestaat met grote verschillen op het gebied van de verzorgingsstaat, economie, taal, cultuur en geschiedenis.

Nederland kent dus geen sterke effecten van etnische concentratie op de sociale positie van bewoners. Omdat de verschillen in etnische concentratie met de Verenigde Staten groot zijn, zowel qua samenstelling van de buurtbevolking als van de gevonden

effecten en door het bestaan van grote verschillen in sociale zekerheidsstelsels, is een vergelijking tussen Nederland en de Verenigde Staten niet goed te maken. Aangezien het in deze studie gaat om het bestaan en de betekenis van buurteffecten, beperken wij ons tot Nederland. Wij onderzoeken in deze studie het effect van de buurtconcentratie van etnische minderheden op de sociale positie van allochtonen in een Nederlandse setting. Er zijn goede redenen om het bestaande onderzoek over te doen. Ten eerste beschikken wij nu over betere data dan in vorige studies het geval was. Wij maken gebruik van groot-schalige enquêtegegevens uit één setting, Den Haag, waarin een grotere variatie bestaat in de etnische samenstelling van buurten dan voor Nederland. Ten tweede zijn er in Den Haag sterk geconcentreerde wijken te vinden waardoor wij het waarschijnlijk achten dat er in deze setting een andere uitkomst zou kunnen bestaan van etnische buurtconcentratie op de sociale positie van bewoners. Ten derde is de focus op één stad in plaats van op meerdere voor Nederland representatieve gemeenten, een verbetering: resultaten raken zo niet vertekend door verschillen tussen gemeenten en de onderzoekssetting bevindt zich binnen één, afgebakende woningmarkt.

Wij beperken ons – anders dan vorig onderzoek – niet tot het vaststellen van effecten van etnische buurtconcentratie op de sociale positie van niet-westerse allochtonen, maar proberen deze ook te verklaren. Een andere verbetering is dat we in een kwalitatief onderzoek vaststellen of de bewoners de etnische concentratie ook percipiëren als oorzaak van hun sociale positie, of dat hun sociale positie in hun ogen aan andere oorzaken te wijten is.

1.2 Verklaringen voor het verband tussen etnische concentratie en de sociaal-economische positie van individuen

A. Etnisch concentratie-effect

Met buurteffecten wordt bedoeld dat de houding, het gedrag en de kansen van individuen worden beïnvloed door de etnische concentratie van de buurt en de buurtcultuur waarin zij wonen (Lupton, 2003; Martin, 2003). De kern van de literatuur over buurteffecten is dat er sprake is van een causale relatie tussen de etnische concentratie van de buurt en bijvoorbeeld werkloosheid. Door het leven in een concentratiewijk zou het risico op bijvoorbeeld werkloosheid vergroot worden. Voor dit concentratiebuurt-effect zijn verschillende typen verklaringen gegeven, die afkomstig zijn uit de VS:

- a. Economische verklaring (soms ook *Spatial Mismatch* hypothese genoemd). De buurteffecten zijn een gevolg van de veranderingen in de stadseconomie. De concentratiebuurt zou een negatief effect hebben op de sociaal-economische positie van haar bewoners omdat bedrijven verhuizen, waardoor buurtbewoners een zwakke sociale positie innemen. Kain (1968) was in de Verenigde Staten één van de eerste economen

die wees op de spatial mismatch. Hij betoogde dat zwarte arbeiders in gesegregerde gebieden wonen die slecht verbonden zijn met de grote centra en de kernen van economische groei in de stad. Daardoor zijn werkgevers minder bereid om deze buurtbewoners een baan te geven. Wilson (1987; 1996) en Wacquant & Wilson (1989) betogen dat de zwakke sociale positie van Afro-Amerikanen gelinkt is aan de buurten in de binnenstad. Volgens hen zijn de zwarte getto's de woonplaats van een onderklasse die het contact met de arbeidsmarkt en de maatschappij heeft verloren. Dit komt doordat de industriële herstructurering van de Amerikaanse economie geleid heeft tot een drastische afname van de stedelijke werkgelegenheid. Die heeft op haar beurt weer geleid tot de economische uitsluiting van bepaalde groepen, wat vervolgens weer leidde tot een etnische *underclass* en *hyperghettoization* van de binnensteden.

- b. Sociale (netwerk-)verklaring. De kern van deze verklaring is dat het effect van buurtconcentratie op sociale positie verklaard kan worden uit het gebrek aan (effectieve) sociale netwerken. Sociale netwerken kunnen bronnen en middelen (resources) bevatten die een persoon kunnen helpen om een baan te vinden door middel van werkgerelateerde informatie, advies en ondersteuning. Door het wonen in een concentratiebuurt ontwikkelen de bewoners geen adequate netwerken of ontvangen zij geen informatie die relevant is voor onder meer de arbeidsmarkt, (goed) onderwijs, sociale contacten met autochtonen, de financiële markt en de huizenmarkt. Het wonen in een concentratiebuurt verkleint de kans op toegang tot netwerken met waardevolle informatie.

Dit hoeft echter niet te betekenen dat de bewoners van concentratiebuurten geïsoleerd raken, zoals door sommigen wordt gesteld (Small & Newman, 2001). Allochtone bewoners van concentratiebuurten kunnen juist grote sociale netwerken hebben, maar die bestaan wel voor het overgrote deel uit leden van de eigen etnische gemeenschap (Vervoort, et al., 2010; Vervoort, 2012). Hoewel zo'n etnisch netwerk weinig oplevert als het gaat om bijvoorbeeld informatie over de meest attractieve banen op de arbeidsmarkt, is een etnisch netwerk wel waardevol als het gaat om onderlinge steun en hulp. Zo kunnen leden van de eigen etnische gemeenschap elkaar helpen met huisvesting, taalproblemen en toezicht op elkaars kinderen (Wilson & Portes, 1980; Pinkster, 2007; Pinkster, 2009; Nieuwenhuis, et al., 2013). Verder is gebleken dat het etnische netwerk bij kan dragen aan het vinden van banen aan de onderkant van de arbeidsmarkt of als zelfstandig ondernemer (Kloosterman & Van der Leun, 1999; Snel & Burger, 2000). Burgess & Bogue (1964) betogen dat nieuwkomers in concentratiewijken worden ontvangen en vervolgens via meer gesettlede immigranten - soms slechte - banen vinden in de buurt of binnen de eigen etnische groep.

- c. Culturele verklaring. De kern van deze verklaring is dat het effect van buurtconcentratie op de sociale positie en met name werkloosheid verklaard kan worden door de leefstijl of subcultuur van haar bewoners. Het werk van Lewis (1959) en Massey & Denton (1993) zegt dat door de interactie tussen bewoners in concentratiebuurten gedrag, attitudes, normen en waarden ontstaan die voor hen 'normaal' zijn, maar die afwijken van de rest van de samenleving. Lewis noemt een leefpatroon dat zich kenmerkt door langdurige uitsluiting, demotivatie en apathie de 'cultuur van armoede'. De buurt oefent effecten uit op bewoners door de socialisering in een arbeidsloos leven.

Het is belangrijk om op te merken dat er een verschil bestaat tussen enerzijds culturele buurteffecten en anderzijds economische en sociale buurteffecten. Het culturele effect op bewoners kan pas optreden bij langdurig wonen in een concentratiebuurt, terwijl buurteffecten die door economische veranderingen of veranderingen in het sociale netwerk optreden kortstondige effecten (kunnen) zijn. Daardoor is de culturele verklaring iets minder aannemelijk voor veel bewoners van concentratiebuurten. Immers, velen wonen er niet lang; vaak verhuizen ze van de ene buurt naar de andere. En buurten kunnen veel van elkaar verschillen.

Omdat er geen sterke concentratie-effecten in Nederland zijn waargenomen is evenmin duidelijk welk mechanisme (economisch, sociaal of cultureel) de hoofdrol zou spelen bij buurteffecten. In studies voor de VS werden er veel sterkere negatieve buurteffecten vastgesteld. De netwerkverklaring bleek de beste verklaring te zijn (Wilson, & Portes, 1980; Bertrand, et al., 2000; Topa, 2001; Small, 2007).

B. Individuele kenmerken

Een alternatieve verklaring voor het feit dat de sociaal-economische positie van bewoners van concentratiebuurten slechter zou zijn dan die van bewoners van minder geconcentreerde buurten is dat het niet ligt aan de concentratie, maar aan de kenmerken van de bewoners. De individuele kenmerken verklaring (ook wel: compositieverklaring) stelt dat een eventueel verband tussen buurt en sociale positie voortkomt uit de kenmerken van bewoners, zoals opleidingsniveau, taalkennis, geslacht, leeftijd, generatie, gezinssamenstelling of het beroepsniveau. Bewoners van concentratiebuurten zijn bijvoorbeeld vaker werkloos dan bewoners van minder geconcentreerde buurten omdat zij lager opgeleid zijn. In dit geval heeft buurtconcentratie direct effect op onderwijsniveau. Nieuwenhuizen (2006b) en De Koning, et al., (2008) betogen dat minderheden in de concentratiebuurten vaker werkloos zijn omdat zij minder goed scoren op kenmerken als opleiding, ervaring, taalkennis, sociaal kapitaal en sociale netwerken. Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten (2005) kwamen tot de conclusie dat de variabelen opleidingsniveau, taalvaardigheid en culturele oriëntatie belangrijker zijn dan de woonbuurt bij

het verklaren van de werkloosheid bij allochtonen. Etnische concentratie van de woonbuurt heeft nauwelijks een zelfstandig effect op de arbeidsmarktpositie. Sykes (2011) komt tot de conclusie dat achtergrondkenmerken van jongeren, zoals geslacht, leeftijd, opleiding van de ouders, familiestructuur en etnische afkomst van belang zijn voor het verklaren van hun onderwijsniveau.

C. 'Andere' Buurtkenmerken

Een alternatieve verklaring voor een verband tussen de etnische concentratie in de buurt en de sociaal-economische positie van de bewoners is dat andere buurtkenmerken dan etnische concentratie dit verband verklaren: de samenstelling van de buurt, de omvang van de buurt, verloedering, bewoningsdichtheid, verhuismobiliteit, de sociaal-economische status van de buurt, de sociale cohesie, culturele homogeniteit of heterogeniteit. In Nederland is de relatie tussen verschillende buurtkenmerken en sociale positie weinig onderzocht. Het is onduidelijk of de zwakke sociale positie van etnische minderheden een gevolg is van de buurtkenmerken of van de individuele kenmerken of van beide type kenmerken.

D. Selectieve migratie

Ten slotte kan er een verband ontstaan tussen etnische concentratie en de sociaal-economisch positie van bewoners door een omgekeerd causaal effect van de sociaal-economische positie op etnische concentratie. Zo'n omgekeerd causaal effect kan geïnterpreteerd worden als selectieve migratie. De selectieve migratie verklaring stelt dat de relatie tussen etnische concentratie en sociale positie ontstaat door verhuisdynamiek (Uunk & Martinez, 2002) en het filteringproces (Weicher, 1990; Gijsberts, et al., 2010). Bij de verhuisdynamiek vertrekken personen met een zwakke sociale positie (zoals werklozen) sneller naar een concentratiebuurt en verhuizen personen die een betere sociale positie hebben (zoals mensen met een goede baan en inkomen) naar een witte buurt (Uunk & Martinez, 2002; Uunk, 2002). In het filteringsproces vormt het type woning in de wijk als het ware een filter voor wie uit de concentratiewijk vertrekt en wie blijft. Dan vertrekken bijvoorbeeld de werkenden uit de wijken met goedkope woningen waar het aandeel van werkloosheid hoog is en blijven de werklozen achter (Gijsberts, et al., 2010). Concentratie kan dus een gevolg zijn van de woningmarkt: die dwingt mensen met een laag inkomen tot het wonen in buurten waar de woningen goedkoop zijn. Concentratie kan echter ook ontstaan als families ervoor kiezen om bij elkaar te wonen (Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten, 2005; Dominguez-Martinez & Vreeswijk, 2002).

Het fenomeen dat autochtonen de eigen wijk verlaten als het aandeel etnische minderheden toeneemt, staat bekend als de 'witte vlucht'. Nieuwe immigranten met een zwakke sociale positie nemen dan hun plaats in (Crowder & South, 2008). De laatste

jaren is er echter ook sprake van een ‘zwarte vlucht’. Beter gesitueerde allochtonen, vooral Surinamers, verhuizen naar randgemeenten (Kullberg & Nicolaas, 2009). Het gevolg van de witte en zwarte vlucht is dat zowel de sociaal zwakke positie als de etnische concentratie van de buurt zichtbaarder wordt. In verschillende Nederlandse studies kwam naar voren dat niet-westerse allochtonen gemiddeld vaker verhuizen dan autochtonen (zie Feijten & Visser, 2005; De Groot, Manting & Boschman, 2008; Koopman, 2012). Zij verlaten ook vaak een concentratiebuurt of wijk om in een andere concentratiebuurt of wijk te gaan wonen (zie Bolt & Van Kempen, 2002; Uunk & Martinez 2002). Ook als rekening wordt gehouden met de invloed van kenmerken als leeftijd, samenstelling van het huishouden, inkomen, opleiding en woningbezit verhuizen allochtonen veel vaker naar een concentratiebuurt dan autochtonen (Bolt & Van Kempen, 2002).

Door onderzoekers zijn meerdere redenen aangedragen voor het ontstaan en de groei van etnische concentratie. De studies van Bolt & Van Kempen (2002) en Bolt, et al. (2006) laten zien dat discriminatie van etnische minderheden op de arbeidsmarkt aanzienlijke effecten heeft op de woningmarkt en dat daarnaast etnische concentratie het gevolg kan zijn van discriminatie op de huizenmarkt. Kullberg, et al. (2009) vinden echter dat institutionele discriminatie nauwelijks bijdraagt aan de etnische buurtconcentratie. Er is eerder sprake van informatieachterstand bij de woningtoewijzing en het kopen van een huis. Een andere reden voor etnische concentratie kan de woonvoorkeur van allochtonen zijn. Mulder & Zorlu (2008) laten bijvoorbeeld zien dat vooral nieuwe immigranten een voorkeur hebben voor een buurt met inwoners van dezelfde etnische achtergrond. Ook na correctie voor de sociaal-economische status van de buurt en kenmerken van de huisvesting blijft dit verband aanwezig. Bolt & Van Kempen (2002) menen eveneens dat het ontstaan van concentratiebuurten een gevolg is van culturele voorkeuren. Etnische concentratie is in dit geval het gevolg van een keuze die de etnische minderheden zelf maken. Daarentegen spreken Bos, et al. (2005) en Permentier & Bolt (2006) de groepsvoorkeurtheorie tegen. Etnische minderheden willen evenals autochtonen vertrekken uit concentratiebuurten en hun verhuisgedrag wordt beïnvloed door de woningmarkt en niet zozeer door de nabijheid van familie, kennissen of vrienden.

1.3 Probleemstellingen

Als we het bestaande onderzoek naar etnische concentratie-effecten samenvatten dan is het opvallend dat er – in tegenstelling tot onderzoek voor de VS – voor Nederland slechts een zwak effect is gevonden van de etnische concentratie van buurten op de sociaal-economische positie van hun bewoners. Bovendien blijkt uit het Nederlandse onderzoek niet duidelijk of dit verband tot stand is gekomen door causatie (buurteffect), door een ander buurtkenmerk dan etnische concentratie, of door individuele kenmerken van bewoners. Ook blijft in het bestaande wetenschappelijk onderzoek onduidelijk wat de bewoners zelf van hun eigen positie of de oorzaken daarvan vinden. Dat is

aanleiding om hun perspectief ook op te nemen in dit onderzoek. Het perspectief dat in de literatuur overheerst en het perspectief van de bewoners leiden tot twee afzonderlijke probleemstellingen.

1.3.1 Het verband tussen buurtconcentratie en sociale positie van bewoners van Den Haag

Onze eerste probleemstelling heeft betrekking op het verband tussen buurtconcentratie en de sociale positie van bewoners. Het is niet onaannemelijk dat er in sommige omstandigheden wel degelijk een sterk verband tussen etnische concentratie en sociaal-economische positie kan bestaan, dat mogelijk het gevolg is van causatie. In Nederland zijn een aantal zeer geconcentreerde wijken, en hoewel er hier geen mono-etnische getto's bestaan zoals in Amerika, zouden deze concentratiewijken toch de veronderstelde (economische, culturele en sociale) concentratie-effecten kunnen hebben.

De eerste probleemstelling van het onderzoek valt uiteen in twee delen die luiden:

- Is er een verband tussen etnische buurtconcentratie en de sociale positie van de bewoners van die buurt?
- Kan het eventuele verband tussen buurtconcentratie en sociale positie worden toegeschreven aan de individuele kenmerken van de bewoners en/of aan de kenmerken van de buurt?

Sociale positie is een breed begrip en omvat de positie op verschillende levensterreinen, zoals huisvesting, arbeid, onderwijs, inkomen, gezondheidszorg, politiek en rechtssysteem. Het begrip verwijst naar de plaats die iemand in de maatschappij of in een groep inneemt in verhouding tot andere posities (De Jager & Mok, 1989). We beperken ons hier tot drie domeinen: arbeid, onderwijs en sociale contacten. Dat doen we om twee redenen. *Ten eerste*: in het debat over etnische minderheden wordt vaak de positie in deze drie gebieden als een argument gebruikt voor het bepalen van de maatschappelijke positie van een etnische groep in de samenleving, de positie op andere gebieden is minder maatgevend. *Ten tweede*: de drie terreinen hebben veel invloed op de andere aspecten van de maatschappelijke positie. Zo kan het gevolg van een laag opleidingsniveau zijn dat een persoon meer risico's loopt op het gebied van gezondheid, minder deelneemt aan culturele en politieke activiteiten, etc. Vanwege werkloosheid kan iemand zich terugtrekken uit bijvoorbeeld sociale, culturele en politieke activiteiten.

De deelvragen van dit onderzoek luiden als volgt:

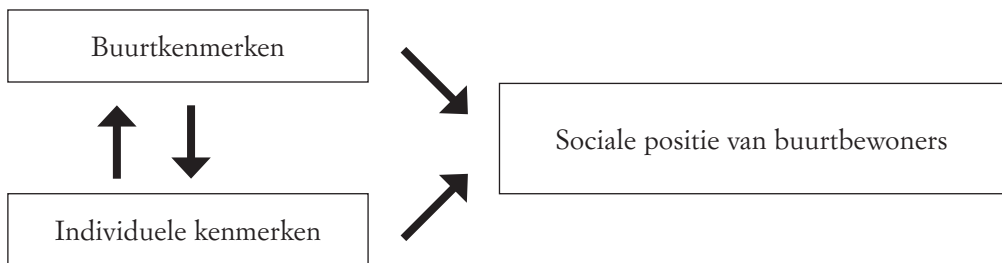
1. Bestaat er een verband tussen buurtconcentratie en onderwijspositie, en kan een eventueel verband worden toegeschreven aan de individuele kenmerken van de buurtbewoners en/of aan de kenmerken van de buurt?

2. Bestaat er een verband tussen buurtconcentratie en arbeidspositie, en kan een eventueel verband tussen buurtconcentratie en arbeidspositie worden verklaard door de individuele kenmerken van de buurtbewoners en/of aan de kenmerken van de buurt?
3. Bestaat er een verband tussen buurtconcentratie en sociale contacten van allochtonen met autochtonen, en kan een eventueel verband tussen buurtconcentratie en de sociale contacten worden geweten aan de individuele kenmerken van de buurtbewoners en/of de kenmerken van de buurt?

Op basis van de voorgaande bespreking van de literatuur onderscheiden wij twee groepen factoren die de sociale positie (onderwijs, arbeidspositie, sociale contacten) zouden kunnen verklaren:

- a. Buurtkenmerken: hieronder valt het effect van buurtkenmerken zoals etnische concentratie, de omvang van de buurt, en verhuismobiliteit;
- b. Individuele kenmerken zoals leeftijd en geslacht.

Figuur 1.1: Conceptueel model van het onderzoek

Een eerste belangrijke opmerking bij het conceptuele model is dat buurtkenmerken zowel een direct als een indirect effect kunnen hebben op de sociale positie van buurtbewoners. Een direct effect van een buurtkenmerk als etnische concentratie betekent dat dit kenmerk onafhankelijk van andere kenmerken een invloed heeft op een bepaalde uitkomst, bijvoorbeeld het risico van werkloosheid. Een indirect effect is wanneer er weliswaar geen onafhankelijk (direct) effect bestaat van etnische concentratie op bijvoorbeeld werkloosheid maar wel een effect via een ander, individueel kenmerk: de etnische concentratie zou de onderwijspositie van bewoners kunnen verlagen en daarmee indirect het risico van werkloosheid kunnen verhogen.

Een tweede belangrijke opmerking is dat we de concentratie-effecten niet alleen vaststellen voor etnische minderheden, maar ook voor autochtonen. De meeste van bovengenoemde verklaringen (economisch, sociaal, cultureel) zijn immers algemeen van aard: ze betreffen niet alleen allochtonen. Maar de verklaring over onderlinge steun onder allochtonen in etnische geconcentreerde buurten doet vermoeden dat de concentratie-effecten anders zijn (in dit geval: meer positief) voor allochtonen dan voor autochtonen. Een

belangrijke vraag is dus in hoeverre de effecten van etnische buurtconcentratie verschillen voor allochtonen en autochtonen. Lijden autochtonen in dezelfde mate onder het wonen in etnisch geconcentreerde buurten of in mindere of sterkere mate? Door allochtonen met autochtonen te vergelijken proberen we in dit onderzoek deze vraag te beantwoorden. Ook in eerder onderzoek voor Nederland zijn deze effecten tussen autochtonen en allochtonen vergeleken (zie bijvoorbeeld Uunk, 2002; Uunk & Martinez, 2002; Van der Laan Bouma-Doff & Van der Laan Bouma, 2005; Doff, 2010). Uunk (2002) suggereert dat de concentratie-effecten sterker zijn voor autochtonen dan voor niet-westerse allochtonen. Dat lijkt verrassend maar zou door selectie verklaard kunnen worden: het zijn veelal kansarme autochtonen die in concentratiebuurten gaan en blijven wonen, terwijl er onder allochtonen meer dynamiek is en wellicht minder kansarmoede.

De vergelijking tussen de autochtone bevolking en etnische minderheden is echter niet probleemloos. Zo wijst Gowricharn (1992) op enkele manco's bij dergelijke vergelijkingen: zij vooronderstellen dat de groepen ook vergelijkbaar zijn qua demografische opbouw, aspiraties, hulpbronnen en geschiedenis en verder veronderstellen ze (interne) groepshomogeniteit in de effecten. Deels zijn die groepsverschillen te controleren (demografische kenmerken als leeftijd, partner en kinderen), maar deels ook niet (geschiedenis). Desalniettemin is het interessant, of zelfs noodzakelijk, de etnische concentratie-effecten tussen autochtonen en allochtonen te vergelijken om te zien of de (negatieve) gevolgen van etnische concentratie alleen voor allochtone bewoners gelden of ook voor autochtonen. Het antwoord is belangrijk voor het buurtbeleid: dient het beleid zich op etnische minderheidsgroepen te richten of ook op autochtone bewoners?

1.3.2 De ervaringen van bewoners van concentratiebuurten

Onze tweede probleemstelling heeft betrekking op een ander manco in de Nederlandse onderzoeksliteratuur. Opvallend is dat in de onderzoeken veel over etnische minderheden gesproken wordt, maar dat de meningen van de betrokkenen nauwelijks naar voren komen. De meeste van de bovenvermelde onderzoeken zijn statistisch van aard. Dat werkt in de hand dat de achterstand van etnische minderheden gemakkelijk toegeschreven wordt aan factoren die de onderzoekers van belang vinden, terwijl de ervaringen en opvattingen van buurtbewoners worden genegeerd. Dit onderzoek tracht ook de mening van bewoners van concentratiebuurten voor het voetlicht te brengen. Hoe denken zij over het wonen in die buurten? En denken zij dat hun huidige positie te maken heeft met het wonen in die buurt, of ligt het in hun beleving aan andere zaken? We beperken ons dus niet alleen tot een kwantitatieve toets van het verband tussen buurtconcentratie en de sociale positie van etnische minderheden, maar hebben de bewoners van de concentratiebuurten ook over dit verband bevraagd. Dit kwalitatieve deel van het onderzoek maakt het mogelijk om de statistische verbanden vanuit de leefwereld van de

betrokkenen transparant te maken of tegen te spreken. Ze vormen een extra toets van eerder gevonden statistische verbanden.

We kiezen Den Haag als setting om het verband tussen etnische concentratie en sociaal-economische positie te onderzoeken. Den Haag kent een aantal wijken die voor Nederlandse begrippen erg geconcentreerd zijn. Het zou kunnen dat juist deze onderzoekssetting wel een sterk verband tussen etnische concentratie en sociaal-economische positie laat zien. We kunnen dan ook onderzoeken welke verklaring in deze setting het sterkst is: causatie (buurteffect), een ander buurtkenmerk, een individueel kenmerk of selectieve migratie. In andere onderzoeken voor geheel Nederland was dat lastig door het ontbreken van een sterk verband. Een ander voordeel van de analyse van één stad in plaats van een steekproef van heel Nederland is dat de setting homogener is en 'storende' kenmerken een minder grote rol spelen. Zo bevatten de landelijk representatieve data uit de SPVA (de survey Sociale Positie en Voorzieningengebruik Allochtonen) zowel de grote steden als kleinere steden. Die laatste verschillen niet alleen in gemiddelde aantallen allochtonen, en de spreiding van de grote steden, maar ook in eventueel andere belangrijke kenmerken die de sociaal-economische positie van bewoners verklaren.

1.4 Relevantie van het onderzoek

Het wetenschappelijk belang van dit onderzoek is tweeledig. Ten eerste toetst dit onderzoek het effect van etnische concentratie op de sociale positie van personen voor de Nederlandse setting op een betere manier dan in vorige onderzoeken. Zoals hierboven reeds aangegeven is, bestaat er in voorgaand landelijk onderzoek minder variatie in de etnische samenstelling van buurten dan voor onze onderzoekssetting Den Haag. Hierdoor kunnen de effecten voor Nederland als geheel zwak zijn, terwijl ze sterk zijn in Den Haag. Ook de focus op één stad in plaats van meerdere gemeenten, is een verbetering ten opzichte van vorig onderzoek voor Nederland omdat resultaten niet vertekend worden door verschillen tussen gemeenten.

Ten tweede wordt een combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve methoden van onderzoek toegepast. Zoals gezegd is in eerdere onderzoeken het verband tussen de concentratie van buurtbewoners en de sociale positie kwantitatief onderzocht (Uunk & Martinez, 2002; Uunk, 2002; Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten, 2005; Doff, 2010; Vervoort, 2011). In die onderzoeken is weinig aandacht besteed aan de ervaringen en opvattingen van de bewoners. Wij houden de mogelijkheid open dat etnische buurtbewoners een andere mening hebben over hun sociale positie en dus met een andere verklaring komen dan de statistische resultaten uitwijzen. Door buurtbewoners zelf te bevragen over hun leefcultuur en sociale positie kunnen zij andere of betere inzichten en verklaringen geven. Op deze manier kunnen wij de resultaten van cijfermatig materiaal confronteren met de mening van etnische minderheden. Dat biedt niet alleen een

verdieping van de bestaande kennis over concentratiebuurten, maar kan ook licht werpen op de verschillen binnen de uitkomsten van het wetenschappelijk onderzoek.

Het maatschappelijk belang van dit onderzoek heeft betrekking op de nadruk die politici en beleidsmakers leggen op de buurteffecten. De buurteffecten gedachte is ontstaan in de Verenigde Staten. Buurteffecten gaan over het idee dat leven in een achterstandsbuurt negatieve gevolgen heeft voor de levenskansen van bewoners. Evenals in de VS zijn er in Nederland politici en beleidsmakers die geloven in de negatieve buurteffecten op bewoners. De aanwezigheid van veel allochtonen in dezelfde buurt zou de integratie in de Nederlandse samenleving tegen houden (Ham, 2012). Deze buurteffecten aanname heeft implicaties voor beleid. Wanneer etnische buurtconcentratie als een ruimtelijk en demografisch fenomeen wordt gezien, wordt de oplossing voor de maatschappelijke problemen in die buurten zelf gezocht. Zo denkt men dat door het slopen van oude huizen of sociale huurwoningen en het bouwen van nieuwe koopwoningen in achterstandsbuurten gemengde buurten ontstaan wat de integratie van etnische minderheden zouden bevorderen.

1.5 Opbouw van het boek

In dit onderzoek staat het effect van de buurtconcentratie van etnische minderheden op hun sociale positie centraal. Het proefschrift telt zes hoofdstukken. In dit eerste *hoofdstuk (1)* is het theoretisch kader ontwikkeld en zijn de probleemstellingen geformuleerd. In *hoofdstuk 2* wordt het onderzoek methodologisch verantwoord. Uiteengezet wordt welke stappen zijn gezet bij de dataverzameling, welke methoden en technieken van onderzoek zijn gekozen en welke overwegingen ten grondslag hebben gelegen aan de keuze van de buurten en de etnische groepen.

In de hoofdstukken 3, 4 en 5 worden de empirische resultaten van dit onderzoek gepresenteerd. De werkwijze is in deze hoofdstukken steeds hetzelfde. Elk hoofdstuk begint met een korte inleiding waarin een deelvraag die betrekking heeft op een leefdomein wordt gepresenteerd. Daarna volgt een bespreking van de resultaten van eerdere onderzoeken. Vervolgens wordt op basis van de landelijke gegevens en de onderzoekslocatie (Den Haag) inzicht gegeven in de positie van etnische minderheden in een specifiek leefdomein. Dan worden kwantitatieve analyses uitgevoerd om het effect van individuele en buurtkenmerken op het desbetreffende leefdomein te toetsen. Vervolgens komen de respondenten zelf aan het woord. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een antwoord op de gestelde deelvraag en een confrontatie met eerdere onderzoeksresultaten.

In *hoofdstuk 3* wordt de vraag beantwoord of individuele en buurtkenmerken en etnische leefcultuur elementen verantwoordelijk zijn voor de zwakke positie van minderheden in het leefdomein onderwijs. In dit hoofdstuk worden enkele indicatoren gepresenteerd die iets zeggen over de onderwijspositie, onder ander opleidingsniveau. Die effecten van de individuele en buurtkenmerken op opleidingsniveau worden getoetst.

Vervolgens worden de buurtbewoners bevraagd over de invloeden van de buurt op de onderwijspositie. Het hoofdstuk eindigt met conclusies over de relatie tussen de zwakke onderwijspositie en individuele en buurtkenmerken.

Hoofdstuk 4 onderzoekt welke oorzaken de zwakke arbeidspositie van etnische minderheden verklaren. De zwakke arbeidspositie wordt gemeten aan de hand van de werkloosheid. De invloed van demografische en sociaal-economische variabelen, concentratiebuurt en buurtkenmerken op de werkloosheid worden getoetst. Aan de hand van de interviews met respondenten wordt het effect van de etnische leefcultuur op de arbeidspositie onderzocht. In de conclusies worden deze factoren naast elkaar gezet en de betekenis hiervan voor de theorie besproken.

Hoofdstuk 5 gaat in op de verklaring voor de sociale contacten met autochtonen. Etnische minderheden hebben minder sociale contacten met autochtonen. Volgens de heersende opvattingen heeft dat negatieve gevolgen voor de sociale positie. Daarom wordt het effect van de drie factoren getoetst: individuele en buurtkenmerken en leefcultuur op sociale contacten met autochtonen. Ook hier worden buurtbewoners bevraagd over hun waarderingen van en opvattingen over de sociale contacten.

Hoofdstuk 6 is een slotbeschouwing waarin de conclusies van de drie voorgaande empirische hoofdstukken worden samengevoegd en kritisch besproken. Hierbij wordt ook de centrale onderzoeksvraag beantwoord en worden de theoretische implicaties bediscussieerd.

2. Opzet van het onderzoek

2.1 Inleiding

In deze studie bestuderen wij het effect van etnische concentratie in de buurt op de sociale positie van buurtbewoners. Dit hoofdstuk geeft inzicht in het proces van het vaststellen van dataverreisten, dataverzameling en dataverwerking. Daarmee wordt de kwaliteit van het empirisch materiaal verantwoord.

Dit onderzoek wordt zowel kwantitatief als kwalitatief uitgevoerd. Onderzoek waarbij kwantitatieve en kwalitatieve methoden worden gebruikt, staat bekend als 'Mixed Methods'. Deze onderzoeksbenadering wordt gebruikt om het cijfermatig materiaal te verklaren, en om met behulp van bijvoorbeeld interviews van respondenten de betekenis van de gegevens nader te duiden. De kwantitatieve en kwalitatieve resultaten kunnen elkaar bevestigen en leiden tot dezelfde conclusie; de resultaten kunnen elkaar ook aanvullen of de resultaten kunnen elkaar niet bevestigen en leiden tot verschillende conclusies. Mixed Methods levert in elk geval betere inzichten op in het te onderzoeken verschijnsel (Tashakorri & Teddlie, 2003; Creswell, 2003; Erzberger & Kelle, 2003; Hesse-Biber & Leavy, 2006).

Dit onderzoek maakt gebruik van kwantitatieve en kwalitatieve methoden om de invloed van etnische concentratie in de buurt op de sociale positie van buurtbewoners vast te stellen. De kwantitatieve analyses van grootschalige enquêtegegevens voor Den Haag toetsen drie dingen: de statistische significantie van het effect (berust het op toeval of niet?); de grootte van het effect en de oorzaak van het effect. De assumptie achter de kwantitatieve analyses is dat als er een buurteffect bestaat dat de individuen in deze buurt beïnvloedt. De vraag is of dat ook zo is in de ervaring van de bewoners. Het buurteffect uit kwantitatieve analyses verkrijgt meer kracht (wordt gevalideerd) als het ook in de beleving van bewoners een rol speelt. Dat is een eerste reden waarom wij ook kwalitatieve analyses gebruiken.

De kwalitatieve data zijn verkregen via uitgebreide interviews met een aantal bewoners van concentratiebuurten. Door hun intenties, strevingen en percepties kenbaar te maken, voegen de actoren hun subjectieve betekenis toe aan het statistische materiaal. De vraag is of buurtbewoners zelf ook de etnische concentratie als oorzaak van hun sociale positie ervaren, of dat zij andere oorzaken aanvoeren. Naast validatie, is de tweede reden voor kwalitatieve analyses dat het aantal variabelen in kwantitatieve analyses beperkt is. Kwalitatieve analyses bestrijken meer domeinen (afhankelijke variabelen) en bewoners noemen meer verklaringen dan de onderzoeker in een kwantitatieve analyse kan testen. Ze kunnen dus aanvullend zijn. Ten derde is het ook mogelijk dat de kwalitatieve analyses de kwantitatief vastgestelde effecten nuanceren.

2.2 Onderzoekslocatie en populatie

Vaak komen meerdere locaties voor een onderzoek in aanmerking. Dat maakt de keuze voor een locatie enigszins willekeurig. Op zich is dat geen ernstig bezwaar, zolang de kenmerken van de locatie voldoen aan de eisen die het onderzoek stelt. De keuze van een locatie voor dit onderzoek is gevallen op Den Haag. De redenen worden in de volgende paragrafen uiteengezet.

2.2.1 Onderzoekslocatie en segregatie

Den Haag is als onderzoekslocatie gekozen om de sociale positie van etnische minderheden in concentratiebuurten te bestuderen. Aan deze keuze lagen de volgende redenen ten grondslag:

1. Den Haag is één van de vier grote steden in Nederland waar het aandeel van niet-westerse allochtonen groot is (34,7 procent tegen 12,1 procent in Nederland in 2015; zie tabel 2.1; CBS, 2016) en waar er tevens een aanzienlijke spreiding bestaat in het aandeel niet-westerse allochtonen tussen buurten. Belangrijk is vast te stellen dat Den Haag de hoogste segregatie-index heeft ten opzichte van de andere drie grote steden (zie figuur 2.1). Eerder onderzoek richtte zich meestal op heel Nederland en dus ook op kleinere gemeenten met een minder groot aandeel niet-westerse allochtonen en een geringere spreiding tussen buurten. Het moge duidelijk zijn dat buurteffecten minder snel gevonden worden indien het aandeel allochtonen laag is en de spreiding in het aandeel allochtonen gering.
2. In vergelijking tot een analyse voor heel Nederland heeft de focus op Den Haag het voordeel dat er minder diversiteit bestaat binnen het segment niet-westerse allochtone groepen. De grote etnische minderheidsgroepen (Surinamers, Turken, Marokkanen en de immigranten uit de voormalige Nederlandse Antillen) omvatten bijna een kwart van de stadsbevolking. Dat verschilt aanzienlijk van de landelijke percentages (zie tabel 2.1) omdat de etnische minderheden in grote steden geconcentreerd wonen. Anders gezegd, de grote steden zijn etnisch homogener. Dit vergroot de kans op het vinden van buurteffecten. Het ontstaan van negatieve buurtculturen met een cultuur van werkloosheid bijvoorbeeld, is meer aannemelijk wanneer de allochtonen in de buurt van dezelfde herkomstgroep zijn. Een voorbeeld zijn Amerikaanse steden met hun etnisch/raciaal homogeen samengestelde getto's.
3. Het databestand voor Den Haag omvat veel buurten. Dat maakt het mogelijk rivaliserende (buurt-)kenmerk verklaringen te testen. Is het nu bijvoorbeeld zo dat het aandeel allochtonen in een buurt de sociaal-economische status van bewoners beïnvloedt, of wordt die status bepaald door de sociaal-economische kenmerken van de buurt zelf? Dat soort vragen kon in eerder onderzoek minder goed worden beantwoord.

4. De omvang van de buurten in het Haags bestand is relatief klein, en daarnaast zijn ze relatief homogeen, hetgeen een voordeel is bij het vaststellen van buurteffecten. Ander onderzoek voor heel Nederland heeft vaak vier-cijferige postcodegebieden als buurtdefinitie. Dat zijn relatief grote gebieden die in de ogen van de bewoners geen betekenis hebben, en bovendien tegelijkertijd gemengde als witte buurten kunnen omvatten.

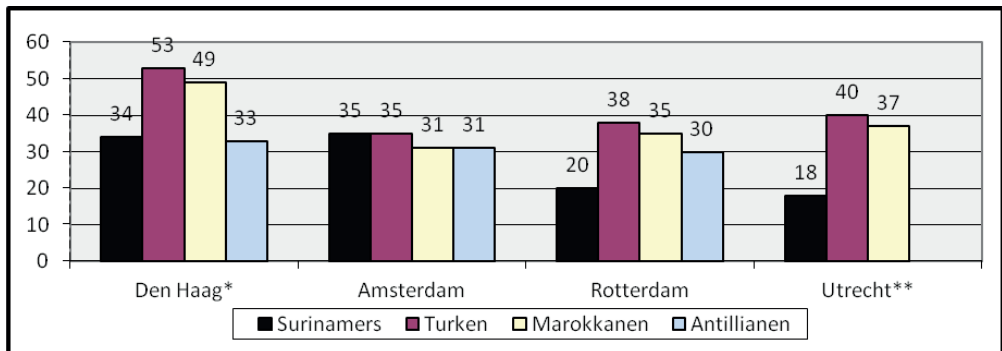
Om nog beter te beoordelen of Den Haag een geschikte onderzoekslocatie is, bezien wij de mate van segregatie in deze stad ten opzichte van de andere drie grote steden. Segregatie wordt op verschillende manieren gemeten. De meest bekende methode is de Segregatie-index (SI). De segregatie-index geeft de mate van segregatie in een gebied weer met een getal tussen 0 en 100. De waarde 0 duidt op geen segregatie en een waarde van 100 wijst op volledig segregatie. In theorie is de range tussen 0 en 100, maar in de praktijk komen de extreme waarden niet voor. Er komt altijd een getal uit dat groter is dan 0 en kleiner dan 100 omdat een deel van etnische minderheden in de wijk blijft wonen. De index kan worden geïnterpreteerd als het percentage van groepen dat zou moeten verhuizen om een gelijke spreiding over de gebieden te bewerkstelligen. Een nadeel van deze index is dat hij niet aangeeft waar de concentratie zich voordoet. Zijn de concentratiegebieden verspreid over de stad of vormen ze een aaneengesloten gebied? De segregatie-index wordt vaak op stedelijk niveau gebruikt, omdat deze op het nationale niveau onvoldoende betekent (De Rooij, 2005). Een segregatiescore tot dertig staat voor een lage mate van segregatie. Tussen dertig en zestig voor een gematigde, en indices erboven weerspiegelen een hoge mate van segregatie (Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten, 2005). Bij het toepassen van een segregatiemeting wordt vaak een referentiegroep gebruikt om de segregatie bij de gesegegreerde groep te meten.

Uit figuur 2.1 blijkt dat de ruimtelijke segregatie van alle etnische groeperingen in de vier grote steden over het algemeen laag tot gematigd te noemen is. In vergelijking met de andere grote steden scoort Den Haag echter het hoogste op de segregatie-index. Turken blijken in Den Haag het meest gescheiden te wonen: hun segregatie-index is hoog (53 in 2015). De helft van de Turken zou hier moeten verhuizen naar een andere wijk om een evenredige spreiding over Den Haag te krijgen. De Marokkanen zijn de tweede bevolkingsgroep die gesegegreerd wonen. In de vier grote steden ligt de segregatie-index bij Marokkanen tussen 31 tot 49. De segregatie-index voor Surinamers en Antillianen verschilt per stad. De hoogste segregatie-index voor Surinamers (35) is te vinden in Amsterdam in 2015.

Vaak wordt aangenomen dat de segregatie van etnische minderheden op langere termijn zal afnemen naar mate de integratie toeneemt. In feite staan assimilatie-theorieën aan de basis van deze redenering. Uit het onderzoek van Bolt & Van Kempen (2002) blijkt dat de segregatie van etnische minderheden in Nederland binnen afzienbare tijd niet drastisch zal verminderen. Er vindt namelijk een continue instroom plaats van

migranten naar segregatiewijken. De instroom heeft te maken met het hoge geboortepercentage in concentratiewijken, met importhuwelijken bij traditionele immigranten, met immigratie vanuit nieuwe landen en met asielzoekers. De oorzaken hiervoor zijn hun lage inkomen, hun achtergrondkenmerken of de inflexibele woningmarkt. Daarnaast vindt er vanuit de concentratiewijken een sterkere uitstroom plaats van autochtonen dan van allochtonen met een hoger inkomen.

Figuur 2.1: Segregatie-index van vier niet-westerse allochtone groepen in de vier grote steden in 2015

* In Den Haag zijn de Antillianen en Arubanen samengevoegd.

** In Utrecht zijn de Surinamers en Antillianen samengevoegd.

Bronnen: eigen bewerking op basis van de gegevens van deze bronnen:

Voor Den Haag; Den Haag in cijfers, gemeente Den Haag, geraadpleegd op 13-05-2015,

<http://denhaag.buurtmonitor.nl/?lang=en>

Voor Amsterdam; Onderzoek, Informatie en Statistiek (OIS), gemeente Amsterdam, geraadpleegd op 13-05-2016,

<http://www.ois.amsterdam.nl/feiten-en-cijfers/>

Voor Rotterdam; Rotterdam in cijfers, gemeente Rotterdam, geraadpleegd op 13-05-2016,

<http://rotterdam.buurtmonitor.nl/jive>

Voor Utrecht; WistUdata, gemeente Utrecht, geraadpleegd op 13-05-2016,

https://utrecht.buurtmonitor.nl/jive?presel_code=p635804133201299301

2.2.2. Onderzoekspopulatie

Etnische herkomst is in dit onderzoek gebaseerd op het geboorteland van de persoon of van één van de ouders. Ligt dat buiten Nederland dan is de persoon allochtoon. Er wordt onderscheid gemaakt tussen westerse en niet-westerse allochtonen. Westerse allochtonen zijn afkomstig uit Europa (exclusief Turkije), Noord-Amerika, Indonesië/het vroegere Nederlands-Indië, Japan en Oceanië. Niet-westerse allochtonen zijn allochtonen afkomstig uit Afrika, Azië (exclusief Japan en het voormalige Nederlands-Indië of Indonesië), Latijns-Amerika of Turkije. De grootste groepen niet-westerse allochtonen in Nederland zijn Marokkanen, Turken, Surinamers en Antillianen/Arubanen.

De onderzoekspopulatie in dit onderzoek bestaat uit vijf etnische groepen: autochtonen, Surinamers, Turken, Marokkanen en 'overige allochtonen' die uit zowel westerse als niet-Westerse allochtonen bestaat (zoals Amerikanen, Japanners, Antillianen, Arubanen, Chinezen, Polen, Roemenen, Iraniërs, Afghanen, Egyptenaren etc.). Helaas is het niet

mogelijk om deze laatste groep in subgroepen uit te splitsen omdat wij gebruik maken van het databestand ‘*Stadsenquête Den Haag*’ 2007, waarin deze etnische groepen als één groep zijn opgenomen. Het is belangrijk om de gegevens van deze laatste heterogene groep bij de analyse te betrekken zodat onze analyse geldt voor alle bewoners in Den Haag en een (volledig) beeld geeft voor buurteffecten.

De keuze van de vijf etnische groepen is gebaseerd op het feit dat er verschillen bestaan in de sociale positie van deze groepen, zoals het cijfermateriaal op arbeid en onderwijs laat zien. Daarnaast verschillen deze etnische groepen in leefcultuur. Ook kan het effect van de buurtconcentratie op de sociale positie per etnische groep verschillend zijn. Door deze groepen bij het onderzoek te betrekken is het mogelijk het specifieke concentratie-effect op elke etnische groep apart in kaart te brengen.

Wij hebben in dit onderzoek autochtonen als referentiecategorie gebruikt in analyses voor onderwijs- en arbeidspositie. Voor het onderzoek naar de sociale contacten is de groep ‘overige allochtonen’ als referentiegroep gebruikt omdat er weinig variatie is in de contacten van autochtonen met autochtonen. Met andere woorden, het heeft weinig zin te onderzoeken hoeveel autochtonen contacten hebben met autochtonen, vooral als wij al weten dat er heel weinig autochtonen zijn die alleen of vooral contact hebben met allochtonen en geen of nauwelijks contact hebben met autochtonen.

In 2015 woonden in Den Haag 514.861 personen. Uit tabel 2.1 blijkt dat ruim de helft van de Haagse bevolking allochtoon is: 9,1 procent heeft een Surinaamse achtergrond, 7,5 procent komt uit Turkije en 5,8 procent komt uit Marokko. Dat is aanzienlijk meer dan voor Nederland als geheel: hun aandeel in de samenstelling van de Nederlandse bevolking als geheel is een factor drie of meer kleiner. Deze bevolkingsgroepen wonen niet gelijkmatig verspreid over de stad, maar zijn vaak geconcentreerd in bepaalde stadsdelen (zie paragraaf 2.3.2).

Tabel 2.1: Inwoners van Den Haag en van Nederland naar etnische achtergrond in 2015, uitgedrukt in absolute aantallen en procenten

Etnische achtergrond	Den Haag		Nederland	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Autochtoon	251.497	48,8	13.235.405	78,3
Allochtoon waarvan:	263.364	51,2	3.665.321	21,7
+ Westerse allochtoon	84.810	16,5	1.626.812	9,6
+ Totaal niet-w. allochtonen waarvan:	178.554	34,7	2.038.509	12,1
- Suriname	46.796	9,1	348.662	2,1
- Turkije	38.573	7,5	396.555	2,3
- Marokko	30.013	5,8	380.755	2,3
- Rest overige niet-westerse allochtonen	63.172	12,3	912.537	5,4
Totaal	514.861	100%	16.900.726	100%

Bron: CBS, 2016, Bevolking; leeftijd, herkomstgroepering, geslacht en regio, 1 januari 2015. Geraadpleegd op 21-06-2016.

<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=37713&D1=0&D2=0&D3=0-4,31,40-41&D4=0,313&D5=1&HDR=T,G2&STB=G3,G4,G1&VW=T>

2.3 Onderzoekseenheden en dataverzameling

De onderzoekseenheden voor het kwantitatieve deel zijn allochtonen en autochtonen. De data in dit kwantitatieve onderzoek komen uit bestaande gegevensbestanden. Het kwalitatieve deel richt zich op niet-westerse allochtonen in concentratiebuurten. Deze laatste keuze is geïnspireerd door de gedachte dat onderzoek naar etnische concentratie zich in eerste instantie richt op de effecten voor niet-westerse allochtonen. Het leek ons daarom zinvol om – gegeven de beschikbare tijd en budget – in te zoomen op dat segment van de buurtbevolking. De data in dit deel zijn via interviews verkregen. In deze paragraaf wordt verslag gedaan van de onderzoekseenheden en diverse gegevensbronnen.

2.3.1 Kwantitatieve analyses: individueel bestand

Voor de kwantitatieve analyse is het databestand van een jaarlijkse enquête van de gemeente Den Haag onder de naam *Stadsenquête Den Haag* uit het jaar 2007 gebruikt. De respondenten zijn inwoners van Den Haag van 16 tot en met 75 jaar en zijn a-select uit het gemeentelijk bevolkingsbestand getrokken op basis van drie doelvariabelen: stadsdeel, leeftijd en etnische afkomst. De *Stadsenquête Den Haag* is een representatief steekproef van de Haagse bevolking. De respondenten zijn zowel telefonisch (mobiel en vast) als via internet benaderd om de bereikbaarheid van de respondenten in de steekproef te vergroten. Bij allochtone respondenten die de Nederlandse taal niet beheersten werd het interview voor Turken in het Turks, voor Marokkanen in het Arabisch/Berbers en voor andere etnische groepen in het Engels afgenomen.

Er zijn in de enquête vier verschillende onderwerpen behandeld. Voor elk onderwerp is een aparte steekproef getrokken. Van de via vier steekproeven verzamelde gegevens werden vier onderscheiden databestanden gemaakt. De steekproef die wij voor dit onderzoek hebben gebruikt is de ‘Burgermonitor’ (n=996 Hagenaars)¹ omdat deze over de woonsituatie, sociaal-economische kenmerken en de opvattingen van de Hagenaars gaat. De andere drie databestanden zijn buiten beschouwing gelaten omdat zij over de diensten van de gemeente gaan. In deze steekproef wordt de etnische afkomst in vijf categorieën onderscheiden: Turken (n=116), Marokkanen (n=87), Surinamers (n=105), autochtonen als referentiegroep (n=515), en overige etnische (niet-westerse allochtonen en overige nationaliteiten) groepen (n=173). De laatste categorie bestaat uit Antillianen en Arubanen, personen uit andere westerse en niet-Westerse landen, en een kleine categorie onbekend.

Het responspercentage in de steekproef is 52 procent voor autochtonen, 12 procent voor Surinamers, 10 procent voor Turken, 9 procent voor Marokkanen en 17 procent voor de overige etnische groepen. Deze verdeling naar etniciteit in de respons ligt vrij

1 Het databestand bestaat eigenlijk uit 1.000 Hagenaars. Er moesten vier respondenten verwijderd worden, omdat deze personen veel vragen niet hadden beantwoord.

dicht bij de feitelijke verdeling in de bevolking (Stadsenquête Den Haag 2007; zie ook hierboven tabel 2.1).

2.3.2 Kwantitatieve analyses: buurtbestand

Een buurt is een onderdeel van een gemeente dat op basis van historische dan wel stedenbouwkundige kenmerken homogeen is afgebakend. Homogeen wil zeggen dat één functie dominant is, bijvoorbeeld de woonfunctie (CBS, Begrippen, 2016)². Een aantal buurten samen vormen een wijk, zoals een aantal wijken weer een stadsdeel vormen en deze samen de stad (de gemeente). De buurt vormt dan het laagste ruimtelijke niveau in de stad.

Om na te gaan of etnische concentratie van de buurt en andere buurtkenmerken effect hebben op de sociale positie van de bewoners, hebben wij een databestand op buurtniveau samengesteld. Bij het samenstellen van dit databestand hebben we gebruik gemaakt van de gegevens die de gemeente Den Haag beschikbaar stelt op de website www.denhaag.buurtmonitor.nl. Wij hebben de gegevens gedownload in november 2008. Het databestand bestaat uit de belangrijke buurtkenmerken, zoals het aantal inwoners, het aantal autochtonen, het aantal etnische groepen (Surinamers, Turken, Marokkanen en overige westerse en niet-westerse allochtonen), de leeftijd per etnische groep, het gemiddelde inkomensniveau, het aantal werklozen en het aantal werkzame mensen per etnische groep.

Den Haag bestond in 2007 uit 8 stadsdelen, 44 wijken en 114 buurten (zie: www.denhaag.buurtmonitor.nl). Uit het totaal van 114 buurten is een databestand samengesteld van 88 buurten (zie tabel 2.2). De overige 26 buurten zijn buiten beschouwing gelaten omdat ze of geen inwoners hebben (zoals Vliegeniersbuurt, Tedingerbroek, De Reef, De Venen) of een gering aantal inwoners hebben (zoals Oostduinen 2 inwoners, Zuiderpark 3 inwoners, De Rivieren 31 inwoners, Kerke tuinen / Zichtenburg 33 inwoners etc.). Opname van deze sterk afwijkende buurten in het bestand zou de betrouwbaarheid van de resultaten aantasten.

Hoeveel concentratiebuurten zijn er in Den Haag? Om deze vraag te beantwoorden, hanteren wij een maat die eerder in de literatuur over etnische concentratie is genoemd. Uunk & Dominguez (2002) definiëren een wijk als concentratiewijk (a) als in de wijk het aandeel niet-westerse allochtonen tenminste 10 procent bedraagt en (b) als in deze wijk het aandeel niet-westerse allochtonen minimaal één derde groter is dan het aandeel niet-westerse allochtonen in de gemeente waartoe deze wijk behoort. Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten (2005) gebruiken dezelfde maat, maar een wijk wordt door hen als concentratiewijk getypeerd indien er minimaal twintig procent niet-westerse allochtonen wonen en dit aandeel ten minste een derde hoger ligt dan het stadsgemiddelde. Bij het categoriseren van de

2 CBS, Begrippen, geraadpleegd op 1-7-2016. <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/begrippen?tab=b#id=buurt>

Tabel 2.2: Het percentage niet-westerse allochtonen in witte, gemengde en concentratie buurten in Den Haag in 2007 (n=88)

Witte buurten (n=40)	%	Gemengde buurten (n=20)	%	Concentratiebuurten (n=28)	%
Nieuw Waldeck	18,7	Zuidwal	33,5	Schildersbuurt-Oost	91,3
De Bras	17,3	Morgenstond-Oost	33,4	Schildersbuurt-West	87,7
Houtwijk	16,5	Rustenburg	32,1	Transvaalkwartier-Noord	85,0
Leyenburg	15,3	Uilebomen	32,0	Transvaalkwartier-Zuid	83,4
Parkbuurt Oosteinde	14,9	Zonne Veld	30,1	Transvaalkwartier-Midden	83,0
Waldeck-Zuid	13,1	Kortenbos	27,6	Schildersbuurt-Noord	82,0
Bezuidenhout-Oost	11,8	Landen	27,3	Groente- en Fruitmarkt	73,9
Rosenburg	11,6	Waterbuurt	26,7	Noordpolderbuurt	69,4
Bosweide	11,5	Hoge Veld	26,5	Laakhaven-West	65,1
Bezuidenhout-Midden	11,0	Lage Veld	26,3	Laakhaven-Oost	63,4
Scheveningen Badplaats	10,8	Zeeheldenkwartier	25,8	Venen, Oorden en Raden	56,7
Nassaubuur	10,7	Kampen	25,4	Moerwijk-Zuid	54,4
Sweelinckplein en om.	9,7	De Lanen	25,2	Huygenspark	53,5
Stadhoudersplantsoen	9,3	Morgenweide	24,4	Oostbroek-Zuid	51,6
Bomenbuurt	9,3	Heesterbuurt	23,6	Moerwijk-Noord	50,3
Belgisch Park	9,1	De Vissen	22,9	Moerwijk-West	50,2
Rijslag	9,1	Koningsplein en omgeving	22,5	Zijden, Steden en Zichten	48,8
Van Hoytemastraat en om.	9,0	De Velden	22,5	Dreven en Gaarden	47,5
Archipelbuurt	8,2	Singels	21,6	Laakkwartier-West	47,4
Visserhaven	8,2	Burgen en Horsten	20,2	Oostbroek-Noord	47,3
Willemspark	8,1			Morgenstond-Zuid	45,8
Visserijbuurt	8,0			Moerwijk-Oost	45,8
Duinzicht	7,9			Bezuidenhout-West	44,9
Waalsdorp	7,9			Rond de Energiecentrale	44,4
Kraayenstein	7,9			Rivierenbuurt-Noord	42,9
Kom Loosduinen	7,6			Laakkwartier-Oost	41,2
Statenkwartier	7,5			Morgenstond-West	37,7
Bloemenbuurt-Oost	7,4			Valkenboskwartier	37,0
Vruchtenbuurt	7,2				
Duttendel	6,7				
Eykenduynen	6,7				
Geuzenkwartier	6,6				
Oud Scheveningen	6,4				
Vogelwijk	5,3				
Duindorp	5,0				
Waldeck-Noord	4,9				
Bloemenbuurt-West	4,6				
Bohemen en Meer en Bos	4,5				
Componistenbuurt	4,0				
Kijkduin	3,8				

Haagse buurten hebben wij de maat van Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten (2005) gevolgd en de norm van twintig procent niet-westerse allochtonen gebruikt evenals de norm dat dit aandeel ten minste een derde hoger ligt dan het gemiddelde in Den Haag (23,6 procent). Uit de resultaten van de toepassing van deze methode blijkt dat van de 88 buurten in Den Haag er 40 (45 procent) wit zijn, 20 (23 procent) gemengd en 28 (32 procent) concentratiebuurt. Tabel 2.2 bevat een overzicht van deze buurten en een typologie in concentratie, gemengd en witte buurten uitgaande van het percentage allochtone bewoners.

Naast de concentratie van niet-westerse allochtonen vallen de buurten op door verschillen in andere kenmerken. In tabel 2.3 worden deze verschillen vermeld. Op basis van een enkelvoudige variantieanalyse (zie kolom 4 in tabel 2.3) constateren we dat er een significant verschil bestaat in het aantal inwoners tussen witte, gemengde en concentratiebuurten ($F(2,85) = 4,151; p < 0,001$). In concentratiebuurten wonen gemiddeld meer inwoners (6360) dan in gemengde (5197) en witte buurten (4375). Om te zien welk type buurt significant verschilt van de andere is in kolom 5 in de tabel een samenvatting weergegeven van de resultaten van de post hoc toets volgens de Bonferroni methode. De concentratiebuurten zijn aangeduid met letter C, de gemengde met letter G en de witte met letter W. Alleen de significante verschillen tussen C- G- of W-buurten zijn weergegeven in de vorm van kleiner (<) of groter (>). Zo blijkt uit de post hoc vergelijking volgens de Bonferroni methode dat alleen het gemiddelde aantal inwoners van witte en concentratiebuurten significant ($p < 0,001$) van elkaar verschilt (C>W betekent het gemiddelde aantal inwoners in concentratiebuurten is significant groter dan het gemiddelde aantal inwoners in witte buurten). Er is geen significant verschil in het aantal inwoners tussen concentratie- en gemengde buurten en tussen gemengde en witte buurten en daarom zien wij C>G of G>W niet in de cel.

De concentratiebuurten tellen gemiddeld meer mannen dan de witte en gemengde buurten ($F(2,85) = 16,30; p < 0,001$). Dit komt wellicht omdat er meer mannen dan vrouwen naar Nederland geïmmigreerd zijn. De gemiddelde leeftijd in concentratiebuurten is significant lager dan in de witte buurt, maar verschilt nauwelijks van de gemengde buurten. Wellicht een gevolg van migratie (vaak immigreren jonge mannen en vrouwen naar Nederland) en van het feit dat de levensverwachting bij allochtonen lager is dan bij autochtonen. Concentratiebuurten scoren gemiddeld hoger op het percentage werkloze personen dan gemengde en witte buurten ($F(2,85) = 83,03; p < 0,001$), wat al een indicatie kan zijn voor een buurteffect op de sociaal-economische positie, al is dat niet noodzakelijkerwijs zo: er kan ook verband zijn met een ander individueel of buurtkenmerk en het hoeft dus geen echt buurteffect te zijn.

Verder laat tabel 2.3 zien dat de verhuismobiliteit in concentratiebuurten significant hoger is dan in witte en gemengde buurten ($F(2,85) = 21,77; p < 0,001$). Wellicht heeft dit te maken met de grotere beschikbaarheid van goedkope woningen in concentratiebuurten dan in gemengde en witte buurten en het lagere inkomen van concentratiebuurt bewoners. In concentratiebuurten wonen gemiddeld significant minder bewoners in een eigen woning dan in gemengde en witte buurten ($F(28,20) = 2,999; p < 0,001$) en dit

Tabel 2.3: Vergelijking tussen witte, gemengde en concentratiebuurten in Den Haag 2007, naar een aantal kenmerken (n=88)

Kenmerken	Witte buurten (W) ¹ (n=40) 1		Gemengde buurten (G) ¹ (n=20) 2		Concentratie buurten (C) ¹ (n=28) 3		Variantie-analyse toets 4		Bonferroni post hoc toets ² samenvatting 5
	Gemiddeld	Standaard deviatie	Gemiddeld	Standaard deviatie	Gemiddeld	Standaard deviatie	F-value	df	
Aantal Inwoners	4375	3014	5197	2185	6360	2851	4,151**	2,85	C>W
% Autochtonen	72,75	7,16	61,00	5,75	33,28	14,21	136,4***	2,85	C<G, C<W, G<W
% Turken	0,72	0,86	3,44	2,02	14,36	9,79	50,35***	2,85	C>G, C>W
% Marokkanen	0,54	0,54	2,90	1,16	10,93	6,26	69,78***	2,85	C>G, C>W
% Surinamers	2,53	1,97	10,06	3,00	15,94	5,32	118,0***	2,85	C>G, C>W, G>W
% Overige niet-westerse allochtonen	5,28	1,79	10,07	3,92	17,02	4,49	100,2***	2,85	C>G, C>W, G>W
% Westerse allochtonen	18,18	6,93	12,53	4,10	8,47	3,03	27,60***	2,85	C<G, C<W, G<W
% Mannen	47,15	3,03	49,50	2,28	50,66	1,93	16,30***	2,85	C>W
% Vrouwen	52,85	3,03	50,50	2,28	49,34	1,93	16,30***	2,85	C<W
Gemiddelde leeftijd in jaren	43,26	6,70	35,46	6,00	35,04	3,35	21,90***	2,85	C<W
Aantal potentiële beroepsbevolking (15-64 j.)	2919	2125	3739	1772	4460	1988	4,919*	2,85	C>W
% Werkloos	3,30	1,46	5,28	2,72	11,04	3,29	83,03***	2,85	C>G, C>W, G>W
% Werkloze mannen	50,83	7,38	45,91	7,96	50,57	5,52	3,67*	2,85	G<W
% Werkloze vrouwen	49,17	7,38	54,09	7,96	49,43	5,52	3,67*	2,85	G>W
% Verhuismobiliteit ³	13,01	3,96	15,06	6,62	21,28	5,48	21,77***	2,85	C>G, C>W
% Bewoner is eigenaar van de woning	59,48	17,00	46,39	17,06	26,95	18,71	28,20***	2,85	C<G, C<W, G<W
% Huishoudens met laag inkomen	34,91	15,03	41,67	22,07	64,59	8,09	33,47***	2,85	C>G, C>W
% Huishoudens met midden inkomen	36,81	6,29	39,38	18,63	29,50	6,07	6,33**	2,85	C<G, C<W
% Huishoudens met hoog inkomen	28,28	17,15	18,95	11,40	5,91	2,68	24,98***	2,85	C<G, C<W, G<W
% Uitkeringsgerechtigden ABW	2,27	1,97	5,20	3,96	11,43	4,85	54,55***	2,85	C>G, C>W, G>W
Aantal Huursubsidie ontvangers	193	218	397	407	852	531	24,32***	2,85	C>G, C>W
% Huishoudens behoren tot aandachtsgroep	24,61	9,96	28,82	14,69	53,98	10,58	58,60***	2,85	C>G, C<W

Bron: De tabel is berekend op basis van de gegevens uit www.Denhaag.buurtmonitor.nl.

1) De letter (W) verwijst naar witte buurten. De letter (G) verwijst naar gemengde buurten en de (C) verwijst naar concentratiebuurten.

2) Bonferroni post hoc toets is $p < 0,05$.

3) Verhuismobiliteit is het aandeel vertrek totaal op het totaal inwoners van de desbetreffende buurt.

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

verschil geldt ook voor gemengde ten opzichte van witte buurten. Concentratiebuurten scoren gemiddeld hoger op laag inkomensniveau dan gemengde en witte buurten ($F(2,85) = 33,47; p < 0,001$). Omdat de inwoners van concentratiebuurten een lager inkomen hebben en/of vaker tot de ABW uitkeringsgerechtigden behoren ($F(2,85) = 54,55; p < 0,001$), ontvangen zij in deze buurten meer huursubsidie dan inwoners in gemengde en witte buurten ($F(2,85) = 24,32; p < 0,001$) en speciale aandachtsgroepen ($F(2,85) = 58,60; p < 0,001$).

Kortom: concentratiebuurten scoren negatief op een aantal belangrijke kenmerken die ook van invloed zouden kunnen zijn op de kenmerken van individuen die we bestuderen zoals het gemiddelde besteedbaar inkomen of het gemiddelde opleidingsniveau. Die wijken af van die in wittere buurten. Het is belangrijk om te bekijken of een effect dat oorspronkelijk als etnische (buurt-) concentratie-effect werd gezien eventueel uit deze andere buurtkenmerken te verklaren is. Zoals gezegd kon dat in ander onderzoek voor Nederland vaak niet gedaan worden vanwege de kleine aantallen buurten in de analyses.

2.4 Koppeling van bestanden en methode van analyse

Het databestand op buurtniveau is gekoppeld aan het databestand ‘Stadsenquête Den Haag 2007’ op basis van de buurt waar de respondent woont. Hierdoor ontstond één hiërarchisch databestand op twee niveaus: respondenten en buurt. Een dergelijk ‘genest’ databestand is geschikt om het effect van individuele en buurtkenmerken te toetsen. Dat maakt een *multilevel* analyse noodzakelijk. Kenmerkend voor dit type analyse is dat de relatie tussen meerdere variabelen op twee of meer niveaus tegelijk opgespoord worden. Als de verzamelde gegevens een dergelijke hiërarchie kennen, kan er om drie redenen een multilevel analyse worden toegepast:

1. er is sprake van een hiërarchische structuur in de data;
2. de onderzoekseenheden op het laagste niveau (van respondenten) delen dezelfde sociale context, waardoor er een relatief grote homogeniteit in de samenstelling van de buurt en van de groepen ontstaat;
3. de bewoners van een buurt ondergaan dezelfde invloeden en beïnvloeden elkaar (Pustjens, et al., 2004, p. 12-19).

De multilevel analyse verdient de voorkeur boven een eenvoudige regressieanalyse vanwege het voordeel dat in deze analyse standaardfouten van contexteffecten beter ingeschat worden. In een eenvoudige regressieanalyse worden de standaardfouten onderschat, waardoor contexteffecten te snel worden aangenomen. In multilevel analyse worden die zuiverder geschat. Overigens verschillen de coëfficiënten (b's) van zowel individuele als contexteffecten niet tussen eenvoudige regressie- en multilevel analyse. Andere voordelen

van de multilevel analyse zijn dat ze de interactie-effecten kunnen vaststellen tussen variabelen op twee niveaus, zoals de effecten van individuele en buurtkenmerken. Omdat dit onderzoek niet alleen de kenmerken van de bewoners bestudeert, maar ook de kenmerken van de buurten in de analyses betreft, is de multilevel methode uitermate geschikt.

De achterliggende theorie van de multilevel analyse is dat individuen interactie vertonen met de context en de groepen waartoe zij behoren. De context en de groepen beïnvloeden op hun buurt de individuen. Hierdoor ontstaat een hiërarchisch systeem van individuen die genest zijn in groepen, waardoor twee niveaus ontstaan: het individuele en het groepsniveau. In de analyse wordt dan het effect onderzocht van variabelen op beide niveaus (Hox, 2010, p. 1). In dit onderzoek hebben wij multilevel analyse gebruikt, omdat etnische woonconcentratie betrekking heeft op buurten waarin mensen wonen. Wij verwachten dat er een interactie bestaat tussen de buurt en bewoners. De buurtbewoners zijn dan het eerste niveau dat genest is en de buurt is het tweede niveau.

In multilevel analyse bepaalt het meetniveau van de afhankelijke variabele welk type model wordt toegepast (Hox, 2010; Heck, et al., 2012). In dit onderzoek hebben wij drie multilevel modellen toegepast omdat we de afhankelijke variabele elke keer op een ander meetniveau hebben gemeten. Zo heeft in hoofdstuk drie de afhankelijke variabele ‘opleidingsniveau’ drie antwoordmogelijkheden: laag, middelbaar en hoog opleidingsniveau. Daarom is het multilevel model voor ordinale variabelen toegepast. Daarentegen is in hoofdstuk vier over arbeidspositie de afhankelijke variabele ‘arbeid’ nominaal gemeten. Deze afhankelijke variabele heeft twee antwoordmogelijkheden: ‘werkloos of werkend’ en daarom is de *multilevel logistic regression analysis for binary outcome* gebruikt. In hoofdstuk vijf is de afhankelijke variabele ‘sociale contacten met autochtonen’ op een ratio-meetniveau gemeten, namelijk als percentage van het contact van allochtonen met autochtonen. Daarom is de multilevel lineaire regression analysis toegepast.

2.5 Kwalitatieve analyses: methode

Voor het kwalitatieve gedeelte is in dit onderzoek gekozen voor allochtone bewoners van etnische concentratiebuurten. In het kwantitatieve deel zijn echter ook de autochtonen in het onderzoek betrokken. De reden daarvoor is dat in het kwantitatieve deel autochtonen voornamelijk als referentiegroep fungeerden. Met uitzondering van de analyses van sociale contacten, was dat bij de allochtonen niet het geval: zij fungeerden alleen als onderzoeksobject die werden afgezet tegen de autochtone bevolkingsgroep. Methodisch betekende dit dat zodoende het achterstandsprofiel van de allochtonen gespecificeerd werd en niet die van de autochtonen die immers als referentie dienst doen. Daarom is het accent gelegd op de ervaring en meningen van de allochtone buurtbewoners. En dat heeft weer tot gevolg dat in het kwalitatieve deel van het onderzoek alleen allochtone respondenten aan het woord komen.

Zoals eerder gezegd worden in de kwantitatieve analyses de etnische buurteffecten op de sociale positie geïnterpreteerd als effecten van de etnische concentratie. De ervaringen en verklaringen van bewoners kunnen echter belangwekkende informatie leveren om de buurteffecten te begrijpen. Deze bewoners zijn via sleutelinformanten benaderd voor een interview. Wij hebben in totaal 106 personen van zestien jaar en ouder geïnterviewd (per etnische groep: 34 Turken, 40 Marokkanen en 32 Surinamers). Er is gebruik gemaakt van semi-gestructureerde interviews, ondersteund door een topiclijst. De verzamelde gegevens zijn niet representatief voor de bewoners van een concentratiebuurt omdat ze niet a-select getrokken. Dus de resultaten van de kwalitatieve analyse zijn niet generaliseerbaar voor de bevolking in Den Haag.

De beschrijving van de leefcultuur op de onderscheiden levensterreinen vindt dus plaats vanuit het perspectief van de geïnterviewde personen. De meeste respondenten gaven twee redenen op om deel te nemen aan het interview: het tonen van hun succes en het benoemen van de moeilijkheden waar zij mee te maken hebben. De gemiddelde duur van een interview was ruim drie uur. In totaal zijn er 326 uren aan de interviews besteed. In tabel 2.4 is een overzicht weergegeven van de meest belangrijke persoonlijke kenmerken van de geïnterviewden. Zo is het geslacht van 54 geïnterviewden man en van 52 vrouw. Bij 42 respondenten ligt de leeftijd tussen 16-24 jaar; 34 respondenten vallen in de leeftijdscategorie 25-44; 24 respondenten in de leeftijdscategorie 45-64 jaar en 6 respondenten behoren tot de leeftijdscategorie 65 jaar en ouder. 47 Respondenten hebben een betaalde baan en 59 respondenten zijn werkloos. 14 Respondenten vallen in de categorie laag inkomensniveau, 76 respondenten in de categorie midden inkomensniveau en 16 behoren tot categorie hoog inkomensniveau. 79 Geïnterviewden behoren tot de eerste generatie en 27 tot de tweede generatie.

De topics die in de kwalitatieve interviews aan bod kwamen zijn zowel kenmerken die beïnvloed zouden kunnen worden door de buurt waarin men woont (de *y* variabelen in de kwantitatieve analyses) als kenmerken van de bewoners. Zo ontstaat enige overeenkomst tussen de kwantitatieve en de kwalitatieve variabelen waardoor het mogelijk is om deze variabelen met elkaar te ‘confronteren’. Vanwege het explorerend karakter van het kwalitatieve onderzoek is deze matching van kwantitatieve en kwalitatieve variabelen niet volkomen. Met opzet is er ruimte open gelaten om andere zaken te bespreken. Om de factoren te operationaliseren hebben wij gebruik gemaakt van een topiclijst die de centrale begrippen van het onderzoek vertaalt naar onderwerpen die aansluiten bij het referentiekader van de respondenten. De topiclijst is onderverdeeld in vijf onderwerpen. Deze vijf onderwerpen lichten we hieronder kort toe:

1. Woonsituatie

Dit topic ging over de woning en de buurt van de respondent. Voorbeelden van vragen die bij dit onderwerp aan de orde komen, zijn: hoe lang woont de respondent op dat adres? Hoe beoordeelt de geïnterviewde de eigen woning en buurt? Heeft de respondent contact

met buurtgenoten? Wat is de etnische afkomst van deze buurtgenoten? Wil de respondent verhuizen of niet? Indien de respondent wil verhuizen, waarom en naar welke buurt?

2. Hoofdbezigheid en werk

Dit topic gaat over de bezigheden in het dagelijks leven. Voorbeelden van vragen binnen dit onderwerp zijn: heeft de respondent een betaalde baan? Indien hij/zij een baan heeft, wat voor soort werk doet hij of zij? Waar ligt de plaats waar de respondent werkt? Hoe heeft de respondent de baan gevonden? Met wie gaat de respondent vaak om op het werk? Indien de respondent geen werk heeft. Hoe komt het dat de respondent eventueel werkloos is of is geworden? Heeft men te maken gehad met de discriminatie op de arbeidsmarkt? Wat doet men in het dagelijks leven? Op welke wijze voorziet de respondent in zijn inkomen? Hoeveel is het netto inkomen van de respondent?

3. Onderwijs en taal

Dit topic betreft het onderwijsniveau en de beheersing van de Nederlandse taal van de respondent. Voorbeelden van vragen die bij dit topic aan de orde kwamen, zijn: wat is de hoogste afgeronde opleiding van de respondent? Gaat men naar school, volgt men een opleiding? Met welke etnische groepen gaat men op de onderwijsinstelling om? Waarom is men gestopt met een opleiding op een bepaald niveau? In hoeverre beheerst men de Nederlandse taal? Welke taal spreekt men thuis?

4. Kenmerken van de respondent

Dit topic betreft vragen over onder meer de leeftijd, het geslacht, het geboorteland, de samenstelling van het gezin. Indien men niet in Nederland geboren is, de vraag wanneer hij/zij naar Nederland kwam.

5. Sociaal leven

Bij dit topic zijn onderwerpen ondergebracht als buurtcontacten, vriendschap, het sociale netwerk, etnische identiteit en beeldvorming. Ook is gevraagd naar opvattingen over verschillende onderwerpen, zoals man-vrouw rollen, opvoeding, dominante visie van Nederlanders op de etnische groep, discriminatie in het dagelijks leven.

Deze vijf onderwerpen zijn in deze volgorde in de vorm van open vragen in de interviews besproken. Op deze manier konden unieke gesprekken ontstaan, die niet het karakter van een enquête hadden. De redenen voor deze aanpak waren:

- Aan de respondenten zoveel mogelijk ruimte bieden om hun mening te uiten, hun standpunten te verdedigen, hun ervaringen te vertellen, hun gedrag en keuzes te mogen rechtvaardigen, wensen te noemen en hun leefwereld open te stellen.
- Om ook gevoelige of ongelukkige kwesties in het gesprek aan bod te laten komen.

- Om de mogelijkheid te creëren dóór te vragen indien de respondenten iets niet helder verwoorden en om het antwoord te verifiëren: bedoelen ze wat ze zeggen of is dat de interpretatie van de onderzoeker. Ook kon zo dezelfde vraag op verschillende manieren aan de respondenten gesteld worden zodat de vraag voor hen duidelijk werd. Op deze manier kwam er zo min mogelijk vervuiling terecht in de antwoorden en is triangulatie toegepast.

Tabel 2.4: Kenmerken van geïnterviewde personen in Den Haag (n=106)

Kenmerken	Turken	Marokkanen	Surinamers	Totaal
Totaal aantal personen	34	40	32	106
Geslacht				
Man	17	22	15	54
Vrouw	17	18	17	52
Leeftijd				
16-24 jaar	16	16	10	42
25-44 jaar	6	17	11	34
45-64 jaar	12	4	8	24
65 en meer jaar	0	3	3	6
Huishoudensamenstelling				
2 volwassen zonder kinderen	4	2	6	12
2 volwassen met 1 kind	2	2	4	8
2 volw. met 2 kinderen of meer	21	26	13	60
1 volw. met 1 kind of meer	6	0	8	14
Anders, namelijk*	1	10	1	12
Werk situatie				
Heeft een betaalde baan	13	18	16	47
Heeft geen betaalde baan	21	22	16	59
Inkomen (netto euro per maand)				
Laag (tot € 1.200)	0	12	2	14
Middel (€ 1.200-3.000)	31	24	21	76
Hoog (meer dan € 3.300)	3	4	9	16
Generatie				
Eerste generatie	26	28	25	79
Tweede generatie	8	12	7	27

* Bijvoorbeeld het gezin bestaat uit twee zussen die als één gezin met hun kinderen in een woning wonen en of het gezin bestaat uit drie volwassenen of meer (bijvoorbeeld twee broers en twee zussen die samen als gezin in één woning wonen).

Wij hebben bij de interviews de structuur gebruikt zoals Hennink, Hutter & Bailey (2011) deze hebben beschreven. Voordat wij met de topics begonnen, is eerst een korte introductie gehouden waarin het doel van de interviews werd aangegeven en de wijze waarop de anonimiteit van de gegevens wordt gegarandeerd. Daarna hebben wij een aantal algemene openingsvragen gesteld om vervolgens de topiclijst met de respondenten door te lopen.

De interviews zijn of in het Nederlands of in de taal van de respondenten afgenomen. Bij respondenten die het Nederlands onvoldoende beheersten, is gebruik gemaakt van een tolk. Voor de aanvang van de interviews hebben wij de tolk een beeld gegeven van het onderzoek, het doel van de interviews uitgelegd, en verteld wat van hem/haar werd verwacht.

Om de betrouwbaarheid van de interviews te vergroten en de vervuiling van de verzamelde gegevens te minimaliseren, is voor aanvang van de interviews toestemming aan de respondenten gevraagd of de onderzoeker de gesprekken op de band mocht opnemen. Op twee respondenten na hebben de geïnterviewden dit geweigerd. De 'next best' oplossing was om de gesprekken schriftelijk vast te leggen. Op basis van de toestemming die de respondenten tijdens de interviews hadden gegeven, heeft de onderzoeker alle gesprekken zelf vastgelegd in verslagen. Daarnaast hebben wij direct na het eind van elk interview aantekeningen gemaakt in een apart document. Om de betrouwbaarheid van de aantekeningen te verhogen en te toetsen zijn de gespreksverslagen later aan de respondenten voorgelegd. In de aantekeningen is informatie vastgelegd over vier onderwerpen:

1. Hoe is het interview verlopen?
2. Op welke topic heeft de respondent - bijvoorbeeld door herhaling - de nadruk gelegd?
3. Zijn er situaties die iets over de respondent kunnen zeggen? Bijvoorbeeld: heeft de persoon een dure auto en/of meubels (als indicator voor het inkomen); zijn er bepaalde foto's in de woning zichtbaar (als indicator van een sterke identificatie met het land van herkomst).
4. Een overzicht van belangrijke kenmerken van de respondent.

De gegevens van alle respondenten zijn in apart databestand opgeslagen. In tabel 2.4 staat een overzicht van de kenmerken van de 106 geïnterviewde respondenten. De aantekeningen zijn soms gebruikt om de antwoorden te controleren. De meningen van de respondenten, de observaties en het overzicht van de kenmerken zijn bedoeld als een vorm van triangulatie teneinde de betrouwbaarheid van de data te toetsen.

Om het interviewmateriaal te analyseren, hebben wij codes gebruikt. Volgens Wester & Peters (2004) zijn in kwalitatief onderzoek codes een hulpmiddel om de gegevens en waarnemingen geordend te koppelen aan het analytisch kader. Met codes geeft de onderzoeker op zeer beknopte wijze aan waar het betreffende gedeelte van de tekst naar zijn inzicht over gaat. In dit onderzoek onderscheiden we hoofdcodes en subcodes.

In lijn met deze aanpak hebben de deelvragen van dit onderzoek een hoofdcode gekregen. Het doel hiervan was om het interviewmateriaal thematisch te ordenen en een relatie tussen het veldwerk en de deelvragen te leggen. Op deze manier hebben wij vier categorieën van interviewmateriaal onderscheiden: arbeid, onderwijs, sociale contacten en een restcategorie voor gegevens die niet onder een van de andere drie hoofdcodes

geplaatst konden worden. In het interviewmateriaal is vervolgens per respondent gezocht naar tekstfragmenten die informatie geven over een deelvraag. Deze fragmenten hebben de hoofdcode van de deelvraag gekregen, de overige zijn geplaatst in de restcategorie. De eerste drie categorieën zijn relevant voor het beantwoorden van de deelvragen. De restcategorie kan echter als ondersteunend of reservemateriaal worden gebruikt omdat deze gegevens aanvullende informatie over de sociale positie kunnen geven. Binnen elke categorie hebben wij de tekstfragmenten nogmaals bekeken om te bepalen of het fragment aan de juiste code was gekoppeld.

Omdat het interviewmateriaal veel informatie opleverde, is in de hoofdstukken 3 tot en met 5 een selectie gemaakt van de tekstfragmenten van de respondenten. De probleemstelling en de operationalisering van de onderzoeksvraag dienden hierbij als leidraad. Indien in de fragmenten woorden of zinnen voorkomen die demografische of sociaal-economische variabelen aanduiden (bijvoorbeeld leeftijd, opleiding, inkomen), hebben wij deze code A toegekend. Indien in de fragmenten woorden of zinnen voorkomen die naar buurt verwijzen, hebben wij deze code B toegekend. Indien in de fragmenten woorden of zinnen voorkomen die elementen van de leefcultuur aanduiden, hebben wij deze code C gegeven.

Bij de interpretatie van de tekstfragmenten hebben wij telkens de vraag gesteld of er een relatie is tussen de woorden en zinnen en het onderwerp dat in het onderzoek wordt behandeld. Bijvoorbeeld: is er een relatie tussen het onderwerp arbeidsethos en het inkomen. Indien er een relatie is, is er dan sprake van een oorzaak en een gevolg? Zo is bij de tekstfragmenten de relevantie voor de beantwoording van de onderzoeksvraag vastgesteld. Voor alle duidelijkheid: de selectie van de fragmenten is in eerste plaats bepaald door de resultaten van de kwantitatieve analyse. Soms pasten elementen uit de interviews niet bij de resultaten van de kwantitatieve analyse, maar bleken ze een eigen betekenis te hebben. Een voorbeeld is 'discriminatie'. Deze grootheid komt niet voor in de lijst van variabelen in de kwantitatieve analyse, maar was wel belangrijk in de ervaringswereld van de respondenten. De selectie van de fragmenten is zodoende bepaald door zowel de resultaten van het kwantitatieve deel van het onderzoek, als datgene wat de respondenten aangaven belangrijk te vinden.

In kwalitatief onderzoek heeft de validiteit betrekking op de vraag of de gehanteerde procedure ons in staat stelt om terechte uitspraken te doen. Het betreft dan zowel de inhoudelijke kant van het onderzoek, de vraag of de conclusies juist geformuleerd zijn, de juistheid van de gehanteerde termen (begripsvaliditeit), als de juistheid van de toegepaste procedures (interne validiteit) en de overdraagbaarheid van onderzoeksresultaten naar niet onderzochte situaties (externe validiteit) (Wester & Peters, 2004). Om de validiteit van het kwalitatieve gedeelte van dit onderzoek zo veel mogelijk te garanderen, is bij de opzet van het veldwerk, de uitvoering ervan en het trekken van conclusies de volgende procedure gehanteerd. Er is rekening gehouden met een verschil in het gebruik van termen in de literatuur en in het dagelijks leven van de etnische minderheden. De

theoretische begrippen zijn geoperationaliseerd en vertaald naar het dagelijks leven. De informatie die op dit concrete niveau is verzameld, is weer teruggebracht tot het abstracte niveau en op basis daarvan zijn de conclusies getrokken. Door deze werkwijze is de kloof tussen de begrippen in de wetenschappelijke literatuur en de betekenis van de woorden in het dagelijkse leven tot een minimum teruggebracht.

In het kwalitatieve gedeelte kwam naar voren dat de validiteit van de beantwoording van vragen over het inkomen iets lager ligt dan de overige items. Tijdens de interviews zijn soms binnen een leefeenheid verschillende bedragen genoemd bij het opgeven van het netto maandelijks inkomen. Vrouwen (vooral de moeders) hebben soms een lager inkomen genoemd dan de mannen of vaders. Om de betrouwbaarheid van het kwalitatieve gedeelte van dit onderzoek zo veel mogelijk te garanderen en storende factoren zo veel mogelijk uit te schakelen, zijn de volgende procedures en technieken gebruikt:

- Er is naar gestreefd om interviews met respondenten te houden die veel van elkaar verschillen op sociaal-economische en culturele kenmerken om zo de variatie tussen de kenmerken van de respondenten zo veel mogelijk te vergroten.
- Voordat de interviews met de respondenten begonnen, is een korte toelichting in het Nederlands of in de taal van de respondent naar de geïnterviewden gestuurd met informatie over, en het doel van het onderzoek. Ook heeft de onderzoeker voor elk interview kort toegelicht waarom het onderzoek plaatsvond. Beide toelichtingen zijn bewust kort gehouden, zodat de onderzoeker de antwoorden van de respondenten zo min mogelijk zou beïnvloeden.
- Er zijn drie proefinterviews gehouden met drie respondenten. Iedere respondent kwam uit een andere etnische groep (Turks, Marokkaans en Surinaams). Het doel van deze proefinterviews was om de topiclijst te toetsen en te verbeteren. De resultaten van deze drie proefinterviews zijn als pilot en als data gebruikt bij de analyse.
- Om de vertekening in de verzamelde gegevens en de informatie van de geïnterviewde persoon zo klein mogelijk te houden, is van alle interviews binnen 24 uur een verslag gemaakt met de antwoorden van de respondenten en de opmerkingen van de onderzoeker.

Tot slot van dit hoofdstuk is het van belang te wijzen op twee aspecten die verbonden zijn aan de rapportage van empirisch onderzoek. Het eerste aspect is het gebruik van citaten. Citaten worden hier niet opgevoerd als 'bewijs', maar als illustratie van ontwikkelingen die op grote schaal voorkomen. Dat de ervaringen van de respondenten voor een breder levend gevoel staan, is in de empirische hoofdstukken herhaaldelijk beklemtoond. De veelheid en gevarieerdheid van de ervaringen hebben ons verleid om ze uitvoerig te citeren en te rapporteren. Door uitvoerige citaten van respondenten op te nemen krijgt dit onderzoek een extra (wij zijn geneigd te zeggen: noodzakelijke) dimensie die in veel ander onderzoek ontbreekt.

Het tweede aspect betreft de verhouding tussen de kwantitatieve en kwalitatieve paragrafen in de empirische hoofdstukken. Met het kwantitatieve deel worden bepaalde verbanden uitgesloten of bevestigd. De gebruikelijke redenering is dat kwalitatief onderzoek aanvullende of alternatieve verklaringen oplevert. Deze ‘aanvullende functie’ van het kwalitatieve deel is hier zeker aan de orde, maar er is meer. De ervaringen van de respondenten zijn ook van belang als een vorm van ‘externe validatie’. Zo werkt het kwalitatieve deel van het onderzoek als bevestiging, aanvulling, en eventueel als tegenspraak van het kwantitatieve deel. Doordat het kwalitatieve deel van het onderzoek een sterk exploratief karakter had, is er overigens geen één-op-één match tussen de beide delen van het onderzoek.

3. Etnische concentratie en onderwijspositie

3.1 Inleiding

Hoewel de onderwijspositie van etnische minderheden stijgt, is er nog altijd een kloof tussen hun positie en die van autochtonen. Gemiddeld hebben niet-westerse allochtonen een zwakke onderwijspositie ten opzichte van autochtonen. Zo is het aandeel niet-westerse allochtonen van 25 tot 65 jaar dat alleen basisonderwijs heeft afgerond drie keer zo hoog als het aandeel van autochtonen. Ongeveer een kwart van de niet-westerse allochtonen heeft een opleiding op ten minste het niveau van hoger onderwijs tegen één derde van de autochtonen (CBS, Jaarrapport Integratie 2012). Deze zwakkere onderwijspositie heeft negatieve gevolgen voor de sociaal-economische positie van etnische minderheden en hun integratie in de samenleving. Zo zijn allochtonen vaker werkloos dan autochtonen en gaat een lage onderwijspositie ook samen met een laag inkomensniveau (zie Dagevos, et al., 1999; Gravesteijn, et al. 2006).

In hoeverre biedt het wonen in een etnisch geconcentreerde buurt een verklaring voor dit lage onderwijsniveau en geldt dat in even sterke mate voor allochtonen als autochtonen? Volgens de literatuur bestaat er in Nederland een zwak verband tussen de etnische concentratie van buurten en het opleidingsniveau. Dat verband wordt in dit onderzoek in andere omstandigheden en met nieuwe technieken opnieuw getoetst. De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat, luidt: wat is het verband tussen buurtconcentratie en onderwijspositie en kan een eventueel verband tussen buurtconcentratie en onderwijspositie worden toegeschreven aan de individuele kenmerken van de buurtbewoners en/of de kenmerken van de buurt? Wij gaan dit verband niet alleen statistisch toetsen, maar beschouwen het ook vanuit het perspectief van de bewoners. Onze resultaten bevestigen dat er een effect is van de etnische concentratie van de buurt op de onderwijspositie. De zwakke onderwijspositie van bewoners van concentratiebuurten is te begrijpen uit verschillen in de sociale klasse, individuele kenmerken en de buurt-effecten. De kwalitatieve analyses laten zien dat de leefcultuur van de bewoners van concentratiebuurten ook van belang is, maar een gemengd effect heeft op opleidingsniveau van bewoners van concentratiebuurten.

In paragraaf 3.2 bespreken wij eerdere Nederlandse onderzoeksbevindingen over onderwijspositie in concentratiebuurten. De meeste onderzoeksresultaten rapporteren dat er een negatieve relatie is tussen de buurtconcentratie en onderwijspositie. In paragraaf 3.3 wordt inzicht gegeven in de onderwijspositie van etnische groepen in Nederland en Den Haag. De analyse voor de gegevens van Den Haag laten zien dat er verschillen bestaan in opleidingsniveau tussen bewoners van witte, gemengde en concentratiebuurten. In paragraaf 3.4 onderzoeken wij het effect van de individuele en buurtkenmerken

op het opleidingsniveau met behulp van de multilevel regressieanalyse. De resultaten laten zien dat het opleidingsniveau door kenmerken op individueel en deels buurtniveau (ofwel buurteffecten) kan worden verklaard. In paragraaf 3.5 komen de respondenten zelf aan het woord over hun leefcultuur en onderwijspositie. In paragraaf 3.6 worden de conclusies besproken.

3.2 Buurtconcentratie en onderwijs

Het Nederlandse onderzoek naar de relatie tussen de etnische buurtconcentratie en opleidingsniveau laat in het algemeen een negatief verband zien, maar de uitkomsten variëren per onderzochte onderzoeksgroep en op basis van de keuze van indicatoren van onderwijs. Tesser, et al. (1995) en Uunk (2002) kwamen tot de conclusie dat personen in concentratiewijken lager opgeleid zijn dan personen in wijken met een lager aandeel allochtonen. Het verschil is echter niet sterk te noemen: er is sprake van een zwakke samenhang tussen wijkconcentratie en opleidingsniveau. Gemiddeld zijn de bewoners van concentratiewijken een jaar minder opgeleid dan bewoners van de witste wijken. Bij Antillianen is er een iets sterkere samenhang gevonden dan voor andere etnische groepen (Uunk 2002).

Soms is de invloed van de buurt op één aspect van het onderwijs onderzocht en bij een specifieke categorie zoals de onderwijsprestaties van jongeren. Zo vindt Gramberg (1999) dat de invloed in achterstandsbuurten vrij neutraal is, maar juist in de elitaire buurten positief. Hier valt dus de ‘stimulerende’ invloed van bepaalde buurten op. Sykes & Kuyper (2009) onderzochten de relatie tussen buurtomstandigheden en leerprestaties van Nederlandse jongeren. De buurt heeft vooral een negatief effect op de leerprestaties van autochtone jongeren die in minder goede buurten wonen. Sykes (2011) rapporteert over het bestaan van buurteffecten op de schoolprestaties van jongeren, maar dit effect is indirect en gaat via de schoolkeuze van de ouders en de vrienden van jongeren die elkaar beïnvloeden of de context van de school in de buurt.

Andere onderzoeken betwisten het bestaan van een buurteffect: de concentratie van etnische minderheden in de buurt heeft op zichzelf geen negatief effect op de onderwijspositie (Gramberg, 1999; 2000; Luyten, et al., 2003). Volgens hen beïnvloeden de sociaal-economische kenmerken van het gezin de onderwijspositie en niet de wijk waar men woont (Denessen, 2000; Dijkstra, et al., 2001; Driessen, 2007). Gijsberts (2006) merkt relativerend op dat de achtergrond van de individuele leerling een veel grotere rol speelt dan het feit dat deze op een zwarte school zit. Volgens haar is in het verleden het negatieve effect van ‘zwarte’ scholen wel aangetoond, maar is dat effect de afgelopen vijftien jaar afgezwakt.

Er zijn in de literatuur verschillende verklaringen geopperd voor een lager onderwijsniveau in concentratiewijken versus wittere wijken. Een eerste verklaring is de onderwijssegregatie. De onderwijssegregatie komt tot uitdrukking in de zogenoemde zwarte scholen. Het bestaan van de zwarte scholen wordt verklaard door de invloed van keuzes

van ouders voor een school voor hun kind op basis van verschillende kenmerken, zoals de nabijheid van de school, samenstelling van de schoolpopulatie, de presentatie van de kinderen op de school, de culturele overeenkomst tussen thuis en school, opleidingsniveau en sociaal-economische positie van de ouders, etnische afkomst van de leerlingen op school en opvoedingsoriëntaties (Karsten, et al., 2002; Karsten, et al., 2003; Herweijer & Vogels, 2004).

Een tweede verklaring bestaat uit het negatief effect van zwarte scholen op het onderwijsniveau van etnische minderheden. Deze scholen zouden een negatieve invloed hebben op de cognitieve prestaties (taal en rekenen) van etnische leerlingen, waardoor hun prestaties in het onderwijs achter blijven bij die van autochtone leerlingen. Verschillende factoren zouden het negatief effect van de zwarte scholen kunnen verklaren: (allochtone) zwakkere docenten – die ook in dezelfde concentratiewijk wonen – die minder kwaliteit bieden; autochtone leerkrachten die niet altijd toegerust zijn met competenties, kennis en vaardigheden om met de verschillen tussen de schoolcultuur en thuiscultuur van de leerlingen om te kunnen gaan, waardoor ze allochtone leerlingen onvoldoende ondersteunen met onderwijs en sociale vaardigheden; het bestaan van een stereotiep beeld over allochtone leerlingen door bijvoorbeeld leerkrachten; allochtone leerlingen die op school vaak hun eigen taal spreken en weinig contact hebben met autochtone leerlingen, waardoor ze het Nederlands minder goed beheersen en minder kennis hebben van Nederlandse normen en waarden (zie bijvoorbeeld; Tesser, et al, 1999; Gramberg & Ledoux, 2005; Jennissen & Hartgers 2007; Herweijer, 2008a; Vink, 2010).

Een derde verklaring is die van Tesser (1993) die tot de conclusie kwam dat de concentratie van etnische leerlingen op school een effect lijkt te hebben op hun prestatie. Het mechanisme achter deze relatie is echter niet duidelijk. Volgens zijn verklaring nemen allochtone leerlingen in elke jaargroep een aanvangsachterstand met zich mee. Dit leidt ertoe dat in klassen waarin zij de meerderheid vormen, de leerkracht er niet in slaagt de leerstof volledig te presenteren, waardoor de gemiddelde toetsprestaties van alle leerlingen in deze klassen lager zijn dan die van de gemiddelde autochtone leerling. Dat heeft tot gevolg dat allochtonen in concentratiewijken een lagere onderwijspositie hebben dan autochtonen.

Een vierde verklaring voor de onderwijsachterstand van bewoners van concentratiewijken is gezocht in het sociale netwerk. In de literatuur wordt gewezen op de negatieve gevolgen van etnische concentratie op de onderwijspositie. Het negatief effect zou, doordat de netwerken sociaal homogeen zijn (contacten met leden vanuit de eigen etnische groep), minder kansen bieden voor bijvoorbeeld informatieuitwisseling. Heterogene contacten daarentegen geven buurtbewoners meer informatie, bijvoorbeeld over onderwijsaanbod, onderwijskeuzes en het onderwijssysteem (Gramberg, 2000). Het is echter ook mogelijk dat zogenaamde allochtonen-netwerken positief bijdragen aan de onderwijspositie van allochtonen in concentratiewijken door informatie te delen, te helpen met het oplossen van onderwijsspecifieke problemen (zoals taalproblemen), toezicht te

houden op elkaars kinderen en het versterken van de normen en de waarde van onderwijs in de buurt (Nieuwenhuis, et al., 2013). Etnische minderheden die in concentratiebuurten dicht bij elkaar wonen, zouden baat kunnen hebben bij dit proces.

Een vijfde verklaring die is gegeven voor het lagere opleidingsniveau in concentratiebuurten is dat allochtone ouders vaak een lagere sociaal-economische status (SES) hebben. Die lagere SES zou op zich een buurteffect kunnen zijn, maar ook voort kunnen komen uit selectieve migratie. Door de lagere sociaal-economische status kunnen ouders in concentratiewijken hun kinderen minder bijstaan in het onderwijs en doen de kinderen het in deze wijken het slechter dan in wittere wijken (Driessen, 2007; Dronkers, 2010; Elffers & Oort, 2013).

Een zesde verklaring voor een lagere onderwijspositie van bewoners van concentratiewijken ligt in de cultuur en in de normen in die wijken. In navolging van studies over de armoedecultuur in economisch slechtere wijken, wordt door sommigen gesteld dat de achterstand van kinderen in concentratiewijken te wijten is aan afwijkende normen over onderwijsprestaties (Bun-Siersma & Spruit, 1982; Veenman, 1996; Gramberg, 1999). Bewoners van concentratiebuurten zouden minder ambities hebben voor zichzelf en hun kinderen.

Onderzoeken naar (het effect van) de leefcultuur op de sociale positie van etnische minderheden in concentratiebuurten zijn schaars zowel in Nederland als in het buitenland. In de literatuurstudie van Dagevos, et al. (1999) over de onderwijsoriëntatie van allochtonen (autochtonen zijn niet betrokken bij de studie) kwam naar voren dat de vier klassieke etnische groepen (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen) een sterke onderwijsoriëntatie hebben en deze oriëntatie zich steeds positiever ontwikkelt omdat zowel ouders als jongeren veel waarde hechten aan een diploma in het kader van de opwaartse mobiliteit. In deze studie is specifiek naar de onderwijsoriëntatie bij etnische minderheden in concentratiewijken gekeken.

Phalet (1994) kwam tot de conclusie dat de onderwijsaspiraties van etnische minderheden voor hun kinderen vaak hoger zijn dan die van autochtone ouders uit overeenkomstige milieus omdat deze ouders in toenemende mate onderwijs als een (dominant) kanaal zien voor maatschappelijke stijging, die de hele familie ten goede komt. Ook Nieuwenhuis, et al. (2013) vinden dat het wonen in buurten met een hoog aandeel van immigranten de educatieve *commitments* van migrantenjongeren juist verhoogt in vergelijking met buurten met een laag aandeel allochtonen. Dit komt door de socialisatie waardoor buurtbewoners educatieve normen benadrukken en overdragen.

De voorgaande bespreking maakt duidelijk dat er voor Nederland in het algemeen een zwak negatief effect bestaat van etnische concentratie op het onderwijsniveau. Gelet op de rationale van dit onderzoek is de kernvraag of dit effect blijft bestaan wanneer het onderzoek wordt uitgevoerd in een stad als Den Haag waar een sterkere segregatie van buurten bestaat dan elders in Nederland. Uunk (2002) heeft er reeds op gewezen dat voor de vier grote steden in Nederland het verband van etnische concentratie met de onderwijspositie

sterker is dan erbuiten. Zijn onderzoek maakte echter geen gebruik van multilevel analyse om buurteffecten vast te stellen, waardoor de buurteffecten kunnen zijn overschat.

3.3 De onderwijspositie van etnische minderheden

Landelijk gezien hebben niet-westerse allochtonen in Nederland gemiddeld een lager opleidingsniveau dan autochtonen. Hoewel de kloof tussen autochtonen en deze etnische groepen kleiner is geworden, blijft deze voor bepaalde etnische groepen, zoals Turken en Marokkanen, nog steeds groot. Er zijn niet alleen verschillen tussen etnische groepen en autochtonen en tussen etnische groepen onderling, maar er is ook een verschil tussen de eerste en tweede generatie. De meerderheid van de eerste generatie allochtonen heeft ten hoogste basisonderwijs genoten. De tweede generatie heeft een hoger opleidingsniveau. Het aandeel van allochtone meisjes en vrouwen in het hoger onderwijs is stijgende (zie bijvoorbeeld Gijsberts & Herweijer, 2007; 2009; Herweijer, 2008a; CBS, Jaarboek Onderwijs in cijfers 2011; Gijsberts & Iedema, 2012).

Het CBS (2014)³ publiceert landelijke cijfers over opleidingsniveau naar etnische afkomst. In 2012 (zie tabel 3.1) had 8 procent van de Nederlandse bevolking in de leeftijd 15-65 jaar een laag opleidingsniveau, 64 procent een middelbaar opleidingsniveau en 29 procent een hoog opleidingsniveau⁴. Ongeveer een kwart van de Turken en Marokkanen heeft alleen basisonderwijs afgerond tegen 7 procent van de autochtonen en 13 procent van de Surinamers. Ongeveer één op de tien Turken en Marokkanen heeft een hoog opleidingsniveau behaald tegen 29 procent bij autochtonen en 21 Surinamers.

Tabel 3.1: Behaald opleidingsniveau* van etnische groepen in de leeftijd 15-65 jaar in Nederland 2012, in %**

Opleidingsniveau	Surinamers %	Turken %	Marokkanen %	Autochtonen %	Nederland %
Laag	13	23	23	7	8
Middelbaar	66	68	67	64	64
Hoog	21	9	10	29	29
Totaal	100	100	100	100	100

* Het opleidingsniveau is gesplitst in drie categorieën: laag (basisonderwijs), middelbaar (vmbo, mbo1 avo onderbouw, havo, vwo, mbo) en hoog (hbo, wo bachelor, wo masters, doctor).

** De groep overige etnische minderheden zijn niet in de tabel opgenomen omdat het CBS de gegevens niet weer geeft in aantal cellen. De groep opleidingsniveau onbekend is buiten beschouwing gelaten bij het berekenen van de percentages in de tabel. Dat zijn 108 duizend mensen van de bevolking.

Bron: CBS, Statline, Beroepsbevolking; behaalde onderwijs naar herkomst. Geraadpleegd op 12-11-2014.

3 CBS, Statline, Beroepsbevolking; behaalde onderwijs naar herkomst. Geraadpleegd op 12-11-2014. <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=71822NED&D1=0&D2=0&D3=a&D4=a&D5=0-2,4,8-10&D6=0&D7=1&HDR=T,G1,G3,G5,G4&STB=G6,G2&VW=T>

4 De indeling in onderwijsniveaus – die we ook hier gebruiken – is: laag (geen onderwijs, basisonderwijs, lbo, mavo), middelbaar (kmbo, Leerlingwezen, cbo, mbo, havo/vwo) en hoog (hbo en wetenschappelijk onderwijs).

In Den Haag –de onderzoekssetting– is 37 procent van de bewoners hoog opgeleid (zie tabel 3.2). 32 Procent van de bewoners heeft een middelbaar opleidingsniveau en 31 procent van de bewoners is laag opgeleid. Opvallend is dus dat Den Haag enerzijds meer hoger opgeleiden telt dan het landelijk gemiddelde, maar anderzijds ook (veel) meer lager opgeleiden. Dat is mogelijk door het veel lagere aandeel van middelbaar opgeleiden in Den Haag (32 procent) dan landelijk (64 procent). De heterogeniteit in onderwijspositie in Den Haag is dus groot te noemen. De etnische verschillen in onderwijsniveau in Haagse buurten wijken ook af van het landelijke patroon. Hoewel het gemiddelde opleidingsniveau eenzelfde etnisch patroon laat zien als het landelijke (Turken en Marokkanen het laagst opgeleid, autochtonen het hoogst en Surinamers er tussen in), zien we per etnische groep meer spreiding in onderwijsprestaties. Zo heeft landelijk 9 procent van de Turken en 10 procent van de Marokkanen een hoge opleiding, in Den Haag is dit percentage respectievelijk 22 procent en 19 procent. Anderzijds, hebben Turken en Marokkanen in Den Haag ook vaker een lager onderwijsniveau dan landelijk (42 procent van de Turken en 45 procent van de Marokkanen in Den Haag versus 23 procent voor beide groepen landelijk), en minder vaak een middelbare opleiding.

Tabel 3.2: Opleidingsniveau* van Hagenaars in 2007, naar etnische afkomst, in %

Opleidingsniveau	Surinamers %	Turken %	Marokkanen %	Overige %	Autochtonen %	Den Haag %
Laag	38	42	45	34	23	31
Middelbaar	36	36	36	34	30	32
Hoog	26	22	19	32	47	37
Totaal	100	100	100	100	100	100

* Het opleidingsniveau is gesplitst in drie categorieën: laag (geen onderwijs, basisonderwijs, LBO, MAVO), middelbaar (kmbo, leerlingwezen, cbo, mbo, havo/vwo) en hoog (hbo en wetenschappelijk onderwijs).

Hoewel de variabele “opleidingsniveau” ordinaal is gemeten, is het wel mogelijk om het gemiddelde opleidingsniveau te berekenen op een geaggregeerd niveau zoals buurt of etnische groep. Het opleidingsniveau wordt gemeten op een schaal van 1 t/m 3, waarbij een score 1 staat voor ‘laag’, een score 2 voor ‘middelbaar’ en een score 3 voor ‘hoog’. Alle waarnemingen voor opleidingsniveau in een buurt worden opgeteld en gedeeld door het aantal waarnemingen. Dat levert een ‘buurtgemiddelde’ op. Indien een buurt meer hoger opgeleiden heeft, dan is het gemiddelde opleidingsniveau hoger dan een buurt met meer lager opgeleiden. Het gemiddelde opleidingsniveau is in tabel 3.3 naar type buurt en etnische groep weergegeven.

De verschillen in het gemiddelde opleidingsniveau tussen etnische groepen in Den Haag zijn statistisch gezien significant ($Chi^2 = 41,4; df = 4; p < 0,001$). Uit tabel 3.3 blijkt dat het gemiddelde opleidingsniveau van autochtonen hoger (2,24) is dan van de andere bevolkingsgroepen.

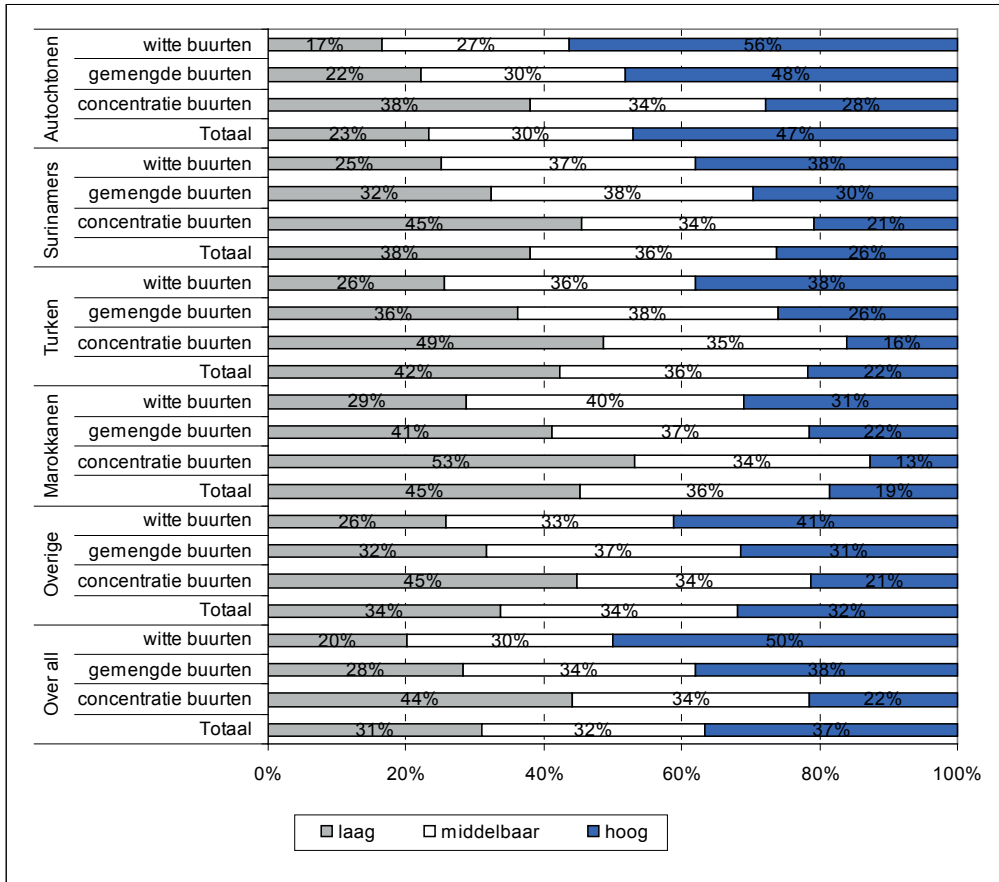
De vervolgvraag is in hoeverre de witte, gemengde en concentratiebuurten verschillen in de onderwijsverdeling. Tabel 3.3 (zie de laatste kolom Den Haag) geeft antwoord op deze vraag. Uit deze tabel blijkt dat het gemiddelde opleidingsniveau van bewoners in concentratiebuurten lager (1,77) is dan van bewoners in gemengde (2,10) en witte buurten (2,30). De verschillen in het gemiddelde opleidingsniveau tussen concentratie, gemengde en witte buurten zijn statistisch gezien significant ($Chi^2 = 52,4$; $df = 2$; $p < 0,001$).

Tabel 3.3: Gemiddelde en standaard deviatie opleidingsniveau van Hagenaars in 2007, naar etnische afkomst en witte, gemengde en concentratie buurten

Buurt	Surinamers		Turken		Marokkanen		Overige		Autochtonen		Den Haag	
	Gemiddeld	Standaard deviatie	Gemiddeld	Standaard deviatie	Gemiddeld	Standaard deviatie	Gemiddeld	Standaard deviatie	Gemiddeld	Standaard deviatie	Gemiddeld	Standaard deviatie
Wit	2,12	0,787	2,13	0,787	2,02	0,774	2,16	0,804	2,40	0,756	2,30	0,782
Gemengd	1,97	0,787	1,90	0,785	1,80	0,766	2,00	0,794	2,26	0,797	2,10	0,808
Concentratie	1,75	0,777	1,67	0,734	1,60	0,704	1,77	0,778	1,90	0,805	1,77	0,779
Totaal	1,88	0,795	1,79	0,773	1,73	0,753	1,98	0,810	2,24	0,805	2,06	0,820

Dit beeld van een lager onderwijsniveau naarmate de buurt etnisch geconcentreerder is, zien we voor alle bevolkingsgroepen in Den Haag, en opvallend genoeg is de mate van het verschil in onderwijsniveau naar etnische concentratie van de buurt vrijwel dezelfde per etnische groep (zie figuur 3.1). Zo is 53 procent van de Marokkanen in concentratiebuurten laag opgeleid tegen 29 procent in witte buurten, een verschil in procentpunten van 24 procent. Bij Turken en Surinamers is het verschil in procentpunten respectievelijk 23 procent en 20 procent en bij autochtonen 21 procent. Wel is het natuurlijk zo dat autochtonen – ook als zij in concentratiebuurten wonen – hoger opgeleid zijn dan allochtonen. Verder zien we dat het onderwijsniveau onder autochtonen pas gaat verschillen met de stap van gemengde naar geconcentreerde buurten, terwijl onder allochtonen het onderwijsniveau bijna rechtlijnig lager wordt naarmate de etnische concentratie van de buurt toeneemt. Het effect van etnische concentratie pakt dus voor allochtonen anders uit dan voor autochtonen.

Figuur 3.1: Opleidingsniveau* van Hagenaars in 2007, naar etnische afkomst en witte, gemengde en concentratie buurten, in %

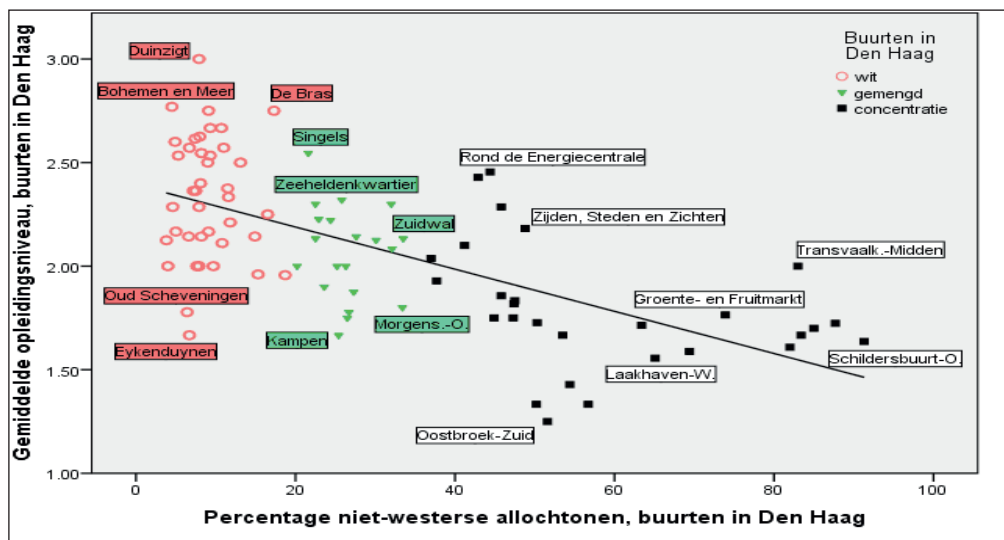
* Het opleidingsniveau is gesplitst in drie categorieën: laag (geen onderwijs, basisonderwijs, lbo, mavo), middelbaar (kmo, leerlingwezen, cbo, mbo, havo/vwo) en hoog (hbo en wetenschappelijk onderwijs).

Figuur 3.2 laat zien dat er een statistisch significant, negatief verband ($r = -0,64$; $p < 0,001$) bestaat tussen het aandeel niet-westerse allochtonen in de buurt en het gemiddelde opleidingsniveau in de buurt. Dat wel zeggen, daar waar er relatief meer niet-westerse allochtonen in een buurt wonen, is het gemiddelde opleidingsniveau in de buurt lager. Het verband is naar statistische maatstaven sterk te noemen. Met elke tien procentpunten toename aan niet-westerse allochtonen in de wijk, neemt het gemiddeld opleidingsniveau met een getal van 0,64 (op een schaal van 1-3) af. Zo is te zien dat er in de concentratiebuurt Schildersbuurt-Oost 91,3 procent niet-westerse allochtonen wonen en het gemiddelde opleidingsniveau met 1,64 erg laag is (op een schaal van 1-3). In de buurt Bloemenbuurt-West daarentegen is bijna iedereen autochtoon (4,5 procent niet-westerse allochtoon) en hoog opgeleid en is de gemiddelde opleiding 2,29 (op een schaal van 1-3). Toch zijn er ook uitzonderingen. Een ‘negatieve’ uitschieter is bijvoorbeeld de buurt

Oostbroek-Zuid: 51,6 procent van de bewoners is niet-westerse allochtoon, maar het gemiddelde opleidingsniveau is met 1,25 nog lager dan van het meer geconcentreerde Schildersbuurt (91,3 procent allochtonen en opleidingsniveau = 1,64). Een 'positieve' uitschieter is bijvoorbeeld de concentratiebuurt rond de Energiecentrale: in deze buurt is het percentage niet-westerse allochtonen 44,4 procent, maar het gemiddelde opleidingsniveau is er met 2,45 hoger dan verwacht kan worden op basis van het verband met etnische concentratie. Het opleidingsniveau is er bijvoorbeeld net zo hoog als in veel witte buurten.

In het onderzoek dat Uunk (2002) uitvoerde op grond van landelijke gegevens was het verband tussen het aandeel allochtonen in de buurt en het opleidingsniveau veel zwakker ($r = -0.10$ en $r = -0.20$ voor Antillianen), hetgeen nogmaals onderstreept dat de etnische segregatie in het onderwijs in Den Haag veel sterker is dan gemiddeld in Nederland.

Figuur 3.2: Percentage niet-westerse allochtonen en het gemiddelde opleidingsniveau in 2007, naar witte, gemengde en concentratie buurten in Den Haag

3.4 Buurtconcentratie en opleidingsniveau

In de voorgaande paragraaf zijn de resultaten van de verdeling van opleidingsniveau over etnische afkomst en witte, gemengde en concentratiebuurten gepresenteerd. Er is gebleken dat er een significant negatief verband bestaat tussen het aandeel allochtonen in de buurt en het onderwijsniveau. Het vaststellen van het verband betekent echter nog niet dat er sprake is van een onafhankelijk effect van de buurt op het opleidingsniveau. Immers, in etnisch geconcentreerde buurten is er ook qua andere kenmerken sprake van een andersoortige buurt: bijvoorbeeld meer ouderen of meer verloedering. Met andere

woorden: het kan zijn dat de verschillen in onderwijsniveau op andere kenmerken berusten en niet op etnische concentratie. Om een betere schatting te krijgen van het zelfstandige effect van etnische concentratie op het onderwijsniveau worden in deze paragraaf multivariate analyses gedaan met een statistische controle voor individuele kenmerken en andere buurtkenmerken.

Metingen

De afhankelijke variabele opleiding heeft drie categorieën: een laag, middelbaar en hoog niveau. De hoogopgeleiden zijn de referentiecategorie. De indeling van opleidingsniveau in drie categorieën is als volgt:

- laag (geen onderwijs, basisonderwijs, lbo, mavo)
- middelbaar (kmbo, leerlingwezen, cbo, mbo, havo/vwo)
- hoog (hbo en wetenschappelijk onderwijs).

De onafhankelijke variabelen op respondenten niveau (individuele kenmerken) zijn:

- Etnische afkomst: met etnische afkomst wordt bedoeld dat de respondent zelf of één van zijn ouders in het buitenland is geboren. De etnische afkomst is ingedeeld in vijf groepen: Surinamer, Turk, Marokkaan, overige etnische groepen en autochtoon als referentiecategorie.
- Gender: vrouw of man. Mannen zijn als referentiecategorie gebruikt.
- Leeftijd: in vier categorieën ingedeeld: 16-24 jaar als referentiecategorie, 25-44 jaar, 45-64 jaar en 65 jaar en ouder.

De onafhankelijke variabelen op buurtniveau zijn:

- Etnische concentratie van de buurt: een concentratiebuurt is een buurt waarin minimaal twintig procent niet-westerse allochtonen wonen en dit aandeel ten minste een derde hoger ligt dan het stadsgemiddelde (23,6 procent niet-westerse allochtonen). Een witte buurt is een buurt waar de niet-westerse bevolking ten hoogste twintig procent van de totale buurtbevolking uitmaakt en dit aandeel tenminste een derde lager ligt dan het stadsgemiddelde. Alle overige buurten zijn gemengde buurten. In de analyses zijn in totaal 88 Haagse buurten opgenomen, waarvan 28 concentratiebuurten, 40 witte buurten, en 20 gemengde buurten. Witte buurten zijn als referentiecategorie gebruikt.
- Het percentage verhuismobiliteit in de buurt. Dit is het aantal vertrokken bewoners uit de buurt gedeeld door het totaal aantal inwoners in de buurt keer 100. Dit is vastgesteld op basis van gegevens die de gemeente Den Haag beschikbaar stelt op de website www.denhaag.buurtmonitor.nl. Het is belangrijk voor dit buurtkenmerk te controleren omdat het percentage verhuismobiliteit in de buurt positief samenhangt ($r = 0,53$; $p < 0,001$) met het aandeel van niet-westerse allochtonen en negatief ($r =$

-0,32; $p < 0,001$) met het gemiddelde opleidingsniveau (zie tabel 3.4). Dat wil zeggen, het oorspronkelijke negatieve verband tussen etnische concentratie van de buurt en het opleidingsniveau zou een gevolg kunnen zijn van het aandeel vertrekkers in de buurt ('spuriousity').

- Het percentage bewoners dat eigenaar is van een woning. Er is sprake van een eigenaar/bewoner als het eigendom van de woning en de gebruiker van deze woning dezelfde persoon zijn en op het adres staan ingeschreven bij de gemeente. Dit is vastgesteld op basis van gegevens die de gemeente Den Haag beschikbaar stelt op de website www.denhaag.buurtmonitor.nl. Het is ook belangrijk voor dit buurtkenmerk te controleren vanwege de negatieve samenhang ($r = -0,64$; $p < 0,001$) met het aandeel van niet-westerse allochtonen in de buurt en positieve samenhang ($r = 0,50$; $p < 0,001$) met het gemiddelde opleidingsniveau (zie tabel 3.4).
- Het gemiddelde besteedbare jaarinkomen per individu. Met het gemiddelde, besteedbaar inkomen per inwoner wordt bedoeld het bruto inkomen minus de premies sociale zekerheid en andere betaalde overdrachten en de loon-, inkomsten- en vermogensbelasting in euro's. Dit buurtkenmerk is vastgesteld op basis van gegevens die de gemeente Den Haag beschikbaar stelt op de website www.denhaag.buurtmonitor.nl. Het is belangrijk voor dit buurtkenmerk te controleren omdat het gemiddelde besteedbare jaarinkomen van buurtbewoners negatief samenhangt ($r = -0,62$; $p < 0,001$) met het aandeel van niet-westerse allochtonen en positief ($r = 0,62$; $p < 0,001$) met het gemiddelde opleidingsniveau (zie tabel 3.4). Dat wil zeggen, het oorspronkelijke negatief verband tussen etnische concentratie van de buurt en het opleidingsniveau zou veroorzaakt kunnen zijn door het bedrag dat men jaarlijks besteedt ('spuriousity'). In multilevel modellen is het gemiddelde besteedbare jaarinkomen per individu gedeeld door 10.000 omdat de inkomens in duizenden euro's zijn gemeten. Op deze manier wordt het effect van deze variabele zichtbaar in de resultaten.

Wij hebben de correlatie tussen bovengenoemde vier onafhankelijke variabelen op buurtniveau gecontroleerd op multicollineariteit (zie tabel 3.4), dat wil zeggen: er is gecontroleerd op de situatie waarin twee of meer van onze verklarende variabelen (de voorspellers) in het multilevel regressiemodel sterk samenhangen, omdat een sterke correlatie tussen twee variabelen kan betekenen dat zij vrijwel hetzelfde meten. Uit de Pearson's r correlatie toets in tabel 3.4 blijkt dat er geen sprake is van zeer sterke samenhangen (de grens van r dient groter te zijn dan 0,80) tussen de variabelen. Dat wil zeggen, dat de buurtkenmerken onafhankelijk van elkaar te schatten zijn. Wel dient opgemerkt te worden dat het percentage allochtonen in de buurt vrij sterk samenhangt met verhuismobiliteit ($r = 0,53$), met het percentage huiseigenaren ($r = -0,64$) en het gemiddelde besteedbare jaar inkomen ($r = -0,62$).

Tabel 3.4: Correlatie tussen kenmerken op buurtniveau (n = 88)

Kenmerken op buurtniveau	Percentage niet-westerse allochtonen	Gemiddeld opleidingsniveau	Percentage verhuismobiliteit	Percentage eigenaar/bewoner woning	Gemiddelde besteedbare jaar inkomen
Percentage niet-westerse allochtonen	1	-0,64**	0,53**	-0,64**	-0,62**
Gemiddeld opleidingsniveau		1	-0,32**	0,50**	0,62**
Percentage verhuismobiliteit			1	-0,47**	-0,35**
Percentage eigenaar/bewoner woning				1	0,61**
Gemiddelde besteedbare jaar inkomen					1

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Methode

We gebruiken multilevel modellen om de effecten van individuele en buurtkenmerken op opleiding te schatten. Multilevel modellen houden rekening met nesting van individuen in buurten, en leiden tot een zuiverder schatting van de effecten van context (buurt-)kenmerken. De multilevel modellen worden in vijf stappen getest (zie tabel 3.5). In het 0-model wordt het belang van de buurt in de variantie van het opleidingsniveau bekeken. In model 1 wordt nagegaan wat het effect is van etnische concentratie van de buurt op opleidingsniveau. In model 2 worden de effecten van individuele factoren en etnische concentratie van de buurt op het opleidingsniveau getoetst, zodat bekeken kan worden in hoeverre een eventueel concentratie-effect berust op individuele kenmerken. In model 3 worden de effecten van individuele factoren en buurtkenmerken op het opleidingsniveau getoetst, met als gedachte dat andere buurtkenmerken weleens verantwoordelijk zouden kunnen zijn voor een eventueel concentratie-effect. In model 4 wordt getest of het effect van etnische concentratie verschilt naar etnische groep, dat wil zeggen of er een interactie-effect bestaat van etnische concentratie van de buurt en etnische herkomst.

Resultaten

Tabel 3.5: Effecten van individuele en buurtfactoren op opleidingsniveau in Den Haag ^(a)

	0-Model			Model 1			Model 2			Model 3			Model 4			
	Empty model			Etnische concentratie van de buurt			Respondent kenmerken en etnische concentratie van de buurt			Respondent en buurt kenmerken			Respondent en buurt kenmerken, en interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt			
	b.	S.E.	Exp(b)	b.	S.E.	Exp(b)	b.	S.E.	Exp(b)	b.	S.E.	Exp(b)	b.	S.E.	Exp(b)	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
Fixed effect ^(b)																
<i>Respondentniveau</i>																
Intercept																
- Threshold 1: Laag		-0,93***	0,09	0,392	-1,51***	0,13	0,22	-1,67***	0,20	0,18	0,16	0,47	1,17	0,15	0,46	1,17
- Threshold 2: Middelbaar		0,50***	0,09	1,652	-0,05	0,12	0,94	-0,14	0,19	0,86	1,69**	0,46	5,45	1,69	0,46	5,46
Etnische afkomst (autochtoon = ref. ^(c))																
- Surinamer																
- Turk																
- Marokkaan																
- Overige																
Gender (man = ref.)																
- Vrouw																
Leeftijd (16-24 jaar = ref.)																
- 25-44 jaar																
- 45-64 jaar																
- 65 jaar en ouder																
<i>Buurtniveau</i>																
Etnische concentratie van de buurt (witte buurt = ref.)																
- Concentratie																
- Gemengd																

Vervolg tabel 3.5

	0-Model		Model 1			Model 2			Model 3			Model 4			
	Empty model		Etnische concentratie van de buurt			Respondent kenmerken en etnische concentratie van de buurt			Respondent en buurt kenmerken			Respondent en buurt kenmerken, en interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt			
	b.	S.E.	Exp(b)	b.	S.E.	Exp(b)	b.	S.E.	Exp(b)	b.	S.E.	Exp(b)	b.	S.E.	Exp(b)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
<u>Percentage verhuismobiliteit</u>															
<u>Percentage eigenaar woning</u>									0,01	0,01	1,01	0,01	0,01	1,01	
<u>Gemiddeld besteedbaar inkomen (individu, 52 weken in Euro)</u>									0,001	0,003	1,00	0,001	0,003	1,00	
<u>Interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt</u>									0,72*	0,21	2,05	0,74**	0,21	2,10	
<u>(autochtoon in concentratiebuurt = ref)</u>															
- Surinamer in concentratiebuurt												0,08	0,55	1,08	
- Turk in concentratiebuurt												0,43	0,54	1,54	
- Marokkaan in concentratiebuurt												0,22	0,59	1,24	
- Overige in concentratiebuurt												0,36	0,36	1,44	
<u>(autochtoon in gemengde buurt =ref)</u>															
- Surinamer in gemengde buurt												-0,15	0,57	0,85	
- Turk in gemengde buurt												0,01	0,63	1,01	
- Marokkaan in gemengde buurt												-0,24	0,59	0,78	
- Overige in gemengde buurt												0,19	0,34	1,21	

Vervolg tabel 3.5

	0-Model				Model 1				Model 2				Model 3				Model 4			
	Empty model				Etnische concentratie van de buurt				Respondent kenmerken en etnische concentratie van de buurt				Respondent en buurt kenmerken				Respondent en buurt kenmerken, en interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt			
	b.	S.E.	Exp(b)		b.	S.E.	Exp(b)		b.	S.E.	Exp(b)		b.	S.E.	Exp(b)		b.	S.E.	Exp(b)	
Random effects (e)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15					
σ^2_{uo} (Variantie tussen buurten)	0,40	0,11		0,12	0,06		0,10	0,06		0,04	0,05		0,04	0,06						
Intra-Class Correlation (ICC)		11%			4%			3%			1%			1%						
Bayesian Information Criterion (BIC)		6663			6727			6888			6938			6941						
- 2 log pseudo Likelihood		6656			6720			6881			6931			6934						
Number of cases		996			996			996			996			996						
Number of neighbourhoods		88			88			88			88			88						

(a) b. verwijst naar de geschatte b-coëfficiënten, S.E. naar de standaardfout van deze coëfficiënten, Exp (b) verwijst naar de waarde als het grondgetal e wordt verheven tot de exponent b.

(b) Fixed effect verwijst naar het gemiddelde effect dat geldt voor de gehele bevolking, zonder dat er rekening wordt gehouden met de buurten waarin mensen wonen.

(c) ref. betekent referentiegroep.

(e) Bij de schatting van random effecten wordt onderzocht in welke mate het effect van een variabele (willekeurig) varieert tussen de buurten. Voor iedere buurt wordt een afzonderlijke regressiecoëfficiënt geschat. Vervolgens wordt de variantie van deze coëfficiënten (random effecten) bepaald.

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Model 0

De formule voor een respondent i in een buurt j (Fixed effect) is (zie Hox, 2010, p.145; Heck et al., 2012, p. 308):

$$\eta_{ij} = \log \left[\frac{\pi_{ij}}{1 - \pi_{ij}} \right] = \beta_{0j} + \theta_2$$

Waarbij:

i = Aanduiding van een respondent

j = Aanduiding van een buurt

η_{ij} = Het natuurlijke logaritme van de kansverhouding (de kans op het voorkomen van een laag of middelbaar opleidingsniveau ten opzichte van een hoog opleidingsniveau. Met andere woorden, hoeveel keer vaker op een lage of middelbare opleiding is gescoord ten opzichte van de referentiegroep met een hoge opleiding op de afhankelijke variabele opleidingsniveau)

π_{ij} = logit (p) = $\ln(p/(1-p))$. De variabele p is de kans op opleidingsniveau

β = Vector regression coefficient

θ_2 = Drempel tussen twee opleidingsniveaus, bijvoorbeeld een laag en middelbaar opleidingsniveau

De formule op buurtniveau (Random intercept) is:

$$\beta_{0j} = \gamma_{00} + u_{0j}$$

Door vervanging en combinatie van bovenstaande twee formules ontstaat één formule voor een 0-model en dit geeft aan dat twee Fixed effecten zijn en één Random effect in het model:

$$\eta_{ij} (\text{opleidingsniveau}) = \gamma_{00} + \theta_2 + u_{0j}$$

Waarbij:

γ_{00} = Intercept (Fixed effect)

u_{0j} = Variantie van residuen op buurtniveau (Random effect)

Het 0-model (ofwel empty model) is de eerste stap in de multilevel analyse. Dit model geeft belangrijke informatie over de variantie in de afhankelijke variabele (in ons geval het opleidingsniveau). Met de schatting van een 0-model (zie tabel 3.5) wordt de noodzaak van het toepassen van een multilevel analyse onderzocht. Indien de waarde zeer

klein is of gelijk aan nul, is er nauwelijks of geen sprake van de variantie in de afhankelijke variabele (dus in opleidingsniveau). De multilevel methode kan dan niet worden toegepast omdat het betekent dat de buurt geen effect heeft op het opleidingsniveau. Indien de waarde variantie laat zien, dan is het mogelijk om de multilevel analyse toe te passen. Het beschrijft de variantie in de variabele (opleiding) op twee niveaus (individueel en buurt) en is in de *Intra-Class* correlatiecoëfficiënt (ICC) weergegeven. De ICC geeft aan hoe sterk eenheden binnen eenzelfde groep op elkaar lijken. Als personen in dezelfde buurt wonen en meer kenmerken gemeen hebben dan individuen in andere buurten, dan kan een verschil tussen de buurten berekend worden. De variantie van de logistische verdeling van factor 1 is $\pi^2/3$, ofwel 3,29 (Heck, et al., 2012, p. 94) en op dezelfde manier kan de ICC voor de ordinale afhankelijke variabele gedefinieerd worden. De formule voor het berekenen van de ICC is (Snijders & Bosker, 1999):

$$ICC = \rho = \frac{\sigma_{uo}^2}{\sigma_{uo}^2 + (\pi^2/3)} = \frac{0,40}{0,40 + 3,29} = 0,11$$

Waarbij:

ICC = Intra-Class Correlation

ρ = Kans op opleidingsniveau

σ_{uo}^2 = Variantie tussen buurten (niveau 2)

$\pi^2/3$ = 3,29

Het resultaat van ICC formule laat zien dat iets meer dan 11 procent ($0,11 \cdot 100 = 11\%$) van de variantie in opleidingsniveau verklaard kan worden uit het verschil in buurten waarin mensen wonen. Dit wijst erop dat Haagse buurten verschillen in onderwijsniveau, zoals de beschrijvende analyses al lieten zien.

In de Multilevel logistische regressie modellen kan de intercept (β_0) als de verwachte log odds van opleidingsniveau binnen een buurt geïnterpreteerd worden waar de andere voorspellers 0 zijn en het random effect ook 0 is. Daarom kan de odds ratios e^β (kansverhouding) omgezet worden in probability (waarschijnlijkheid ofwel kans) voor elk opleidingsniveau op buurtniveau. Dit kan als volgt berekend worden (zie Heck, et al., 2012, p. 314):

Voor laag opleidingsniveau (voor de waarde van $\text{Exp}(\beta)$) zie kolom 3 in tabel 3.5:

$$\text{Exp}(\beta) / (1 + \text{Exp}(\beta)) = 0,392 / 1,392 = 0,281$$

$0,281 \cdot 100 = 28\%$ is de gemiddelde kans om laag opgeleid te zijn op buurtniveau.

Dus er is gemiddeld 28 procent kans (probability) om laag opgeleid te zijn in een buurt.

Voor middelbaar opleidingsniveau (voor de waarde van $\text{Exp}(\beta)$) zie kolom 3 in tabel 3.5:

$$\text{Exp}(\beta) / (1 + \text{Exp}(\beta)) = 1,652 / 2,652 = 0,622$$

$$0,622 - 0,281 = 0,341$$

$0,341 * 100 = 34\%$ is de gemiddelde kans om middelbaar opgeleid te zijn op buurtniveau.

Dus er is gemiddeld 34 procent kans (probability) om middelbaar opgeleid te zijn in een buurt.

Model 1

$$\eta_{ij} = \gamma_{00} + \theta_2 + \gamma_{01} \text{Etnische concentratie van de buurt}_j + u_{0j}$$

Waarbij:

γ_{01} het effect is van de onafhankelijke variabele 'etnische concentratie op buurtniveau'.

In model 1 wordt nagegaan wat het effect is van etnische concentratie van de buurt op opleidingsniveau. In kolom 4 van tabel 3.5 zijn de geschatte effecten (logits) op opleidingsniveau weergegeven. Een positief getal betekent een positief effect en een negatief getal betekent een negatief effect op opleidingsniveau. Uit tabel 3.5 blijkt dat het wonen in een concentratiebuurt of een gemengde buurt een significant negatief effect heeft op het behaalde opleidingsniveau. Dat wil zeggen dat het gemiddelde opleidingsniveau er significant lager is dan in witte buurten (referentiegroep). In kolom 6 is de exponent (Exp) (b) vermeld. Voor respondenten die in concentratiebuurten wonen is de kans om hoog opgeleid te zijn 73 procent ($0,27 * 100 = 27\%$; $100\% - 27\% = 73\%$) kleiner dan voor respondenten uit witte buurten. Voor respondenten die in gemengde buurten wonen, is de kans om hoog opgeleid te zijn 45 procent ($0,55 * 100 = 55\%$; $100\% - 55\% = 45\%$) kleiner dan voor respondenten uit witte buurten. Dus geldt ook hier: hoe hoger het aandeel allochtonen in de wijk, des te lager het opleidingsniveau.

Na toevoeging van de etnische concentratie van de buurt als kenmerk in het model laat tabel 3.5 zien dat 4 procent van de variantie in opleidingsniveau kan worden verklaard door het verschil in buurten waarin respondenten wonen. Dit is veel minder dan de helft van wat wij in model 0 hebben getroffen (11 procent). Het betekent dat een model zonder controle variabele een hoger Intra-Class Correlation (ICC) heeft dan een model met de controle variabele etnische concentratie van de buurt. Het wijst erop dat de etnische concentratiebuurt mede verantwoordelijk kan gesteld worden voor het verklaren van variantie in opleidingsniveau.

Samenvatting model 1

Er bestaat een significant negatief effect van etnische buurtconcentratie op opleidingsniveau. Bewoners van een concentratiebuurt hebben een beduidend kleinere kans op een hoog opleidingsniveau dan bewoners in gemengde en witte buurten. Bewoners uit gemengde buurten hebben op hun beurt ook een kleinere kans op een hoge opleiding dan bewoners van witte buurten.

Model 2

$$\eta_{ij} = \gamma_{00} + \theta_2 + \gamma_{10} \text{ Etnische afkomst}_{ij} + \gamma_{20} \text{ Gender}_{ij} + \gamma_{30} \text{ Leeftijd}_{ij} + \gamma_{01} \text{ Etnische concentratie van de buurt}_j + u_{0j}$$

Waarbij:

vanaf γ_{10} tot met γ_{30} het effect is van de onafhankelijke variabelen op individueel niveau.

In model 2 (zie tabel 3.5) worden het effect van etnische concentratie van de buurt en de individuele kenmerken etnische afkomst, gender en leeftijd op opleidingsniveau getoetst. Die individuele kenmerken zijn belangrijk om te controleren omdat etnische concentratiebuurten qua samenstelling afwijken van de populatie op deze kenmerken van wittere buurten. Zo zijn er meer mannen en meer jongeren (zie tabel 2.3). Deze verschillen kunnen indirect leiden tot een lager onderwijsniveau.

De resultaten in tabel 3.5 laten zien dat de individuele kenmerken etnische afkomst, gender en leeftijd effect hebben op het opleidingsniveau, dus dat zij het onderwijsniveau ten dele verklaren. Niet-westerse allochtonen, met name Marokkanen, hebben een lager opleidingsniveau dan autochtonen. De kansverhouding bij deze groepen neemt af met een factor 0,38 voor Marokkanen; 0,45 voor Turken; 0,61 voor Surinamers en 0,57 voor overige etnische groepen en wanneer andere factoren constant gehouden worden is de odds gereduceerd met 62 procent voor Marokkanen, 55 procent voor Turken, 39 procent voor Surinamers en 43 procent voor overige etnische groepen. De kans voor vrouwen om hoog opgeleid te zijn is kleiner dan voor mannen. De kansverhouding bij vrouwen neemt af met een factor 0,72 en de odds (de kans) is gereduceerd met 28 procent. Voor respondenten in de leeftijdscategorie 25-44 jaar is de kans om hoog opgeleid te zijn groter dan in de leeftijdscategorie 16-24 jaar (de referentiegroep). De leeftijd van respondenten in de andere leeftijdscategorieën heeft geen effect op opleidingsniveau ten opzichte van de leeftijdscategorie 16-24 jaar (de referentiegroep).

Uit model 2 blijkt dat na toevoeging van individuele kenmerken het effect van etnische concentratie is gereduceerd. Een vergelijking van de b. coëfficiënt tussen model 2 en 1 laat zien dat het effect van de concentratiebuurt in totaal met 16 procent is gereduceerd $((-1,284) - (-1,079)) = 0,205/1,284 = -0,16 \cdot 100 = 16\%$. Dat wil zeggen dat 16 procent

van de verschillen in onderwijsniveau tussen concentratie- en andere buurten te wijten is aan individuele kenmerken van bewoners. Overigens, bestaat er ook onafhankelijk van individuele kenmerken nog een significant etnische-concentratie effect, dus de verschillen in opleiding tussen etnische concentratiebuurten en witte buurten liggen slechts ten dele aan de samenstelling naar individuele kenmerken.

Door welk individueel kenmerk is het effect van concentratiebuurt het meest gereduceerd? Om deze vraag te beantwoorden, gaan wij opnieuw drie multilevel modellen uitvoeren en de verandering in de b. coëfficiënt concentratiebuurt berekenen met een zogenaamde *Backward* methode. Per model wordt één variabele van onze vier onafhankelijke variabelen op individueel niveau verwijderd. Uit de berekening blijkt dat de grootste reductie door etnische afkomst komt (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt -0,228). Het wordt gevolgd door gender (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt voor -0,014) en ten slotte door leeftijd (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt respectievelijk -0,010). Dit wijst erop dat etnische afkomst het belangrijkste kenmerk is dat opleidingsniveau in concentratiebuurten verklaart. Oftewel: het onderwijsniveau in concentratiebuurten is voor een deel lager dan van andere buurten door de etnische afkomst van de bewoners van die buurt. Dit klink tautologisch, maar is het niet; het betekent dat het contextuele effect van een groot aandeel allochtonen in de buurt (dat zowel het opleidingsniveau van allochtonen als autochtonen in de buurt kan beïnvloeden), voor een deel toe te schrijven is aan het feit dat allochtonen een lager opleidingsniveau hebben dan autochtonen (een individueel effect). Het resterende, contextuele effect kan op andere manieren worden verklaard: het bestaan van zwarte scholen, een gebrekkiger sociale netwerk, of afwijkende onderwijsnormen. Ook is het mogelijk dat het concentratiebuurt-effect kan worden verklaard door een ander buurtkenmerk, zoals we in model 3 gaan toetsen.

Wanneer we de modellen 2 en 1 in b. coëfficiënt voor gemengde buurten vergelijken, blijkt dat er minder sprake is van de reductie in b. coëfficiënt tussen model 2 en 1 voor de gemengde buurten, namelijk 8 procent ($((-0,586) - (-0,539)) / (-0,586) = -0,047 / -0,586 = 0,08 \cdot 100 = 8\%$). Door de toevoeging van drie individuele factoren daalt het effect van gemengde buurt met b. coëfficiënt -0,047, oftewel 8 procent. De grootste reductie in b. coëfficiënt wordt veroorzaakt door de factor etnische afkomst (het verschil in gemengde buurt b. coëfficiënt is -0,092). Een kleinere reductie komt door individueel kenmerk leeftijd, (het verschil in gemengde buurt b. coëfficiënt -0,035) en het minste door gender (het verschil in gemengde buurt b. coëfficiënt is -0,010). Overigens blijft het effect van gemengde buurten significant, ook na toevoeging van deze individuele kenmerken.

Het opnemen van compositiekenmerken naast etnische concentratie van de buurt in model 2 leidt tot een lichte afname in de variantie in opleidingsniveau van 4 procent naar 3 procent. Die kan worden verklaard door het verschil in buurten waarin mensen wonen. Het betekent dat model 2 het verschil in opleidingsniveau tussen buurten beter verklaart dan model 1.

Samenvatting model 2

Uit model 2 blijkt dat etnische buurtconcentratie nog steeds een significant negatief effect heeft op het opleidingsniveau, maar het effect wordt iets kleiner na de toevoeging van individuele kenmerken. Dat betekent dat de verschillen in onderwijsniveau tussen concentratie- en andere buurten deels voortkomen uit individuele kenmerken van bewoners. De factor etnische afkomst veroorzaakt de sterkste reductie van het buurtconcentratie effect in het opleidingsniveau in concentratiebuurten. Dat betekent dus dat het onderwijsniveau in concentratiebuurten voor een deel lager is dan dat van andere buurten door de etnische afkomst van de bewoners in die buurten. Het effect van gemengde buurten verandert weinig na controle voor de samenstelling van buurten.

Model 3

$$\eta_{ij} = \gamma_{00} + \theta_2 + \gamma_{10} \text{ Etnische afkomst}_{ij} + \gamma_{20} \text{ Gender}_{ij} + \gamma_{30} \text{ Leeftijd}_{ij} + \gamma_{01} \text{ Etnische concentratie van de buurt}_j + \gamma_{02} \text{ Percentage verhuismobiliteit in de buurt}_j + \gamma_{03} \text{ Percentage bewoner/eigenaar woning in de buurt}_j + \gamma_{04} \text{ Gemiddeld besteedbare inkomen individu in 52 weken in Euro}_j + u_{0j}$$

Waarbij:

vanaf γ_{01} tot met γ_{04} het effect is van de onafhankelijke variabelen op buurtniveau.

In model 3 (zie tabel 3.5) wordt nagegaan wat het effect is van meerdere individuele en buurtkenmerken op het opleidingsniveau. Omdat de effecten van individuele kenmerken reeds zijn besproken (Model 2) en nauwelijks veranderen, concentreren we ons op de effecten van buurtkenmerken. We zien dat de etnische concentratie van de buurt nog steeds effect heeft op het onderwijsniveau, terwijl het eerder in model 2 geconstateerde effect van een gemengde buurt op het onderwijsniveau is verdwenen. Dat betekent dat het effect van een gemengde buurt op het onderwijsniveau te wijten is aan één of meer andere buurtkenmerken. Model 3 laat zien dat het gemiddeld besteedbaar inkomen van de buurt een effect heeft op het opleidingsniveau: hoe hoger het besteedbaar inkomen, des te hoger het opleidingsniveau van de buurt. De verhuismobiliteit en het percentage woningeigenaren hebben geen effect op opleidingsniveau.

Uit model 3 blijkt dat na toevoeging van buurtkenmerken het effect van etnische concentratie is gereduceerd. Een vergelijking in b. coëfficiënt tussen model 3 en 2 laat zien dat het effect van de concentratiebuurt in totaal met 41 procent is gereduceerd $((-1,079) - (-0,625) = 0,454/1,079 = -0,41 \cdot 100 = 41\%)$. Dat wil zeggen dat 41 procent van de verschillen in onderwijsniveau tussen concentratie- en andere buurten een gevolg is van buurtkenmerken. Om te zien welke factor op buurtniveau het meest verantwoordelijk is voor de afname in b. coëfficiënt in de concentratiebuurt, gaan wij de verandering in de b. coëfficiënt concentratiebuurt berekenen met de *Backward* methode. Er worden drie

multilevel modellen uitgevoerd. Per model wordt één variabele van onze onafhankelijke variabelen op het buurtniveau uit het model verwijderd. De resultaten laten zien dat de grootste afname door de factor ‘gemiddeld besteedbaar jaarinkomen per individu’ komt (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt -0,35). Het wordt gevolgd door de factor ‘eigenaar van woning’ (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt -0,19) en ten slotte door de factor ‘verhuismobiliteit’ (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt -0,09). Dit wijst erop dat de factor ‘gemiddeld besteedbaar jaarinkomen’ op buurtniveau het meest verantwoordelijk is voor het reduceren van b. coëfficiënt in een concentratiebuurt. Dat betekent dus dat het lagere onderwijsniveau van bewoners van concentratiebuurten deels te wijten is aan het gemiddeld lagere inkomensniveau in die buurten. Het zijn armere buurten, en in die armere buurten is het onderwijsniveau lager. Het is van belang om te melden dat dit effect van ‘armoede in de buurt’ een echt context effect is, dat onafhankelijk van het individuele effect van inkomen optreedt. Concentratiebuurten scoren niet alleen slechter op onderwijs doordat er meer mensen wonen met een lager inkomen en die mensen minder goed onderwijs genieten, maar scoren ook slechter doordat het (lage) inkomen in de buurt het onderwijs van alle bewoners belemmert, ook dat van mensen met een wat hoger inkomen⁵.

Het is belangrijk om op te merken dat, hoewel er in model 3 geen effect meer bestaat van gemengde buurten, er onafhankelijk van andere buurtkenmerken als het inkomen van de buurt een significant en substantieel effect blijft bestaan van het wonen in een etnische concentratiebuurt op het opleidingsniveau. Het effect van -0,62 betekent dat de kansverhouding voor een concentratiebuurt is afgenomen met een factor -0,62; ofwel de odds is gereduceerd met 47 procent voor concentratiebuurten, wanneer andere factoren constant gehouden worden. Dit effect is nog steeds substantieel te noemen. Het al of niet wonen in een concentratiebuurt vermindert de kans op hoger onderwijs met 47 procent. Ten opzichte van andere kenmerken is dat ook een substantieel effect: het wonen in een concentratiebuurt heeft een vergelijkbaar groot effect als een andere belangrijke bepaler, het effect van niet-westers allochtoon zijn (-0,44 voor Surinamers; Turken -0,77; Marokkanen -0,95; de odds zijn respectievelijk: 37 procent, 54 procent en 62 procent). Het effect is sterker dan dat van gender en van veel andere buurtkenmerken. Dus de etnische concentratie van de buurt doet er zeker toe.

Samenvatting model 3

Uit model 3 blijkt dat het negatieve effect van buurtconcentratie op opleidingsniveau – hoewel kleiner geworden – nog steeds bestaat, wanneer andere buurtkenmerken in het

5 De relatie tussen inkomensniveau en opleidingsniveau kan wederzijds zijn. Een laag inkomen kan leiden tot een laag opleidingsniveau doordat personen met laag inkomensniveau kinderen hebben die een laag opleidingsniveau halen. Omgekeerd is het ook mogelijk dat mensen met een hoge opleiding ook meer verdienen. Wij hebben gecontroleerd voor het effect van inkomen op opleidingsniveau op buurtniveau in de multilevel modellen zodat wij kunnen zien of laag inkomensniveau (oftewel armoede) op buurtniveau een factor is die tot een laag opleidingsniveau leidt.

model worden opgenomen. De omvang van het effect is zelfs sterk te noemen, sterker dan effecten van leeftijd of gender, en even sterk als het effect van etniciteit op opleidingsniveau. Dit geldt echter alleen voor het wonen in een concentratiebuurt, niet voor het wonen in een gemengde buurt. Dat laatste effect verdwijnt na controle voor andere buurtkenmerken in zijn geheel. Het buurtkenmerk ‘het gemiddeld besteedbare jaarinkomen’ is het meest verantwoordelijk voor het reduceren van buurtconcentratie effecten. Dat betekent dat bewoners van concentratiebuurten deels minder onderwijs genieten door het gemiddeld lagere inkomen in die buurten.

Model 4

$$\eta_{ij} = \gamma_{00} + \theta_2 + \gamma_{10} \text{ Etnische afkomst}_{ij} + \gamma_{20} \text{ Gender}_{ij} + \gamma_{30} \text{ Leeftijd}_{ij} + \gamma_{01} \text{ Etnische concentratie van de buurt}_j + \gamma_{02} \text{ Percentage verhuismobiliteit in de buurt}_j + \gamma_{03} \text{ Percentage bewoner/eigenaar woning in de buurt}_j + \gamma_{04} \text{ Gemiddeld besteedbaar inkomen individu in 52 weken in Euro}_j + \gamma_{11} \text{ Etnische afkomst}_{ij} * \text{ Etnische concentratie van de buurt}_j + u_{0j}$$

Waarbij:

γ_{11} de interactie is tussen de variabelen ‘etnische afkomst’ en ‘etnische concentratie van de buurt’.

In model 4 (zie tabel 3.5) wordt het effect van de genoemde onafhankelijke variabelen in model 3 en het effect van een interactie-effect tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt berekend op opleidingsniveau. Hiermee gaan wij na of het effect van etnische concentratie van de buurt op opleidingsniveau verschilt voor de onderscheiden groepen. De interactie-effecten blijken niet significant, hetgeen betekent dat er geen verschillen bestaan tussen etnische groepen in de effecten van etnische concentratie: die zijn voor alle etnische groepen, inclusief de autochtonen aanwezig⁶.

Samenvatting model 4

Het wonen in een etnische concentratiebuurt heeft in zijn algemeenheid een significant negatief effect op het opleidingsniveau. Ook voor autochtonen lijkt het wonen in de meest geconcentreerde buurten een negatief effect te hebben. Dit is opvallend omdat in

6 Wij hebben om zeker te zijn van de conclusies de resultaten van model 4 in verschillende modellen getoetst: een interactiemodel waarin alle allochtone groepen samengevoegd werden versus de autochtonen (de referentiegroep); een ander model waarin Surinamers en overige etnische groepen samengevoegd werden, en daarnaast Turken en Marokkanen samengevoegd werden, terwijl de autochtonen blijven als referentiegroep; modellen waarin elke keer een andere etnische groep als referentiegroep gebruikt werd (bijvoorbeeld een keer de Surinamers, een andere keer de Turk etc.); een model waarin alleen concentratie versus witte buurten zijn opgenomen, dus zonder gemengde buurten. De resultaten van alle bovengenoemde testmodellen bevestigen de bevindingen van het hierboven geschetste model 4. Concentratiebuurt blijft een significant negatief effect hebben op alle bewoners in concentratiebuurten, terwijl de interactie-effecten niet significant zijn.

de literatuur en ook onder beleidsmakers wordt aangenomen dat het met name allochtonen zouden zijn die lijden onder etnische concentratie van de buurt.

3.5 Leefcultuur en opleidingsniveau

Het opleidingsniveau is in de voorgaande paragrafen vanuit individuele en buurtkenmerken verklaard. Die resultaten roepen vragen op over het effect van de etnische buurtconcentratie. Het is de vraag of het concentratie-effect ook in de ogen van bewoners een oorzaak is: zouden bewoners van een concentratiebuurt hun gemiddeld lage onderwijspositie toeschrijven aan de buurt waar ze wonen? En hoe zouden die bewoners dat buurt-effect verklaren? Om inzicht te krijgen in deze aspecten hebben wij 106 respondenten geïnterviewd. De respondenten zijn opgesplitst in twee groepen: 34 respondenten volgden ten tijde van het onderzoek *wel* onderwijs en 72 respondenten niet. Van de 34 respondenten volgden 7 een opleiding op het niveau 'laag', 18 op een niveau 'middelbaar' en 9 op een niveau 'hoog'. Van de 72 respondenten die geen onderwijs volgden, is het opleidingsniveau als volgt verdeeld: 41 respondenten, de meerderheid, hebben een laag opleidingsniveau; 20 hebben een middelbaar opleidingsniveau en 11 hebben een hoog opleidingsniveau. Van de 41 respondenten met een laag opleidingsniveau hebben 17 personen helemaal geen onderwijs gevolgd; 12 personen hebben alleen een Nederlandse taalcursus gevolgd, en 12 personen hebben alleen een basisschool voltooid.

In de literatuur komen vier zaken regelmatig terug ter verklaring van onderwijsresultaten: sociaal-economische status (SES), schooluitval, zwarte scholen en schoolkeuze, en de beheersing van de Nederlandse taal. Wij gaan hier nader op in.

3.5.1 Sociaal-economische positie (SES)

In voorgaande paragraaf is er een effect van het gemiddeld besteedbare jaarinkomen op buurtniveau op de onderwijspositie gevonden. Ook uit verschillende andere onderzoeken blijkt de invloed van de sociaal-economische positie op onderwijssucces (zie bijvoorbeeld Dekkers, et al., 2000; Kuyper & Van der Werf, 2001; Driessen, et al., 2005). Deze bevinding komt ook naar voren in de interviews. Maar dat effect loopt wel via de leefcultuur, en dan met name het aspiratieniveau van de geïnterviewde ouders. Zo zegt een Turkse vader:

Fragment 3.1

Van de familie kwam ik het eerst naar Nederland. In Turkije was ik maar een paar jaar naar school geweest. Toen was het zo dat men alleen voor werk naar Nederland kwam. Mijn vrouw is nooit naar school geweest. Nu zeggen wij tegen onze kinderen dat zij een hoog diploma moeten halen. Zij moeten alle kansen benutten. Wat wij hebben gemist,

moet hun niet overkomen. In dit land zijn wij een arm Turks allochtoon gezin, ik zeg echter tegen mijn kinderen dat dat geen reden is om arm te blijven. Mijn droom is dat mijn kinderen hoog opgeleid zijn en een goede baan hebben. Dan ben ik trots op hen. Ik vertel dit ieder keer. Kijk naar mijn zoon, hij is nu op de universiteit en wil later advocaat worden.

Zijn zoon zegt:

Ik wil deze droom van mijn vader niet laten vallen. Ik heb het hem beloofd en ik doe mijn best. Ik ben trots op hem dat hij zo hard voor onze familie heeft gewerkt. Ik wil dat hij mij gaat meemaken als advocaat.

In fragment 3.1 zijn het vooral de kenmerken van de vader die een stimulans vormen voor een hoger onderwijsniveau. Uit eerder onderzoek komt het beeld naar voren dat het onderwijsaspiratieniveau en de verwachtingen van allochtone ouders hoger zijn dan die van autochtone ouders uit overeenkomstige milieus (Dagevos, et al., 1999; Pels, 2000; Roelsma-Somer, 2008). Uit het onderzoek van Ledoux, et al. (1992) bleek dat allochtone ouders hoge verwachtingen van hun kinderen hebben en veel belang hechten aan een goede opleiding, maar tegelijkertijd weinig kennis hebben van het onderwijs(systeem). De onderwijsaspiraties van ouders hoeven niet altijd effect te hebben op het gedrag van kinderen.

In de interviews verweten enkele ouders hun kinderen dat ze onvoldoende moeite doen om een hoog opleidingsniveau te halen. Deze ouders bekritiseerden de leefstijl van hun kinderen. Ze zouden uren lang achter de computer zitten en hun mobiele telefoon gebruiken om met vrienden te chatten of naar muziek te luisteren. Zij zouden met slechte (zowel allochtone als autochtone) vrienden omgaan, niet naar hen luisteren en buiten de studie nooit een boek lezen. De kinderen op hun beurt gaven aan dat boeken saai zijn en dat hun ouders zich helemaal niet met hun leven moeten bemoeien. Een lage sociaal-economische status (SES) kan dus zowel tot sociale reproductie als tot sociale stijging leiden.

3.5.2 Schooluitval

Onder niet-westerse allochtone leerlingen komt meer onderwijsuitval voor dan onder autochtone leerlingen, waarbij de onderwijsuitval van Antilliaanse en overige niet-westerse allochtone leerlingen groter is dan van Turkse, Marokkaanse en Surinaamse leerlingen (Herweijer, 2008b). Schooluitval kan vrijwillig zijn – bijvoorbeeld bij spijbelen – maar ook door omstandigheden worden afgedwongen zoals persoonlijke en gezondheidsproblemen (zie De Graaf & Ganzeboom, 1993; Herweijer, 2008b).

Uit eerder onderzoek blijkt dat een categorie allochtone mannen het belangrijker vindt over betaald werk en een inkomen te beschikken dan onderwijs te volgen. Dit leidt

bij deze categorie tot korter studeren en een laag opleidingsniveau (zie ook Dagevos, et al., 1999). In het onderstaande voorbeeld wordt de oriëntatie van een jonge Marokkaan op het onderwijs besproken:

Fragment 3.2

Een opleiding kost tijd, geld en energie! Je moet iedere dag naar school gaan, huiswerk maken, etc. en wanneer ben je klaar? Dit duurt jaren. Dan heb je een diploma en zoek je een baan en wat krijg je dan? Waarschijnlijk dezelfde baan als iemand die geen diploma heeft. Ik heb geen zin om zolang te wachten totdat ik geld kan verdienen. Ik heb nu ook geld nodig om te doen wat ik wil en om voor mijn ouders te zorgen. Hoe eerder ik geld heb, hoe beter voor mij en mijn familie. Ik verdien nu geld, mijn ouders zijn blij en ik ook.

Uit fragment 3.2 blijkt dat de Marokkaanse respondent ogenschijnlijk vrijwillig de keuze maakt voor een bepaald onderwijsniveau, maar dat er tegelijkertijd sprake is van een onvrijwillige factor, namelijk de verantwoordelijkheid voor zijn gezin. In de interviews kwamen wij bij vrouwen soortgelijke uitspraken tegen. Bij deze categorie is het effect van de vrijwilligheid echter sterker: het verdiende geld is bedoeld om zelf (zak)geld te hebben en niet om het gezin financieel te ondersteunen.

Schooluitval heeft meerdere oorzaken. Respondenten noemden de volgende redenen om met een opleiding te stoppen:

- andere belangstelling;
- weinig of geen vertrouwen dat ze een hoger diploma zouden behalen;
- gebrek aan ondersteuning van ouders en school;
- onbekendheid met financiering;
- vrienden met dezelfde ‘sociale en mentale uitrusting’.

Opvallend was dat deze argumenten niet opdoken in de interviews met meisjes, maar wij sluiten niet uit dat dergelijke situaties ook bij hen voorkomen. Een mogelijke verklaring is dat meisjes in de traditionele leefcultuur minder vrije ruimte hebben, in vergelijking met jongens (denk aan 's avonds laat thuis komen bij niet-westerse allochtonen), waardoor hun risico op schooluitval kleiner is.

Gender is van invloed op onderwijsprestaties. Hoewel het aandeel van allochtone meisjes in het hoger onderwijs de laatste jaren stijgt, hebben zij nog steeds een lager opleidingsniveau dan mannen (Gijsberts & Iedema, 2012). Het valt op dat de schooluitval bij zowel de eerste als de tweede generatie allochtone vrouwen lager is dan bij de eerste en de tweede generatie allochtone mannen (Jennissen & Hartgers, 2007). Pas als vrouwen een bepaald onderwijsniveau bereiken, onderbreken zij hun onderwijsloopbaan om een gezin te stichten.

Een Turkse respondente vertelt het volgende:

Fragment 3.3

Nee! Nog verder studeren en alleen zijn zonder een gezin en kinderen is niet mijn doel. Ik wil gewoon een gezin hebben met twee mooie kinderen. Dat is het mooiste wat men in de wereld kan bereiken. Mijn moeder vindt dat ook. Ik heb al voldoende opleiding gehad. Ik heb de middelbare school afgemaakt en dat is genoeg. Niemand gaat over mij roddelen als ik niet verder studeer. Maar als ik dertig wordt en nog niet getrouwd ben en geen kinderen heb, dan gaan onze kennissen, buurtgenoten en vriendinnen over mij praten. Als Turken vinden wij trouwen en kinderen krijgen heel belangrijk. Ik wil niet dat mijn familie en ik een slechte naam krijgen. Nu is er een Turkse man die indirect (via zijn zus) met mijn familie heeft gesproken over toestemming om met mij te kunnen trouwen.

In fragment 3.3 worden enkele redenen genoemd om niet verder te studeren. Vooral de wens om jong een gezin te stichten en op korte termijn moeder te worden, lijkt mede voort te komen uit de sociale druk die op de respondenten wordt uitgeoefend. Buurtbewoners hebben een negatieve invloed op het aspiratieniveau van de respondenten, die vreest dat er over haar geroddeld zal worden als zij niet binnen enkele jaren trouwt. Roddelen is in dit geval een mechanisme van sociale controle. Volgens Coleman (1988) kan sociale controle niet alleen positieve, maar ook negatieve normen in stand houden. In ons voorbeeld werkt deze sociale controle negatief voor de onderwijspositie van de Turkse vrouw, maar positief voor het huwelijk en het stichten van een gezin.

3.5.3 Zwarte scholen en schoolkeuze

In deze subparagraaf gaan wij na of de negatieve gevolgen van de zwarte scholen en schoolkeuze een kenmerk is van etnische minderheden die in concentratiebuurten wonen en of dit leidt tot een zwakke onderwijspositie.

Het effect van zwarte scholen benoemt een Marokkaanse man in het onderstaande fragment:

Fragment 3.4

Ik was heel jong toen ik naar Nederland kwam. Nu ben ik 21 en heb alleen de basisschool afgemaakt. Ik zat op een school met kinderen uit verschillende landen. Het was moeilijk met al die verschillende kinderen te communiceren. Er waren ook autochtonen op school, maar die wilden alleen laten zien dat zij beter waren dan wij en dat wij dom waren. Dit leidde tot problemen. Op een gegeven moment had ik door het pesten geen zin meer om naar school te gaan.

In fragment 3.4 noemt de respondent twee factoren die tot schooluitval hebben geleid: etnische diversiteit op zwarte scholen en fricties tussen autochtone en allochtone leerlingen.

Discriminatie-ervaringen van de ouders kunnen een negatief effect hebben op de onderwijspositie van kinderen. Indien de ouders zowel een lage sociaal-economische positie als een laag opleidingsniveau hebben en tevens ervaring met discriminatie op de arbeidsmarkt, dan kan dit ertoe leiden dat zij hun kinderen onvoldoende motiveren om een goede positie in de samenleving te verwerven. Een voorbeeld hiervan is een Marokkaanse man met drie kinderen die werkloos is en in Marokko alleen drie jaar basisschool gevolgd heeft.

Fragment 3.5

Toekomst! Ik hoop dat ze (respondent bedoelt zijn drie kinderen) een toekomst in dit land hebben, maar daar twijfel ik aan. Er is discriminatie op het werk, op school, op straat, overal. Ik heb dit vaker meegemaakt. Je kan niet verder komen als je tegen discriminatie aan loopt. Misschien halen ze ook in de toekomst geen goede diploma's. Kijk hoe Hollanders naar ons kijken. Je krijgt niet wat je kunt of wilt. Mijn kinderen zullen gewoon hier (respondent bedoelt de concentratiebuurt waarin hij woont) wonen. Ik hoop dat ze een klein winkeltje in de buurt of op de Haagse markt openen en er van kunnen leven. Anders heb je een uitkering.

In fragment 3.5 valt op dat de ervaring van discriminatie en lage verwachtingen van schoolresultaten effect hebben op het gezin, met als mogelijk gevolg: een zwakke onderwijspositie, een hogere woonconcentratie en een lage arbeidspositie. De eigen ervaringen vertalen zich in lage verwachtingen voor de eigen kinderen.

In de fragmenten 3.4 en 3.5 komt het negatieve effect van kenmerken van zwarte scholen op het onderwijsniveau naar voren. Fragment 3.6 laat daarentegen geen negatief effect zien van het onderwijsniveau van ouders op het onderwijsniveau van het kind dat op een zwarte school heeft gezeten. Een Turkse man zegt het volgende:

Fragment 3.6

Sinds wij in Nederland zijn, wonen wij in deze flat. Ik ben naar een zogenaamde zwarte school geweest. In het begin was het heel moeilijk, maar mijn vader en moeder hebben mij altijd gestimuleerd om de school af te maken. Mijn vader is niet naar school geweest, maar mijn moeder heeft de basisschool afgemaakt. Zij hebben mij geleerd om niet op te geven en door te gaan. Nu zit ik op de universiteit en het gaat uitstekend. Later wil ik docent op de universiteit worden. Eerst had ik een verkeerde keuze gemaakt. Ik had gekozen voor de studie Maatschappelijk Werk. Hierdoor heb ik een studiejaar verloren. Maar nu heb ik de juiste keuze gemaakt. Ik studeer Bedrijfskunde.

Concentratie van etnische minderheden in buurten hoeft niet altijd te leiden tot een zwakke onderwijspositie. Soms maakt deze concentratie onderwijsondersteuning mogelijk. Omdat de culturele, emotionele en sociale afstand tussen familieleden en de

gemeenschapsleden klein is, kunnen ze een beroep op elkaar doen om elkaars kinderen te helpen met schoolopdrachten. Een Marokkaanse vader vertelde bijvoorbeeld dat hij altijd een beroep kan doen op een aantal Marokkaanse jongeren in de buurt om zijn kinderen te helpen met schoolopdrachten. Dit hoort bij de hulpnetwerken zoals in paragraaf 1.2 besproken. Homogene sociale netwerken in concentratiebuurten bieden dus ook kansen om de schoolprestaties te verbeteren. Volgens deze ouders geeft het dicht bij elkaar wonen in een concentratiebuurt het kind op school en bij het reizen tussen huis en school ook meer bescherming (ofwel veiligheid). In het onderzoek van Karsten, et al., (2002) komt naar voren dat allochtone ouders het belangrijk vinden dat kinderen veilig van en naar school kunnen lopen.

3.5.4 De taalkwestie

Beheersing van de Nederlandse taal wordt in de ontvangende samenleving gezien als een belangrijk aspect van integratie en als één van de belangrijke factoren die de onderwijspositie van niet-westerse allochtonen bepaalt (Turkenburg & Gijsberts, 2007). Migranten die de taal goed beheersen hebben meestal een hoger opleidingsniveau, een hoger inkomen en een hogere beroepsstatus (Gijsberts & Dagevos, 2009). Vaak wordt de mate van taalbeheersing gerelateerd aan de cultuur en etnische identiteit. Sommige auteurs menen dat het gebruik van de eigen taal een sterke identificatie met de eigen cultuur, de etnische groep en een voorkeur voor contacten met eigen etnische groep zou bevorderen en daarom tot segregatie en een zwakke sociale positie zou leiden (Verkuyten & Canatan, 2003). Gowricharn (2001) waarschuwt er echter voor de betekenis van de factor taal niet te overschatten: de beoordeling van het taalgebruik is volgens hem één van de meest aangevoerde mechanismen om mensen buiten te sluiten. Onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal kan altijd als argument worden gebruikt om uitsluiting te rechtvaardigen.

De moeizame integratie van migranten wordt voor een deel geweten aan het feit dat zij het Nederlands gebrekkig beheersen en met de eigen kinderen in de eigen taal spreken. Turken en Marokkanen hebben meer moeite met het Nederlands dan Surinamers. Maar steeds meer niet-westerse migranten spreken Nederlands. In de periode tussen 1998 en 2006 is onder Turkse Nederlanders het percentage dat met de partner nooit Nederlands spreekt gedaald van 62 naar 45, en onder Marokkaanse Nederlanders van 57 naar 39. Ook spreekt men vaker Nederlands met de eigen kinderen: in 1998 spraken vier van de tien Turkse en Marokkaanse ouders nooit Nederlands met de kinderen, in 2006 waren dat er nog maar twee op de tien. In 1998 sprak tien procent van de Turkse Nederlanders altijd of vaak Nederlands met de eigen kinderen, in 2006 was dit opgelopen naar dertig procent. Bij de Marokkaanse Nederlanders steeg dit percentage van vijftien naar veertig. Marokkaanse Nederlanders beheersen het Nederlands ook beter dan Turkse Nederlanders (Gijsberts & Dagevos, 2009).

Ongeveer de helft van de geïnterviewden heeft aangegeven in de communicatie met anderen (bijvoorbeeld autochtonen of overheidsinstellingen) vaak of altijd een probleem te hebben met de Nederlandse taal. De andere helft zegt hier weinig of geen probleem mee te hebben. De respondenten die zeggen het Nederlands niet te beheersen, noemen het begrijpen van het Nederlands als grootste probleem, daarna het spreken en vervolgens het schrijven.

Een aantal respondenten van de eerste generatie verwijt de overheid en het bedrijfsleven dat ze onvoldoende kansen hebben gekregen om de Nederlandse taal te leren. Volgens hen werd dat tijdens hun werkzame periode ook niet van hen verlangd of aangemoedigd. Respondenten van de tweede generatie noemen verschillende oorzaken voor de geringe beheersing van de Nederlandse taal:

- de slechte kwaliteit van de school;
- het verschil tussen de thuis- en schooltaal;
- de moeilijkheidsgraad van de Nederlandse taal;
- de eigen ouders die geen Nederlands spreken of begrijpen;
- het gebrek aan contacten met autochtonen.

Bewoners in concentratiebuurten gebruiken in hun dagelijks leven verschillende talen. Op basis van de context en de etnische afkomst van aanwezige personen bepalen zij welke taal ze gebruiken. *De eerste taal*, het Nederlands, wordt gebruikt voor contacten met overheidsinstanties, autochtonen of andere etnische groepen. *De tweede taal* is een gemengde straattaal die vooral jongeren met elkaar spreken. Deze taal bestaat uit een mix van het Nederlands met de eigen taal of de taal van andere etnische groepen. *De derde taal* is de taal van het land van herkomst. Deze taal wordt gebruikt om te communiceren met familieleden en andere mensen van de eigen etnische groep.

Jongeren gebruiken de gemengde taal om een groepsidentiteit uit te drukken (zie bijvoorbeeld Cornips, 2002; Cornips & De Rooij, 2003; Cornips, et al., 2006). Straattaal wordt in Nederland in relatie gebracht met een urbane omgeving en vaak met lagere schoolniveaus (Nortier, 2001). Het is voor veel jongeren in de concentratiebuurten na de eerst geleerde taal in de primaire socialisatie de tweede taal die zij leren. Het spreken van de gemengde taal is echter afhankelijk van de bevolkingssamenstelling van een buurt. Het gebruik van de gemengde taal buiten de eigen groep kan leiden tot sociale uitsluiting, omdat buitenstaanders de taal niet begrijpen of hier negatief op reageren. Jongeren die de gemengde taal spreken hoeven niet per se dezelfde etnische achtergrond te hebben, zoals in fragment 3.7 naar voren komt:

Fragment 3.7

Ik praat met mijn Marokkaanse, Turkse en andere vriendinnen Nederlands met woorden die wij kennen vanuit verschillende andere talen. Dit doen wij in de buurt en op school. Met deze taal begrijpen wij elkaar goed. Ik zie dit niet als een probleem. Op school wordt

het soms wel als een probleem gezien en wij worden er dan op aangesproken. Ze zeggen dat wij goed Nederlands moeten praten. Maar wij doen het goed op school.

In fragment 3.7 verwijst de respondente naar een gemengde jongerentaal die onderdeel is van haar buurtcultuur. Volgens haar leidt het gebruik van deze taal niet tot problemen met het onderwijs, hoewel de leerkrachten het spreken van de taal op school wel onwenselijk vinden.

Agirdag (2008) betoogt dat kennis van het Nederlands en het al dan niet hanteren van het Nederlands als thuistaal belangrijke factoren zijn die ongelijke schoolprestaties tussen allochtone en autochtone leerlingen verklaren. De meeste van onze respondenten vinden het gebruik van de eigen taal echter belangrijk, volgens hen vormt dit geen belemmering voor hun participatie in het onderwijs. Een Surinaamse vader vertelt:

Fragment 3.8

Voor ons is het zeer belangrijk dat onze drie kinderen Sarnami leren en praten. Zonder deze taal kunnen we niet over alledaagse gebeurtenissen communiceren en onze gevoelens daarover uiten. Zonder deze taal kunnen we geen echt contact met elkaar hebben en zullen de onderlinge betrekkingen verwateren. Maar dit neemt niet weg dat onze drie kinderen het op school heel goed deden en het Nederlands goed beheersen.

Een andere Surinaamse vader zegt:

Fragment 3.9

Wij (= de vader en zijn echtgenote) wilden altijd dat onze vier kinderen Sarnami leerden. Twee kinderen konden dat, omdat ze in Suriname zijn geboren en ze daar als kind enkele jaren hebben gewoond. Maar de andere twee kinderen, die hier zijn geboren, spraken thuis geen Sarnami. Als wij met hen in Sarnami praatten, gaven ze altijd antwoord in het Nederlands. Wij vonden dat niet leuk, maar wij konden er ook niets aan doen. Bovendien hadden ze het Nederlands nodig om goede prestaties op school te halen. Enkele jaren geleden, toen één van hen haar opleiding had afgerond en zelfstandig ging wonen, sprak ze steeds met ons in Sarnami als ze bij ons op bezoek kwam. De jongste is nu 16 jaar oud. Hij begon ook steeds meer woorden in Sarnami te spreken. Soms vraagt hij ons: 'Wat betekent dat woord in Sarnami?' Wij zijn zeer blij. Wij kunnen het gemakkelijker over veel dingen hebben die ze in hun alledaagse leven meemaken.

Ten slotte een gepensioneerde Surinaamse vader:

Fragment 3.10

Ik ben oud geworden (echtgenote is overleden), werk niet meer en blijf vaak thuis. Zonder mijn dochter en zoon kan ik bijna niets doen. Ze regelen veel dingen voor mij. Als

ze op bezoek bij mij komen, praten wij over veel alledaagse dingen in Sarnami. Dat vind ik prachtig. Ik moet ook blij zijn dat ze het ook goed hebben gedaan op school en de taal was nooit een probleem.

In de bovenstaande drie fragmenten komen verschillende elementen naar voren. In het eerste fragment (3.8) is de etnische taal een communicatiemiddel voor de eigen, intieme kring. Het gevoelsleven en de etnische taal zijn nauw met elkaar verbonden en daardoor onmisbaar voor de cohesie in de kleine kring. In het tweede fragment (3.9) is de taal een element van de identiteit van de ouders of van de bredere etnische kring. Ouders ontleen er trots aan wanneer de kinderen de etnische taal leren en spreken. Daarnaast vergemakkelijkt de taal de communicatie en gevoelsuitingen tussen de gezinsleden. In het derde fragment (3.10) zijn de voorgaande elementen ook aanwezig, zij het dat er meer dwang is door de omstandigheden. Verondersteld wordt dat de oudere vader minder kan 'uitwijken' naar andere talen en dus Sarnami moet spreken met zijn kinderen. De etnische taal is in dit geval niet alleen functioneel, maar geeft de vader ook trots en blijdschap.

In deze drie voorbeelden met respondenten van Surinaamse afkomst (fragmenten 3.8, 3.9 en 3.10) valt op dat tweetaligheid geen obstakel is voor de participatie in het onderwijs. De volgende drie fragmenten van respondenten van Turkse en Marokkaanse afkomst onderstrepen nog eens dat de eigen taal geen barrière hoeft te zijn in het onderwijs:

Een Turkse man zegt:

Fragment 3.11

Turks spreken is geen probleem voor de school of bij mijn opleiding. Mensen kunnen zowel het Nederlands als de eigen taal goed spreken en het goed doen op school. Ik volg een hbo-opleiding en dat gaat uitstekend. Of iemand goed onderwijs kan volgen, ligt aan de persoon en het leren van Nederlands, niet aan het wel of niet spreken van je eigen taal.

Een Marokkaanse vrouw zegt:

Fragment 3.12

Nee. De eigen taal spreken is nooit een probleem voor onderwijs. Als je een goed diploma wilt halen en een goede baan wilt hebben, dan leer je goed Nederlands en blijf je met je eigen mensen gewoon in de eigen taal spreken. De ene taal sluit de andere niet uit. Anders kan je niet goed omgaan met je familie, vrienden en kennissen. Dan krijg je problemen en zal het ook niet goed gaan met je opleiding, omdat je met je hoofd dan bij deze problemen blijft.

Een andere Turkse vrouw zegt:

Fragment 3.13

Eerlijk gezegd kan ik geen goed Nederlands, ik maak taalfouten. Maar ik zit gewoon op het mbo en het gaat goed. Ik denk dat ik gewoon een diploma ga halen. Mijn Turkse taal staat het halen van een diploma niet in de weg. Ook staat dit het spreken van goed Nederlands niet in de weg.

De voorbeelden in de fragmenten 3.11, 3.12 en 3.13 laten zien dat de respondenten het gebruik van de eigen taal niet als belemmering zien voor de eigen onderwijsparticipatie. Als men ook de Nederlandse taal beheerst leidt het gebruik van de eigen taal dus niet tot een zwakke onderwijspositie. Omdat echter de mate van de beheersing van de Nederlandse taal en het opleidingsniveau per gezinslid verschilt, is de zwakke onderwijspositie niet gelijkelijk verdeeld in het gezin. Een Marokkaanse man vertelt:

Fragment 3.14

Als ik met Nederlanders praat en ik spreek heel goed Nederlands, zeggen ze tegen mij 'wat knap dat je zo goed Nederlands spreekt'. Ze vergeten dat ik hier ben geboren en getogen en hier naar school ben gegaan. Mijn oudere broer is in Marokko geboren en hij heeft daar de basisschool afgemaakt. Hij is ook een aantal jaren in Nederland op school geweest, zonder succes. Als hij Nederlands praat - hij beheerst de taal niet goed -, dan hoort hij vaak van Nederlanders: 'Wanneer kwam je naar Nederland en waarom spreek je nog steeds geen goed Nederlands?'. Als wij iets bij een overheidsinstantie moeten regelen, dan ga ik altijd met mijn vader mee en niet mijn oudere broer. Als hij meegaat, wordt er vaak ruzie gemaakt, terwijl hij een zeer aardige man is. Ik heb een diploma, maar hij niet.

Allochtone gezinsleden kunnen onderling sterk verschillen qua onderwijsniveau en beheersing van de Nederlandse taal. De Marokkaanse man in fragment 3.14 wijst op het verschil tussen de eerste en tweede generatie en het gevolg daarvan voor het leven in Nederland. Hij is in Nederland geboren en getogen en dat heeft bijgedragen aan zijn taalbeheersing en onderwijsprestaties. Zijn oudere broer, die op latere leeftijd naar Nederland kwam, heeft taalproblemen. Deze hebben geleid tot een zwakke onderwijspositie. Wel dient opgemerkt te worden dat beide in één huis (in een concentratiebuurt) wonen. De factor leeftijd verklaart in dit geval het verschil in onderwijspositie.

De Nederlandse taal is niet alleen een communicatiemiddel, maar ook een maatstaf voor bepaalde manieren van leven. Indien men het Nederlands niet of onvoldoende beheerst, is het moeilijk om de leefstijl van autochtonen te volgen: nuances en specifieke uitdrukkingen ontgaan de nieuwkomer. Als een immigrant het Nederlands niet beheerst, wordt dit vaak gezien als een afwijzing van de leefwijze van autochtonen. Wie het Nederlands niet beheerst en taalfouten maakt, wordt daarop afgerekend. Respondenten

benadrukten dat ze zeer vaak op hun taalfouten worden aangesproken. In fragment 3.15 geeft een Marokkaanse man hier een voorbeeld van:

Fragment 3.15

Ik ben nu bezig met mijn mbo. Soms maak ik taalfouten. Als ik een klein foutje maak, word ik altijd gecorrigeerd door mijn autochtone collega's. Alsof zij geen taalfouten maken. Soms reageren ze heftig op mijn taalfouten. In de buurt heb ik dit probleem niet want mijn vrienden zijn Marokkaans. Natuurlijk wil ik mijn Nederlands verbeteren, maar op deze manier heb ik geen zin meer om mijn taal te verbeteren. Eigenlijk zeggen de Hollanders iedere dag tegen mij: 'je bent niet goed, omdat je taalfouten maakt'. Ik heb nooit een goede kans gehad om het Nederlands goed te leren. Ik doe mijn best, maar het is niet gemakkelijk. In het begin maakte ik me zorgen over mijn taalniveau, maar nu interesseert het me niets meer, want ik blijf die Marokkaan die geen goed Nederlands praat of schrijft en die altijd met een Marokkaans accent praat. Soms zeg ik dat ik gewoon wil stoppen met mijn studie, maar mijn vader zegt dat ik gewoon door moet gaan. Ook wordt mijn moeder verdrietig en dat wil ik niet.

De hierboven weergegeven opvatting maakt duidelijk dat autochtone reacties op de beheersing van de Nederlandse taal demotiverend kunnen werken. In verschillende gesprekken is verwoord dat het geringe begrip van autochtone zijde wordt ervaren als een vorm van vitten of zelfs als een diskwalificatie. Het lijkt erop dat het wonen in een concentratiebuurt minder gelegenheid biedt om op taalfouten aangesproken te worden dan het wonen in een witte buurt omdat het sociale netwerk hoofdzakelijk uit leden van de eigen etnische groep bestaat, die bijna allemaal hetzelfde niveau van Nederlandse taalbeheersing hebben.

Drie zaken vallen op in vrijwel alle bovengenoemde fragmenten in deze paragraaf. Ten eerste blijken buurteffecten vrijwel altijd verweven te zijn met andere factoren zoals individuele, gezins- en (etnische) gemeenschap kenmerken. Deze verwevenheid is ook terug te vinden op het onderwijsgebied. Ten tweede is het niet de buurt als ruimtelijke omgeving die effect heeft op het onderwijs, maar het sociaal-culturele leven in die buurt oftewel de dagelijkse leefcultuur van de buurtbewoners. Dat geldt in bijzondere mate voor het (etnische) sociale netwerk, de (etnische) waarden en normen van de buurtbewoners. Ten derde heeft de buurt soms indirect effect op het onderwijsniveau en dit effect is vaker negatief dan positief. In de interpretatie die de respondenten geven aan de relatie tussen buurteffecten en onderwijsniveau is er nauwelijks sprake van onafhankelijk directe buurteffecten of concentratie-effecten.

3.6 Conclusie

In dit hoofdstuk is nagegaan wat het effect is van etnische concentratie in de buurt op de onderwijspositie c.q. het opleidingsniveau van buurtbewoners. We zien aanmerkelijke verschillen in het gemiddeld opleidingsniveau tussen concentratiebuurten en witte buurten in Den Haag: er zijn bijvoorbeeld twee keer zoveel lager opgeleiden in concentratiebuurten. Deze verschillen zijn groter dan naar voren kwam in eerder onderzoek voor geheel Nederland (vgl. Tesser, et al 1995; Uunk, 2002). De (multilevel) kwantitatieve analyses laten zien dat dit zogenaamde etnische concentratie-effect van de buurt op het onderwijsniveau van bewoners, deels een effect is van de etnische afkomst van bewoners zelf (allochtonen hebben een lager opleidingsniveau), maar deels ook, onafhankelijk van de eigen etniciteit, toe te schrijven is aan het wonen in een etnische concentratiebuurt. Een ander (iets groter) deel van het etnische concentratie-effect ligt aan het gemiddelde inkomen van de buurt: het zijn armere buurten en die hebben een lager onderwijsniveau. Maar ook onafhankelijk van het inkomen van de buurt heeft de concentratiebuurt een substantieel effect. Het leven in zo'n buurt vermindert de kans op hoger onderwijs met 73 procent vergeleken met het leven in andere buurten. Dat effect is in grootte vergelijkbaar met het allochtoon zijn, en zelfs sterker dan dat van gender.

Er vallen verder twee zaken op: Ten eerste: het leven in een gemengde buurt heeft geen zelfstandig effect op het onderwijsniveau. Het initiële (negatieve) effect ligt geheel aan het inkomen in deze buurten (dat lager is dan witte wijken). Ten tweede: het concentratiebuurt effect is net zo sterk voor allochtonen als voor autochtonen. Dit is opvallend omdat in de literatuur en ook onder beleidsmakers wordt aangenomen dat het met name allochtonen zouden zijn die lijden onder de etnische concentratie van de buurt. Het wonen in een concentratiebuurt beïnvloedt kennelijk al haar bewoners.

Dus in tegenstelling tot voorgaand onderzoek voor heel Nederland (vgl. Tesser, et al 1995; Uunk, 2002) vinden we hier duidelijke aanwijzingen dat het wonen in concentratiebuurten in Den Haag samenhangt met een lager onderwijsniveau. Dat kan zijn ontstaan door een causaal effect van etnische concentratie van de buurt op opleidingsniveau, of veroorzaakt doordat lager opgeleiden migreren naar concentratiebuurten of achterblijven, is op grond van de (cross-sectie) data en analyses niet te zeggen. Wel is duidelijk geworden dat het verband niet gelinkt kan worden aan individuele kenmerken of aan andere buurtkenmerken. Dit maakt het aannemelijker dat er een echt causaal contextueel effect bestaat van het wonen in concentratiebuurten.

Uit de kwalitatieve analyses blijkt dat er tegenstrijdige effecten van de buurtconcentratie op het onderwijsniveau bestaan. Enerzijds belemmert de concentratiebuurt het onderwijs via het lage inkomensniveau van het gezin en de financiële verantwoordelijkheid voor het huishoudelijk inkomen, de werkloosheid van ouders, discriminatie en andere ontmoedigende ervaringen en de gepercipieerde lage kwaliteit van de school in de buurt. Anderzijds bevordert de etnische concentratie en de daarbij behorende etnische

leefcultuur het onderwijsniveau. Dat komt tot uiting in het hoge aspiratieniveau van de respondenten en de wederzijdse hulp met onderwijs. Die is mogelijk door de geringe fysieke, culturele, emotionele en sociale afstand tussen personen met dezelfde culturele achtergrond. Dat er ondanks de hoge onderwijsaspiraties en onderlinge steun toch een algemeen negatief effect bestaat van het leven in een concentratiebuurt op het onderwijsniveau duidt er op dat de belemmeringen zwaarder wegen dan de positieve factoren.

4. Etnische concentratie en arbeidspositie

4.1 Inleiding

In het debat over etnische minderheden wordt hun lagere arbeidsparticipatie als een maatschappelijk probleem gezien. Deze zwakke arbeidspositie leidt tot een hoge uitkeringsafhankelijkheid, een gemiddeld laag inkomensniveau en minder sociale contacten (zie bijvoorbeeld, Dagevos, 2001; Dagevos & Gesthuizen, 2005; Dagevos, 2006; Gijsberts, et al 2012). In dit hoofdstuk gaan wij na wat het effect is van etnische buurtconcentratie op de arbeidspositie van allochtonen en autochtonen. Wij toetsen de kans om werkend dan wel werkloos te zijn voor zowel allochtonen als autochtonen in witte, gemengde en concentratiebuurten. Zo kan het buurteffect een verklaring geven voor de zwakke arbeidspositie van buurtbewoners. Daarmee vertalen we de centrale onderzoeksvraag naar het leefdomein arbeid.

Eerdere onderzoeken in Nederland hebben laten zien dat bewoners van concentratiewijken vaker werkloos zijn dan bewoners van witte wijken (zie paragraaf 4.2). Dit verschil in werkloosheid tussen witte en concentratiewijken kan volgens diverse onderzoekers beter worden verklaard door verschillen in individuele kenmerken zoals opleiding dan vanuit het type wijk (Tesser, et al., 1995; Uunk, 2002; Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten, 2005; Doff, 2010). Dat verband wordt in andere omstandigheden en met nieuwe technieken in deze studie opnieuw getoetst. De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat luidt: wat is het verband tussen etnische buurtconcentratie en de arbeidspositie, en in hoeverre kan een eventueel verband tussen buurtconcentratie en arbeidspositie worden toegeschreven aan de individuele kenmerken van de buurtbewoners en/of de kenmerken van de buurt? Wij zullen dit verband niet alleen statistisch toetsen, maar beschouwen het ook vanuit het perspectief van de bewoners.

Uit onze studie komt naar voren dat bewoners van een concentratiebuurt een minder gunstige arbeidspositie innemen dan bewoners van minder geconcentreerde buurten. Deze verschillen berusten deels op compositie naar individuele kenmerken (leeftijd, gender) of indirecte causatie via individuele kenmerken (met opleiding als mediërende factor). Concentratiebuurten kennen bijvoorbeeld meer lager opgeleiden dan witte buurten, wat samen gaat met een hoger risico op werkloosheid. Daarnaast is er een substantieel, zelfs significant effect van de etnische concentratie van de buurt op werkloosheid. Bewoners van etnische concentratiebuurten – autochtoon en allochtoon – verkeren als gevolg van beide effecten vaker in een werkloze positie dan bewoners van wittere buurten. Het effect van de leefcultuur van de etnische buurtbewoners op de arbeidspositie is echter tweërlei: er zijn zowel elementen die belemmerend als bevorderend zijn voor de arbeidsparticipatie.

In paragraaf 4.2 bespreken wij de resultaten van eerdere Nederlandse onderzoeken over de relatie tussen de etnische concentratie van de buurt en de arbeidspositie van etnische minderheden. De meeste onderzoeken wijzen op het bestaan van een zwak negatief verband tussen de buurtconcentratie en arbeidspositie. In paragraaf 4.3 wordt de arbeidspositie van etnische groepen in Den Haag geschetst. In paragraaf 4.4 gaan wij na wat het effect is van individuele en buurtkenmerken op de werkloosheid. Door middel van multilevel analyse gaan wij na welke factoren het meest effect hebben op de werkloosheidskansen van Haagse buurtbewoners. In paragraaf 4.5 bespreken wij de arbeidscultuur op basis van interviews met respondenten en gaan wij na welke elementen uit de leefcultuur van etnische minderheden de arbeidspositie beïnvloeden.

4.2 Buurtconcentratie en arbeidspositie

De meeste Nederlandse onderzoeken naar de relatie tussen buurtconcentratie en arbeidspositie wijzen op een zwak negatief verband; hoe hoger het aandeel allochtonen in de buurt, des te zwakker de arbeidspositie. De arbeidspositie van etnische minderheden in concentratiebuurten is ongunstig omdat zij in twee leeftijdscategorieën oververtegenwoordigd zijn: jongeren en ouderen. Allochtone jongeren die een opleiding of studie volgen, vallen tussentijds vaker uit dan autochtone jongeren. Daarnaast kampen deze jongeren met een geringe werkervaring en met taalproblemen (Nieuwenhuizen, 2006b). Bij ouderen, die vaak behoren tot de eerste generatie allochtonen, heeft de combinatie van een hoge leeftijd, een laag opleidingsniveau en een slechte taalbeheersing een negatief effect op de kans op werk (De Valk, et al., 2001). Andere onderzoekers (zie De Koning, et al., 2008; Klaver, et al., 2005) wijzen er op dat ook de sociale netwerken van allochtonen klein zijn en meer gericht op de eigen groep, waardoor de kans op een baan kleiner is.

Belier, et al. (1994) kwamen tot de conclusie dat er betrekkelijk zwakke verbanden bestaan tussen etnische woonconcentratie en werkloosheid. Tesser, et al. (1995) concludeerden dit ook. Er bestaat een samenhang tussen de etnische concentratie van de wijk en de omvang van de werkloosheid, maar niet voor elke etnische groep. Onder Surinamers, Antillianen en autochtonen is de werkloosheid groter wanneer zij in concentratiewijken wonen. Bij de Turken en Marokkanen is er geen verband tussen wijkconcentratie en werkloosheid, terwijl juist onder deze laatste twee etnische groepen de werkloosheid het grootst is. Daarom zetten Tesser, et al. (1995) vraagtekens bij het bestaan van algemene concentratie-effecten. Zij wijzen erop dat de werkloosheid in concentratiewijken ook vanuit selectie- of filteringsprocessen kan worden verklaard. Werkenden verlaten concentratiewijken en werklozen blijven in die wijken wonen wegens hun lage inkomens en het bestaan van goedkope woningen.

Ook Uunk (2002) vond een zwak verband tussen etnische concentratie en werkloosheid. Er bleek een positief verband te bestaan tussen het aandeel van allochtonen in de wijk en het risico werkloos te zijn, maar het grootste deel van dit verband is te verklaren

uit het feit dat in concentratiewijken meer lager opgeleiden wonen dan in wittere wijken. Wanneer rekening gehouden wordt met de factor opleiding en andere verschillen in buurtcompositie, blijft er een zwak direct effect van etnische concentratie op werkloosheid over. Daarnaast is het volgens Uunk onzeker of het resterende zwakke effect van buurtconcentratie een causaal effect van de buurt op werkloosheid is, of een omgekeerd causaal effect via selectieve migratie. Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten (2005) kwamen ook tot de conclusie dat de buurt slechts voor een klein deel de kans op werkloosheid verklaart. De variabelen opleidingsniveau, taalvaardigheid en culturele oriëntatie zijn veel belangrijker dan de woonbuurt bij het verklaren van de werkloosheid bij allochtonen.

Doff (2010) heeft getracht te achterhalen welke mechanismen ten grondslag liggen aan het (zwakke) verband tussen etnische concentratie en arbeidsparticipatie. Ook haar resultaten laten zien dat er geen sterke relatie bestaat tussen concentratiebuurten en arbeidsparticipatie. Na controle voor verschillende individuele kenmerken (gender, leeftijd, generatie, samenstelling van huishoudens, opleiding, probleem met het Nederlands) bleek dat Marokkanen in concentratiebuurten een lagere participatiegraad op de arbeidsmarkt hebben. Noch het gebrek aan contact met autochtone Nederlanders, noch traditionele waarden bleken ten grondslag te liggen aan het 'buurt-effect'. Volgens Doff is er toch een verband tussen etnische concentratie en arbeidsparticipatie, met name voor Marokkanen, omdat het een gemarginaliseerde, gestigmatiseerde en gediscrimineerde etnische categorie is, die geconfronteerd wordt met barrières op zowel de woningmarkt als de arbeidsmarkt.

In andere, kwalitatieve studies is er daarentegen een positief effect van buurtconcentratie op arbeidspositie gevonden. Zo zouden concentratiebuurten gelegenheid bieden om een etnische onderneming te starten omdat er daar een economisch draagvlak zou zijn voor bepaalde 'etnische' diensten en producten. In die etnische ondernemingen worden ook werknemers aangenomen met dezelfde etnische afkomst. Hierdoor verzwakt de relatie tussen buurtconcentratie en werkloosheid. Dit geldt niet voor alle etnische groepen in concentratiebuurten (Kloosterman & Van der Leun, 1999; Snel & Burger, 2000).

Uit de voorgaande onderzoeken komt naar voren dat er een zwak negatief effect lijkt te bestaan van de etnische concentratie van de buurt op werkloosheid, en dat er geen eenduidige verklaring is voor concentratiebuurt effecten.

4.3 Arbeidsparticipatie en etnische buurtconcentratie

De arbeidsparticipatie wordt gedefinieerd als het percentage van de bevolking in de leeftijd tussen 15 en 65 jaar dat betaald werk verricht voor ten minste 12 uur per week of actief naar het werk zoekt. Daarom wordt de bevolking in bovengenoemde leeftijd als de potentiële beroepsbevolking gezien. De bruto arbeidsparticipatie geeft aan hoeveel procent van de beroepsgeschikte bevolking een betaalde baan heeft of ambieert van ten

minste twaalf uur per week. In de netto arbeidsparticipatie wordt uitgedrukt hoeveel procent van de beroepsgeschikte bevolking een baan heeft van meer dan twaalf uur in de week (CBS, Arbeidsparticipatie naar leeftijd en geslacht, 2012). Het werkloosheidspercentage is het aantal werklozen als percentage van de beroepsbevolking (wat de afhankelijke beroepsbevolking dient te zijn).

Nadat de arbeidspositie van etnische minderheden op het landelijke niveau jarenlang vooruit ging, is deze positie vanaf 2008 teruggelopen (Gijsberts & Dagevos, 2009; FORUM monitor, 2010; Bouma, et al., 2011). In tabel 4.1 is de ontwikkeling van de arbeidsparticipatie van etnische minderheden aan de hand van een aantal indicatoren weergegeven. Uit de tabel blijkt dat de potentiële beroepsbevolking in Nederland in 2011 bestaat uit 10.994.000 mensen, waarvan 1.286.000 niet-westerse allochtonen. De bruto arbeidsparticipatie is 71 procent van de potentiële beroepsbevolking, dus iets meer dan zeven op de tien mensen is werkend of werkloos. Voor autochtonen is dat 72,6 procent en voor de niet-westerse allochtonen 61,6 procent van de potentiële beroepsbevolking. Binnen het allochtone segment is het laagste percentage bruto arbeidsparticipatie dat van Marokkanen (57,8) en het hoogste percentage dat van Surinamers (68,8). Ook bezien vanuit de proportie werkenden (netto arbeidsparticipatie), blijkt dat het percentage bij de niet-westerse allochtonen lager ligt (53,5) dan dat van de autochtonen (69,6). De indicatoren in de tabel laten dus zien dat etnische minderheden op het landelijke niveau een ongunstige arbeidspositie hebben.

Tussen 2008 en 2011 steeg de werkloosheid bij Turken van acht naar elf procent en bij Marokkanen van tien naar dertien procent (zie tabel 4.1). Bij Surinamers is dit percentage in dezelfde periode gestegen van zes naar tien. De sterkste stijging van de werkloosheid deed zich voor bij Antillianen/Arubanen (van negen procent in 2008 naar zeventien procent in 2011). Ter vergelijking; onder autochtonen nam de werkloosheid 'slechts' toe van 3,1 naar 4,2 procent.

In tabel 4.2 is de arbeidsparticipatie van etnische minderheden in Den Haag in 2013 weergegeven aan de hand van een aantal indicatoren. De potentiële beroepsbevolking in Den Haag in 2013 was 344 duizend mensen, waarvan 115 duizend niet-westerse allochtonen. De totale beroepsbevolking was 246 duizend mensen, waarvan 72 duizend niet-westerse allochtonen. De netto arbeidsparticipatie was 63 procent van de potentiële beroepsbevolking en het werkloosheidspercentage bedroeg 11,1 procent (CBS, maatwerk, 2014). De data zijn op verzoek door het CBS aangeleverd.

Tabel 4.1: Potentiële beroepsbevolking naar arbeidspositie, participatiegraad, werkloosheid, en etnische herkomst in Nederland 2008-2011 (in leeftijd 15-64 jaar)*

	Jaar	Totaal	Beroepsbevolking			Niet beroeps- bevolking	Participatie		Werk- loosheids- percentage
			Totaal	Werkzaam	Werkloos		Bruto	Netto	
						%		%	
						X 1.000		%	
Totaal	2008	10.997	7.801	7.501	300	3.196	70,9	68,2	3,8
	2009	11.014	7.846	7.469	377	3.167	71,2	67,8	4,8
	2010	11.017	7.817	7.391	426	3.200	71,0	67,1	5,4
	2011	10.994	7.811	7.392	419	3.183	71,1	67,2	5,4
Autochtonen	2008	8.733	6.304	6.109	195	2.429	72,2	70,0	3,1
	2009	8.693	6.319	6.074	246	2.373	72,7	69,9	3,9
	2010	8.701	6.325	6.042	282	2.376	72,7	69,4	4,5
	2011	8.641	6.274	6.012	262	2.367	72,6	69,6	4,2
Niet westerse Allochtonen	2008	1.220	762	694	68	458	62,5	56,9	8,9
	2009	1.255	777	692	85	478	61,9	55,2	10,9
	2010	1.252	756	661	95	496	60,4	52,8	12,6
	2011	1.286	792	689	104	494	61,6	53,5	13,1
Surinamers	2008	247	174	163	11	73	70,4	65,9	6,40
	2009	250	176	159	18	74	70,4	63,4	10,0
	2010	250	168	150	17	82	67,2	60,2	10,4
	2011	252	173	156	18	79	68,8	61,7	10,3
Turken	2008	256	154	142	13	102	60,2	55,3	8,10
	2009	262	158	142	16	104	60,4	54,3	10,0
	2010	261	153	136	17	108	58,7	52,1	11,3
	2011	266	163	145	18	103	61,3	54,4	11,2
Marokkanen	2008	213	122	110	12	90	57,5	51,8	10,0
	2009	216	124	109	15	93	57,2	50,2	12,1
	2010	216	122	104	18	93	56,7	48,4	14,6
	2011	220	127	111	17	93	57,8	50,3	13,0
Antillianen/ Arubanen	2008	93	62	56	6	31	66,5	60,3	9,40
	2009	96	62	55	7	34	64,9	57,8	10,8
	2010	96	63	55	8	33	65,4	57,2	12,5
	2011	98	61	51	11	37	62,6	51,7	17,4
Overige niet-westerse allochtonen	2008	411	249	223	26	161	60,7	54,3	10,6
	2009	431	257	227	30	174	59,7	52,8	11,5
	2010	430	250	216	35	179	58,2	50,2	13,8
	2011	450	267	227	40	183	59,4	50,4	15,1

* Bron: CBS (2012). Arbeidsmarktsituatie van allochtonen 2008-2011. Geraadpleegd op 24-01-2014
<https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2012/28/arbeidsmarktsituatie-van-allochtonen-2008-2012-1e-kwartaal>

Tabel 4.2: Potentiële beroepsbevolking naar arbeidsspositie, participatiegraad, werkloosheid, en etnische herkomst in Den Haag 2013 (in leeftijd 15-65 jaar)

	Totaal X 1000	Herkomst								
		Autochtonen	Allochtonen	Westerse allochtonen	Niet westerse allochtonen	Turkije	Marokko	Suriname	Antillen of Aruba*	Overige niet-westerse allochtonen
Totaal	344	179	164	49	115	26	17	35	9	29
Beroepsbevolking	246	137	108	36	72	12	9	26	5	19
Werkzame beroepsbevolking	218	127	90	32	59	10	7	22	4	15
Werkloze beroepsbevolking	27	10	18	4	13	2	2	4	.	4
Niet beroepsbevolking	98	42	56	12	44	14	8	9	3	10
	%									
Bruto participatie	72	77	66	73	63	46	53	74	56	66
Netto participatie	63	71	55	65	51	38	41	63	44	52
Werkloosheidspercentage	11,1	7,1	16,3	12,4	18,2	15,5	25,3	14,4	.	18,9

Bron: CBS, maatwerk, 2014.

* Volgens het CBS betekent een punt (.) in de tabel dat gegevens van voldoende nauwkeurigheid ontbreken.

Het werkloosheidspercentage in Nederland bedroeg in 2013 8,3 procent (CBS, Statline, 2015)⁷. Maar in de vier grote steden was dat in 2013 hoger: 13,9 in Rotterdam, 11,1 in Den Haag, 10 in Amsterdam, en 8,3 in Utrecht (CBS, Statline, 2015)⁸. Helaas zijn deze werkloosheidscijfers niet voor elke stad uitgesplitst naar etnische afkomst. Wij zullen ons daarom baseren op een ‘second best’ vergelijking, namelijk die tussen Den Haag en Nederland.

In de werkloosheidspercentages naar etnische afkomst bestaan er kleine verschillen tussen Den Haag en Nederland. Volgens het CBS (Statline, 2015)⁹ bedroeg het landelijk werkloosheidspercentage in 2013 voor Marokkanen 21,4 procent, voor Turken 16,9 procent, voor Surinamers 16,8 procent en voor autochtonen 6,7 procent. Uit tabel 4.2 blijkt dat die werkloosheidspercentages in Den Haag in 2013 voor Marokkanen 25,3 procent,

7 Centraal bureau voor de Statistiek – CBS. Statline. (2015). Beroepsbevolking; kerncijfers naar geslacht en andere kenmerken 1996-2014. Gepubliceerd op 13 februari 2015. Geraadpleegd op 12-03-2015.

<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71958ned&D1=0,5-11&D2=0&D3=0,16-27&D4=65,70&HDR=T&STB=G3,G1,G2&VW=T>

8 Centraal bureau voor de Statistiek – CBS. (2015). Statline. Beroepsbevolking; kerncijfers provincie 1987-2014. Gepubliceerd op 13 februari 2015. Geraadpleegd op 13-04-2015.

<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=71761ned&D1=0-3,5-7&D2=0,17-20&D3=79&HDR=T&STB=G2,G1&VW=T>

9 Centraal bureau voor de Statistiek – CBS. Statline. (2015). Beroepsbevolking; kerncijfers naar geslacht en andere kenmerken 1996-2014. Gepubliceerd op 13 februari 2015. Geraadpleegd op 12-03-2015. <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71958ned&D1=0,5-11&D2=0&D3=0,16-27&D4=70&HDR=T&STB=G3,G1,G2&VW=T>

voor Turken 15,5 procent, voor Surinamers 14,4 procent en voor autochtonen 7,1 procent bedroegen. Hieruit blijkt dat in Den Haag de werkloosheidspercentages bij Marokkanen en autochtonen gemiddeld iets hoger liggen dan landelijk. Bij Turken en Surinamers vallen de werkloosheidspercentages in Den Haag iets lager uit dan het landelijke gemiddelde.

In tabel 4.3 is de arbeidspositie van inwoners van Den Haag in de leeftijd van 16-64 jaar naar etnische afkomst weergegeven. Van de beroepsbevolking is 35 procent werkloos en 65 procent heeft werk. Uit tabel 4.3 blijkt dat er een significant verschil ($Chi^2 = 52,2$; $df = 4$; $p < 0,001$) in werkloosheid is tussen bevolkingsgroepen in Den Haag. Van de beroepsbevolking is de helft van Turken en Marokkanen werkloos tegen ongeveer een kwart van de autochtonen.

Tabel 4.3: Arbeidspositie van Hagenaars in leeftijd 16-64 jaar, naar etnische afkomst in 2007 (in %)

Arbeidspositie	Surinamers %	Turken %	Marokkanen %	Overige %	Autochtonen %	Den Haag %
Werkzaam	56	51	50	60	76	65
Werkloos	44	49	50	40	24	35
Totaal	100	100	100	100	100	100

Uit tabel 4.4 blijkt dat de etnische samenstelling van de buurt een verschil maakt voor het risico op werkloosheid. Er is een significant verschil ($Chi^2 = 38,7$; $df = 2$; $p < 0,001$) in werkloosheid tussen witte, gemengde en concentratiebuurten. Bewoners in concentratiebuurten zijn vaker werkloos (46 procent) dan bewoners in witte (24 procent) of gemengde buurten (35 procent) en bewoners in gemengde buurten zijn vaker werkloos dan bewoners in witte buurten. Het verschil is groot; het risico op werkloosheid is twee keer zo groot in een concentratiebuurt als in een witte buurt.

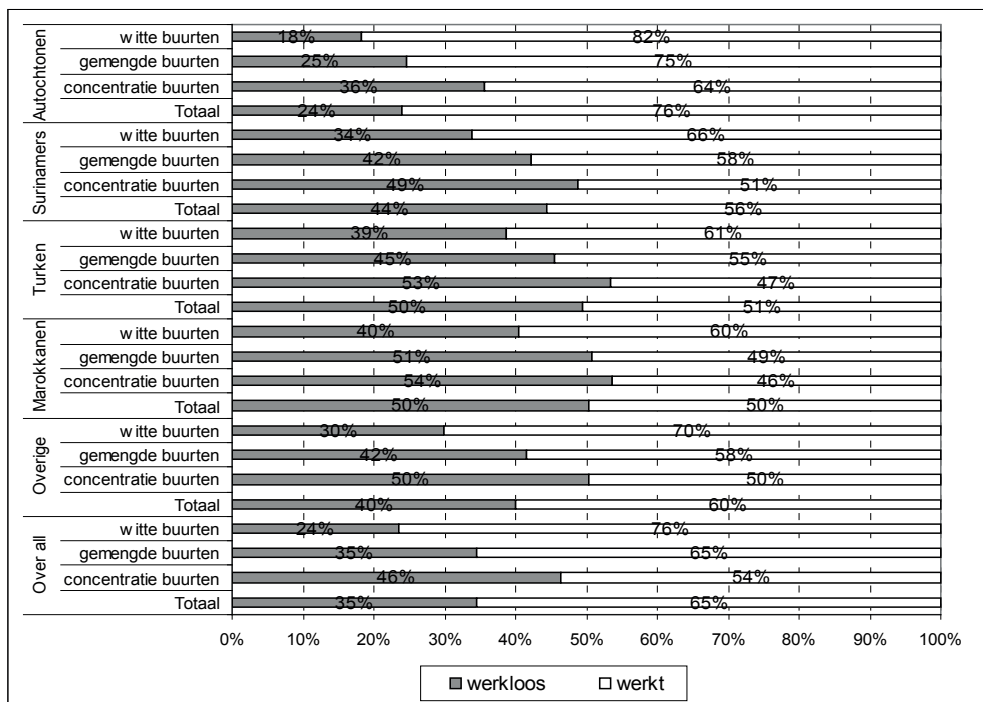
Tabel 4.4: Arbeidspositie van Hagenaars in leeftijd 16-64 jaar naar witte, gemengde en concentratie buurten in 2007 (in %)

Arbeidspositie	Witte buurten %	Gemengde buurten %	Concentratiebuurten %	Totaal %
Werkzaam	76	65	54	65
Werkloos	24	35	46	35
Totaal	100	100	100	100

Geldt dit verschil in werkloosheid naar etnische samenstelling van de buurt in even sterke mate voor de verschillende bevolkingsgroepen in Den Haag? Figuur 4.1 beantwoordt deze vraag. Alle bevolkingsgroepen in concentratiebuurten hebben een hoger werkloosheidspercentage dan bevolkingsgroepen in witte en gemengde buurten. Opvallend is dat juist onder autochtonen de verschillen in werkloosheid naar etnische concentratie van de buurt groot zijn. Het verschil voor autochtonen is een factor 2 (36 procent werkloos in concentratiebuurt tegenover 18 procent in witte buurt), versus een

factor 1,4 (54 procent tegenover 40 procent) voor Marokkanen, 1,4 (53 procent tegenover 39 procent) voor Turken en 1,5 (49 procent tegenover 34 procent) voor Surinamers. Dit suggereert dat de etnische concentratie juist autochtonen harder raakt. Er zijn daar echter twee kanttekeningen bij te maken: ten eerste is er nog geen rekening gehouden met andere individuele en buurtkenmerken en dus weten we het netto effect van de buurt nog niet, en ten tweede kan het geringere verschil voor allochtonen dan voor autochtonen ook ‘negatief’ worden geïnterpreteerd omdat de eersten zelfs in witte buurten vaak werkloos zijn. Men zou ook kunnen zeggen dat de werkloosheid onder allochtonen dermate hoog is, dat er maar weinig buurteffect kan bestaan.

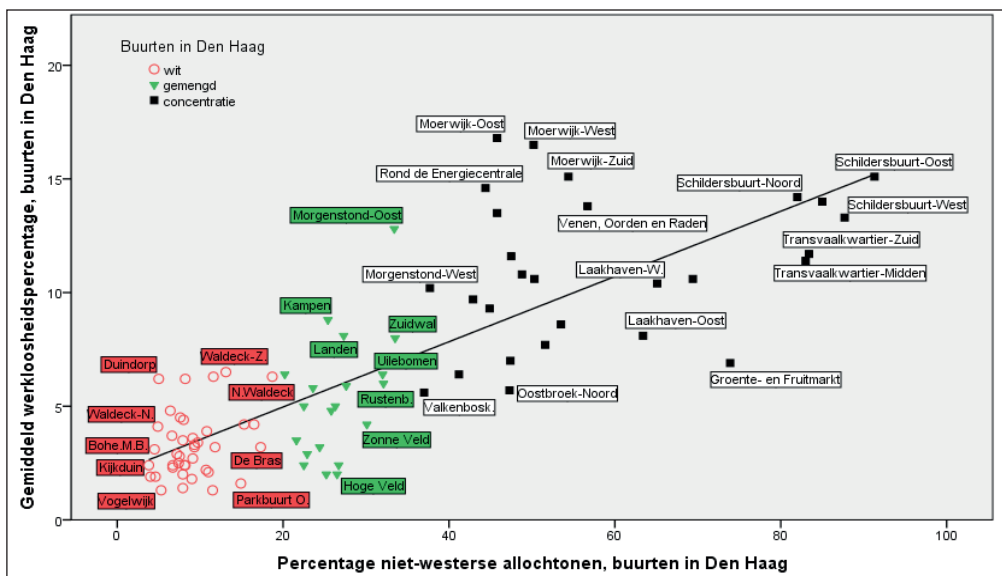
Figuur 4.1: Arbeidspositie van Hagenaars in leeftijd 16-64 jaar naar etnische afkomst in witte, gemengde en concentratie buurten in 2007 (in %)

Hoewel de typologisering van buurten in witte, gemengde en concentratiebuurten een bruikbare analyse oplevert, verbergt deze indeling ook verschillen binnen één type buurt in de werkloosheid. Zo zijn er binnen de categorie concentratiebuurten sterk geconcentreerde buurten maar ook veel minder geconcentreerde buurten (voor Den Haag zijn dat bijvoorbeeld Valkenboskwartier, Rond de Energiecentrale en Bezuidenhout-west), en die zouden kunnen verschillen in het risico op werkloosheid. De vraag is: wat is het exacte verband tussen het aandeel allochtonen in de buurt en de werkloosheid? Figuur 4.2 geeft daar antwoord op.

Uit de Pearson's r correlatietoets op buurtniveau (zie figuur 4.2) blijkt dat er een (heel) sterk statistisch verband bestaat tussen het percentage niet-westerse allochtonen en het gemiddelde werkloosheidspercentage (allochtonen en autochtonen) in de buurt ($r = 0,80$; $p < 0,001$). Dat wil zeggen, hoe meer niet-westerse allochtonen in buurt wonen, des te hoger is het werkloosheidspercentage in de buurt. Figuur 4.2 geeft dit verband weer, waarbij ook de spreiding naar witte, gemengde en concentratiebuurten te zien is. Zo is 91,3 procent van de Schildersbuurt-Oost niet-westerse allochtoon en is gemiddeld 15,1 procent van de buurtbewoners werkloos. Gemengde buurten hebben een lager werkloosheidspercentage. In de gemengde buurt Morgenstond-Oost, bijvoorbeeld, is 33,4 procent niet-westerse allochtoon en is het gemiddelde werkloosheidspercentage 12,8 procent. Witte buurten scoren beduidend lager. Bijvoorbeeld, de buurt Vogelwijk heeft een laag percentage van niet-westerse allochtonen (5,3 procent) en een laag gemiddeld werkloosheidspercentage (1,3 procent). Ondanks dit sterke verband tussen etnische concentratie en werkloosheid zijn er ook afwijkingen: zo is de concentratiebuurt Valkenboskwartier een 'positieve' uitschieter: 37 procent van de bewoners is niet-westerse allochtoon, terwijl het gemiddelde werkloosheidspercentage in deze buurt 5,6 procent is. Een 'negatieve' uitschieter is de concentratiebuurt Morgenstond-West: in deze buurt is het percentage niet-westerse allochtoon 37,7 procent, maar het gemiddelde werkloosheidspercentage is er met 10,2 hoger dan verwacht kan worden op basis van het verband met etnische concentratie.

Figuur 4.2: Percentage niet-westerse allochtonen in de leeftijd 16-64 jaar en het gemiddelde werkloosheidspercentage (voor autochtonen en allochtonen) in 2007, naar witte, gemengde en concentratiebuurten in Den Haag

4.4 Buurteffecten en werkloosheid

Het bestaan van een (sterk) verband tussen het aandeel niet-westerse allochtonen in de buurt en de werkloosheid duidt nog niet per se op het bestaan van buurteffecten. De hoge werkloosheid in concentratiebuurten kan ook het gevolg zijn van andere buurtkenmerken die samenhangen met zowel etnische concentratie als werkloosheid, bijvoorbeeld een grote verhuismobiliteit. Ook kan de werkloosheid van de bewoners in een concentratiebuurt het gevolg zijn van kenmerken van de bewoners zelf, bijvoorbeeld hun lagere opleidingsniveau (zie Hoofdstuk 3). Om uit te zoeken wat het effect is van individuele en buurtkenmerken op werkloosheid en om na te gaan in hoeverre deze kenmerken het verband kunnen 'weg verklaren', passen wij multilevel analyses toe.

Metingen

De arbeidspositie wordt in dit onderzoek gedefinieerd door het wel of niet hebben van betaald werk. De afhankelijke variabele is dichotoom (werkloos, gecodeerd als waarde 1; werkend, gecodeerd als waarde 0).

De onafhankelijke variabelen op respondenten niveau (individuele kenmerken) zijn:

- Etnische afkomst: met de etnische afkomst wordt bedoeld: de respondent zelf of één van zijn ouders is in het buitenland is geboren. De etnische afkomst is ingedeeld in vijf groepen: Surinamer, Turk, Marokkaan, overige etnische groepen en autochtoon als referentiecategorie.
- Gender: vrouw of man. Man is de referentiecategorie.
- Leeftijd: deze variabele is in drie categorieën ingedeeld: 16-24 jaar; 25-44 jaar en 45-64 jaar als referentiecategorie. De categorie ouder dan 65 jaar is buiten analyse gelaten omdat deze niet bij de potentiële beroepsbevolking hoort.
- Opleiding: laag (geen onderwijs, basisonderwijs, lbo, mavo), middelbaar (kmbo, Leerlingwezen, cbo, mbo, havo/vwo) en hoog (hbo en wetenschappelijk onderwijs) als referentiecategorie.

De onafhankelijke variabelen op buurtniveau zijn:

- Etnische concentratie van de buurt: een concentratiebuurt is een buurt waarin minimaal twintig procent niet-westerse allochtonen wonen en dit aandeel ten minste een derde hoger ligt dan het stadsgemiddelde (van 23,6 procent niet-westerse allochtonen). Een witte buurt is een buurt waar de niet-westerse bevolking ten hoogste twintig procent van de totale buurtbevolking uitmaakt en dit aandeel tenminste een derde lager ligt dan het stadsgemiddelde. Alle overige buurten zijn gemengde buurten. In de analyses zijn in totaal 88 Haagse buurten opgenomen, waarvan 28 concentratiebuurten, 40 witte buurten, en 20 gemengde buurten. Witte buurten zijn als referentiecategorie gebruikt.

- Het percentage potentiële beroepsbevolking. Dit is het aantal mensen in de potentiële beroepsbevolking in een buurt gedeeld door het totaal aantal inwoners in de buurt maal 100. Het percentage is vastgesteld op basis van gegevens die de gemeente Den Haag beschikbaar stelt op de website www.denhaag.buurtmonitor.nl. Er is een positieve correlatie ($r = 0,27$; $p < 0,001$) tussen het percentage potentiële beroepsbevolking in de buurt en het aandeel van niet-westerse allochtonen (zie tabel 4.5). Er is een positief verband ($r = 0,14$; $p < 0,001$) tussen het percentage potentiële beroepsbevolking in de buurt en het werkloosheidspercentage (zie tabel 4.5). Buurten met een grotere potentiële beroepsbevolking hebben ook een hoger werkloosheidspercentage dan buurten met een kleinere potentiële beroepsbevolking. Het is belangrijk voor dit buurtkenmerk te controleren omdat het oorspronkelijke positieve verband tussen etnische concentratie van de buurt en het werkloosheidspercentage verklaard zou kunnen worden uit het aandeel potentiële beroepsbevolking.
- Het percentage verhuismobiliteit in de buurt. Dit is het aantal bewoners dat vertrekt uit de buurt gedeeld door het totaal aantal inwoners in de buurt maal 100. Dit is vastgesteld op basis van gegevens die de gemeente Den Haag beschikbaar stelt op de website www.denhaag.buurtmonitor.nl. Het is belangrijk voor dit buurtkenmerk te controleren omdat het percentage van de verhuismobiliteit in de buurt positief samenhangt ($r = 0,53$; $p < 0,001$) met het aandeel van niet-westerse allochtonen. Er is een positief verband ($r = 0,54$; $p < 0,001$) tussen het percentage van de verhuismobiliteit in de buurt en het werkloosheidspercentage (zie tabel 4.5). Buurten met een hoge verhuismobiliteit hebben een hoger werkloosheidspercentage dan buurten met een lage verhuismobiliteit. Daarom is het mogelijk dat het oorspronkelijke positieve verband tussen etnische concentratie van de buurt en het werkloosheidspercentage voortkomt uit het aandeel van vertrekkers uit de buurt.

We hebben gecontroleerd of de buurtkenmerken niet te veel onderlinge samenhang vertonen: in dat geval zouden ze niet goed kunnen worden gemodelleerd. De resultaten van onderstaande correlatie-analyses (zie ook tabel 4.5) laten zien dat de buurtkenmerken – althans de onafhankelijke, verklarende buurtkenmerken – niet te sterk samenhangen (de Pearson's r dient groter te zijn dan 0,80 om de correlatie te sterk te noemen). Oftewel, er is geen sprake van multicollineariteit tussen de onafhankelijke variabelen op buurtniveau, waardoor ze kunnen worden meegenomen worden in de multilevel analyses.

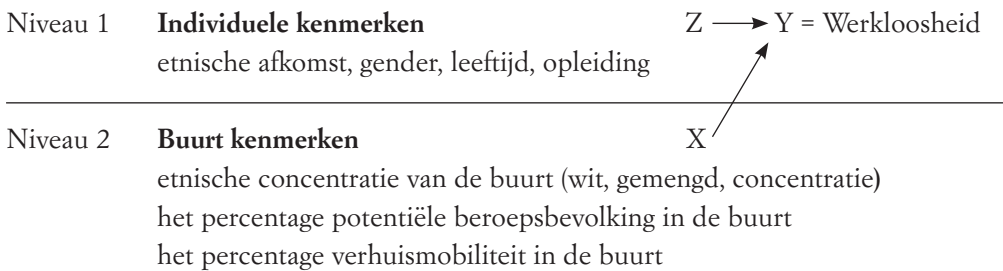
Tabel 4.5: Correlatie tussen kenmerken op buurtniveau (n = 88)

Kenmerken op buurtniveau	Percentage niet-westerse allochtonen	Gemiddeld werkloosheidspercentage	Percentage potentiële beroepsbevolking	Percentage verhuismobiliteit
Percentage niet-westerse allochtonen	1	0,80**	0,27**	0,53**
Gemiddeld werkloosheidspercentage		1	0,14*	0,54**
Percentage potentiële beroepsbevolking			1	0,56*
Percentage verhuismobiliteit				1

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Het effect op de afhankelijke variabele werkloosheid van bovengenoemde onafhankelijke variabelen van de twee niveaus (individueel- en buurtniveau) is in figuur 4.3 schematisch weergegeven.

Figuur 4.3: Verwacht effect van individuele en buurtkenmerken op de werkloosheid

Methode

We gebruiken multilevel modellen om de effecten van individuele en buurtkenmerken op werkloosheid te schatten. Om de multilevel logistische regressieanalyse toe te passen, zijn zes modellen geschat (voor de opbouw van het model, zie Hox, 2010, p. 112-132). In het 0-model wordt het belang van de buurt in de variatie van de werkloosheid bekeken. In model 1 wordt nagegaan wat het effect is van witte, gemengde en concentratiebuurten op de verklaring van de werkloosheid. In model 2 worden de individuele factoren toegevoegd aan model 1 en wordt gekeken naar het effect op de verklaarde werkloosheid. In model 3 worden factoren op buurtniveau toegevoegd aan model 2 om na te gaan wat het effect is van deze factoren in de verklaring van de werkloosheid. In model 4 is de aanwezigheid van een interactie effect tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt getoetst (naast de onafhankelijke individuele en buurtniveau variabelen die in model 3 zijn genoemd). In model 5 wordt het effect van dezelfde kenmerken vanuit model 4 getoetst, maar zonder de factor opleiding zodat de indirecte causatie van concentratiebuurt en opleiding ook vastgesteld kon worden.

Resultaten

Table 4.6: Effecten van individuele en buurfactoren op werkloosheid in Den Haag ^(a)

	0-Model		Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5							
	Empty model		Etnische concentratie van de buurt		Respondent kenmerken en etnische concentratie van de buurt		Respondent en buurt kenmerken		Respondent en buurt kenmerken, en interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt		Respondent en buurt kenmerken met uitzondering van opleiding, en interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt							
	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.						
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Fixed effect ^(b)																		
<i>Respondentniveau</i>																		
Intercept	-0,69***	0,08	0,50	-1,23***	0,13	0,29	-2,52***	0,26	0,08	-4,29***	1,05	0,01	-4,37***	1,10	0,01	-3,35***	1,07	0,03
Etnische afkomst. (autochoon = ref. ^(c))																		
- Suriname							0,59*	0,30	1,81	0,60*	0,30	1,82	1,04	0,52	2,85	1,02	0,52	2,79
- Turk							0,71**	0,27	2,04	0,74**	0,27	2,11	1,03	0,74	2,81	1,18	0,70	3,27
- Marokkaan							0,85**	0,27	2,35	0,88**	0,28	2,41	1,02	0,55	2,79	1,15*	0,53	3,17
- Overige							0,49*	0,22	1,63	0,48*	0,22	1,62	0,50	0,41	1,65	0,64	0,36	1,89
<u>Gender (man = ref)</u>																		
- Vrouw							0,83***	0,18	2,30	0,84***	0,18	2,31	0,82***	0,18	2,35	0,87***	0,18	2,40
<u>Leeftijd (45-64 jaar = ref)</u>																		
- 16-24 jaar							0,68**	0,23	1,98	0,67**	0,23	1,96	0,66**	0,23	1,95	0,69**	0,23	1,99
- 25-44 jaar							-0,63**	0,19	0,52	-0,65**	0,19	0,52	-0,65**	0,19	0,51	-0,74***	0,18	0,47
Opleiding (hoog opgeleid = ref)																		
- Laag							1,81***	0,19	6,10	1,82***	0,19	6,18	1,82***	0,19	6,19			
- Middelbaar							0,74***	0,19	2,11	0,74***	0,19	2,10	0,73***	0,19	2,08			

Vervolg tabel 4.6

	0-Model		Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5											
	Empty model		Etnische concentratie van de buurt		Respondent kenmerken en etnische concentratie van de buurt		Respondent en buurt kenmerken		Respondent en buurt kenmerken, en interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt		Respondent en buurt kenmerken met uitzondering van opleiding, en interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt											
	b.	S.E.	Exp(b)	b.	S.E.	Exp(b)	b.	S.E.	Exp(b)	b.	S.E.	Exp(b)										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18				
<i>Buurniveau</i>																						
Etnische concentratie van de buurt (witte buurt = ref.)																						
- Concentratie				1,08***	0,19	2,97	0,57**	0,20	1,77	0,51*	0,23	1,68	0,76*	0,34	2,14	1,04**	0,34	2,84				
- Gemengd				0,56***	0,17	1,76	0,43*	0,20	1,54	0,31	0,20	1,36	0,31	0,27	1,37	0,39	0,26	1,48				
Percentage potentiële beroepsbevolking										0,02	0,01	1,02	0,02	0,01	1,02	0,02	0,01	1,02				
Percentage verhuismobiliteit										-0,007	0,01	0,99	-0,009	0,01	0,99	-0,01	0,01	0,98				
Interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt																						
(autochtoon in concentratiebuurt = ref.)																						
- Surinamer in concentratiebuurt																-0,59	0,68	0,55	-0,42	0,65	0,65	
- Turk in concentratiebuurt																-0,55	0,82	0,57	-0,50	0,77	0,60	
- Marokkaan in concentratiebuurt																-0,41	0,70	0,66	-0,28	0,68	0,75	
- Overige in concentratiebuurt																-0,23	0,55	0,78	-0,18	0,52	0,83	
(autochtoon in gemengde buurt =ref.)																						

Vervolg tabel 4.6

	0-Model		Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5							
	Empty model		Etnische concentratie van de buurt		Respondent kenmerken en etnische concentratie van de buurt		Respondent en buurt kenmerken		Respondent en buurt kenmerken, en interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt		Respondent en buurt kenmerken met uitzondering van opleiding, en interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt							
	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.						
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
- Surinamer in gemengde buurt																		
- Turk in gemengde buurt																		
- Marokkaan in gemengde buurt																		
- overige in gemengde buurt																		
Random effects ^(c)																		
σ^2_{uo} (Intercept)		0,22	0,10	0,07	0,07	0,05	0,09	0,09	0,05	0,09	0,09	0,09	0,06	0,10	0,10	0,11	0,10	
<i>Intra-Class Correlation (ICC)</i>		6,3%		2,1%	2,1%	1,5%	1,5%	1,5%	1,5%	1,5%	1,5%	1,5%	1,8%	1,8%	1,8%	3,4%	3,4%	
Bayesian Information Criterion (BIC)		3813		3850	3850	4124	4124	4149	4149	4149	4149	4149	4150	4150	4150	4019	4019	
- 2 log pseudo Likelihood		3806		3844	3844	4117	4117	4142	4142	4142	4142	4144	4144	4144	4144	4012	4012	
Number of cases ^(f)		874		874	874	874	874	874	874	874	874	874	874	874	874	874	874	
Number of neighbourhoods		88		88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	

(a) b. verwijst naar de geschatte b-coëfficiënten, S.E. naar de standaardfout van deze coëfficiënten, Exp (b) verwijst naar de waarde als het grondgetal e wordt verheven tot de exponent b.
 (b) Fixed effect verwijst naar het gemiddelde effect dat geldt voor de gehele bevolking, zonder dat er rekening wordt gehouden met de buurten waarin mensen wonen.

(c) ref. betekent referentiegroep.

(e) Bij de schatting van random effecten wordt onderzocht in welke mate het effect van een variabele (willekeurig) varieert tussen de buurten. Voor iedere buurt wordt een afzonderlijke regressiecoëfficiënt geschat. Vervolgens wordt de variantie van deze coëfficiënten (random effecten) bepaald.

(f) Het gaat om personen in de leeftijd 16-64 jaar zijn.

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Model 0

De formule op respondenten niveau (Fixed effect) is:

$$\eta_{ij} = \log \left[\frac{\pi_{ij}}{1 - \pi_{ij}} \right] = \beta_{0j}$$

De formule op buurtniveau (Random effect) is:

$$\beta_{0j} = \gamma_{00} + u_{0j}$$

Door vervanging en combinatie van bovenstaande twee formules ontstaat één formule voor het 0-model:

$$\eta_{ij}(\text{werkloos}) = \gamma_{00} + u_{0j}$$

Waarbij:

π_{ij} = logit (p) = $\ln(p/(1-p))$. De variabele p is de kans dat men werkloos is

η_{ij} = Kans op werkloosheid

β = Vector regression coefficient

i = Aanduiding van een respondent

j = Aanduiding van een buurt

γ_{00} = Intercept (Fixed effect)

u_{0j} = Variantie van residuen op buurtniveau (Random effect)

In het 0-model (empty model) wordt de noodzaak van het toepassen van een multilevel analyse onderzocht (zie tabel 4.6). We willen weten of er significante verschillen bestaan in de gemiddelde kans van buurtbewoners om werkloos te zijn. Weinig variabiliteit tussen buurten zou een zwak effect van de buurt op de werkloosheid suggereren en vervolgens geen reden zijn om een multilevel analyse uit te voeren. Hiervoor berekenen wij de *Intra-Class Correlation* (ICC). De ICC geeft aan hoe sterk eenheden binnen eenzelfde groep op elkaar lijken. Dat speelt als personen in dezelfde buurt wonen en meer economische, sociale en andere buurtkenmerken met elkaar delen. Dan kan dus ook een verschil tussen de buurten berekend worden. De variantie van logistische verdeling van factor 1 is $\pi^2/3$, ofwel 3,29 (Heck, et al., 2012, p.94) en de formule voor het berekenen van de ICC is (Snijders & Bosker, 1999):

$$ICC = \rho = \frac{\sigma_{uo}^2}{\sigma_{uo}^2 + (\pi^2/3)} = \frac{0,22}{0,22 + 3,29} = 0,063$$

Waarbij:

ICC = Intra-Class Correlation

ρ = Kans op werkloosheid

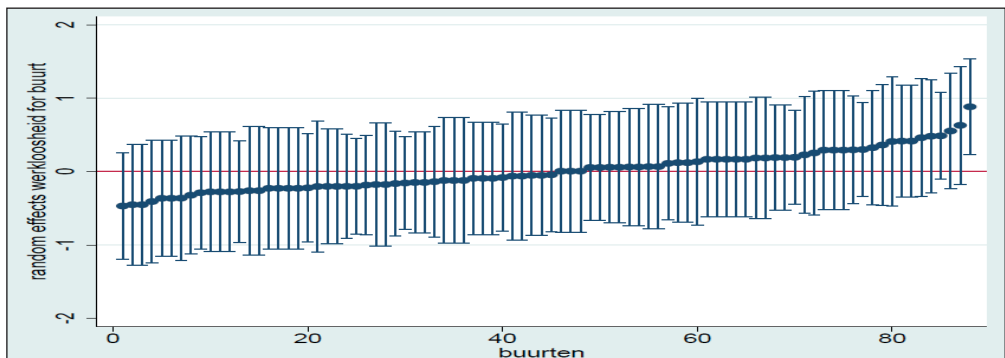
σ_{uo}^2 = Variantie tussen buurten (niveau 2)

$\pi^2/3$ = 3,29

Het resultaat laat zien dat ruim zes procent ($0,063 \cdot 100 = 6,3\%$) van de variantie in werkloosheid kan worden verklaard door het verschil in buurten waarin mensen wonen.

In figuur 4.4 worden de buurt-residuen in het 0-model weergegeven en geordend naar grootte. Aangezien in dit model nog geen verklarende variabelen zijn opgenomen, geven de buurt-residuen aan in welke mate buurten boven of onder het gemiddelde werkloosheidspercentage scoren. De verticale lijnen zijn de betrouwbaarheidsinterval per buurt. Uit deze figuur blijkt dat de waarde nul voor de buurten buiten het 95 procent betrouwbaarheidsinterval valt, wat wil zeggen dat de buurten statistisch significant hoger scoren (buurten boven de horizontale puntenlijn) of lager scoren (buurten onder de horizontale puntenlijn) dan het gemiddelde werkloosheidspercentage, wanneer getoetst wordt op het vijf procent niveau. Dit wijst erop dat er variantie in werkloosheid tussen buurten bestaat en de buurt een factor kan zijn voor de verklaring van de werkloosheid. De figuur laat zien dat de buurten in drie groepen ingedeeld kunnen worden; een groep buurten die een lager werkloosheidspercentage heeft dan het gemiddelde. Dit zijn de witte buurten. Een groep buurten die een werkloosheidspercentage heeft van rond het gemiddelde. Dit zijn de gemengde buurten. Een groep buurten die een hoger werkloosheidspercentage heeft dan het gemiddelde: dit zijn de concentratiebuurten.

Figuur 4.4: Buurtresiduen* van het 0-model

* 95 procent betrouwbaarheidsinterval

Model 1

$$\eta_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{01} \text{ Etnische concentratie van de buurt } j + u_{0j}$$

Waarbij:

γ_{01} het effect is van de onafhankelijke variabele etnische concentratie op buurtniveau.

In model 1 wordt nagegaan wat het effect is van etnische concentratie op buurtniveau op de werkloosheid. Wij toetsen de verwachting dat het wonen in een etnische concentratiebuurt effect heeft op de werkloosheid. Bij een multilevel logistische regressieanalyse is de afhankelijke variabele een *odds* ratio (kansverhouding). Uit tabel 4.6 blijkt dat concentratie en gemengde buurt een significant positief effect heeft op de kansverhouding om werkloos te zijn of werk te hebben. Dat wil zeggen, dat bewoners van concentratiebuurten en van gemengde buurten significant vaker werkloos zijn dan bewoners van witte buurten (de referentiegroep). In kolom 4 zijn de geschatte effecten op werkloosheid weergegeven. Hoe groter het getal, des te groter de kans om werkloos te zijn in plaats van werkend. Een positief getal betekent een positief effect en een negatief getal betekent een negatief effect. Het effect van de concentratiebuurt is 1,08 ($\beta = 1,08$). Dit betekent dat de log odds van een bewoner in een concentratiebuurt met 1,08 eenheden toeneemt om werkloos te zijn, wanneer andere factoren constant gehouden worden. Het effect van een gemengde buurt is 0,56 ($\beta = 0,56$). In kolom 6 (zie tabel 4.6) is de exponent (Exp) (b) vermeld. Deze waarde verwijst naar het effect van een onafhankelijke variabele op de kansverhouding dat een respondent werkloos is. Bij een positief effect is de waarde van de Exp groter dan 1; bij een negatief effect ligt de waarde tussen 0 en 1. De grootte van de *odds* ratio voor concentratiebuurten is: $e^{1,08} = 2,97$, wat betekent dat de kansverhouding bij bewoners in concentratiebuurten om werkloos te zijn versus werk hebben 2,97 keer groter is dan deze kansverhouding bij bewoners in witte buurten (de referentiegroep), wanneer andere factoren constant gehouden worden. De grootte van de *odds* ratio voor gemengde buurten is: $e^{0,56} = 1,76$, wat betekent dat de kansverhouding bij bewoners in gemengde buurten om werkloos te zijn versus werk te hebben 1,76 keer groter is dan de kansverhouding bij bewoners in witte buurten (de referentiegroep), wanneer andere factoren constant gehouden worden. Dit betekent dat bewoners van concentratiebuurten een grotere kansverhouding hebben om werkloos te zijn versus werk te hebben dan bewoners in gemengde en witte buurten, wanneer andere factoren constant gehouden worden.

Na toevoeging van de variabele etnische concentratie van de buurt laat tabel 4.6 zien dat ruim twee procent (ICC=2,1%) van de variantie in werkloosheid kan worden verklaard door het verschil in etnische samenstelling van de buurten waarin mensen wonen. Dit wijst uit dat etnische buurtconcentratie de variantie in de werkloosheid mede verklaart.

Model 1 samengevat

Er bestaat een significant positief effect van buurtconcentratie op werkloosheid. Bewoners van concentratiebuurten hebben een grotere kans op werkloosheid dan bewoners van gemengde en witte buurten.

Model 2

$$\eta_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{10} \text{ Etnische afkomst}_{ij} + \gamma_{20} \text{ Gender}_{ij} + \gamma_{30} \text{ Leeftijd}_{ij} + \gamma_{40} \text{ Opleiding}_{ij} + \gamma_{01} \text{ Etnische concentratie van de buurt}_j + u_{0j}$$

Waarbij:

vanaf γ_{10} tot met γ_{40} het effect is van de onafhankelijke variabelen op individueel niveau.

In model 2 wordt nagegaan wat het effect is van de variabele op buurtniveau 'etnische concentratie van de buurt' naast de kenmerken op individueel niveau 'etnische afkomst, gender, leeftijd en opleiding' op de werkloosheid. De reden om voor de individuele kenmerken te controleren is dat, zoals tabel 2.3 laat zien, etnische concentratiebuurten qua samenstelling van de populatie op deze kenmerken verschillen van wittere buurten. Zo zijn er relatief meer jongeren in concentratiebuurten dan in witte buurten. Jongeren zijn gemiddeld vaker werkloos dan ouderen. Deze verschillen kunnen indirect leiden tot grotere werkloosheidskansen in concentratiebuurten.

Uit tabel 4.6 blijkt allereerst dat individuele kenmerken de kans op werkloosheid beïnvloeden. De kenmerken etnische afkomst, gender, leeftijd en opleiding hebben een significant positief effect op de werkloosheid. Bij Marokkanen is de kansverhouding voor de werkloosheid het hoogst. Hun *odds* ratio is: $e^{0,85} = 2,35$, wat betekent dat de kansverhouding om werkloos te zijn versus werk te hebben ruim twee keer groter is dan bij autochtonen (de referentiegroep), wanneer andere factoren constant gehouden worden. De kansverhouding bij Turken is 2,04 keer groter, bij Surinamers 1,81 keer en bij de overige allochtone groepen 1,63 keer groter. Dus alle etnische groepen hebben een significant grotere kans om werkloos te zijn of te worden dan autochtonen (de referentiegroep).

Gender is ook een factor die werkloosheid verklaart. Vrouwen hebben ten opzichte van mannen grotere werkloosheidskansen (de *odds* ratio is: $e^{0,83} = 2,30$).

Daarnaast is leeftijd ook een factor die een significant effect heeft op de werkloosheid, maar het effect verschilt tussen de leeftijdscategorieën 16-24 jaar en 25-44. De leeftijdscategorie 16-24 jaar heeft een grotere kansverhouding (de *odds* ratio is: $e^{0,68} = 1,98$) om werkloos te zijn versus werk te hebben dan buurtbewoners in de leeftijdscategorie 45-64 jaar (de referentiegroep), wanneer andere factoren constant gehouden worden. Daarentegen hebben buurtbewoners in de leeftijdscategorie 25-44 jaar een kleinere

kansverhouding (de *odds* ratio is: $e^{0,63} = 0,52$) om werkloos te zijn versus te werk hebben ten opzichte van de kansverhouding van buurtbewoners in de leeftijdscategorie 45–64 jaar (de referentiegroep), wanneer andere factoren constant gehouden worden.

Ook het opleidingsniveau is een factor met een significant effect op de werkloosheid. De grootte van de *odds* ratio voor buurtbewoners met een laag opleidingsniveau is: $e^{1,81} = 6,10$. De kansverhouding bij deze groep buurtbewoners is 6,10 keer groter om werkloos te zijn versus werk te hebben dan deze kansverhouding is bij buurtbewoners die hoog opgeleid zijn (de referentiegroep), wanneer andere factoren constant gehouden worden. Hetzelfde geldt – maar wel in minder sterke mate – voor buurtbewoners die middelbaar opgeleid zijn ($e^{0,74} = 2,11$).

Nu wordt het interessant om na te gaan in hoeverre het etnische concentratie-effect is veranderd wanneer rekening is gehouden met individuele kenmerken. Model 2 laat zien dat het wonen in een concentratiebuurt ook na toevoeging van individuele kenmerken een significant effect heeft op de kansverhouding om werkloos te zijn versus het hebben van werk. De kansverhouding bij bewoners in concentratiebuurten om werkloos te zijn versus werk te hebben, is 1,77 keer groter dan de kansverhouding bij bewoners in witte buurten (de referentiegroep), wanneer andere factoren constant gehouden worden. Vergeleken met het vorig model (Model 1), is deze factor kleiner geworden (de kansverhouding was 2,97 keer). Dit betekent dat een deel van het oorspronkelijke effect van etnische concentratie van de buurt verklaard kan worden uit de kenmerken van bewoners. Een vergelijking van de b coëfficiënt tussen model 2 en 1 laat zien dat het effect van de concentratiebuurt in totaal met 47 procent is gereduceerd ($1,088 - 0,574 = 0,515/1,088 = 0,47 * 100 = 47\%$). Dat wil zeggen dat 47 procent van de verschillen in werkloosheid tussen concentratie- en andere buurten toegeschreven kan worden aan individuele kenmerken van bewoners. Niettemin is er ook onafhankelijk van individuele kenmerken nog een significant etnische-concentratie effect al liggen de verschillen in werkloosheid tussen etnische concentratiebuurten en witte buurten ten dele ook aan de samenstelling naar individuele kenmerken.

Door welk individueel kenmerk is het effect van de concentratiebuurt het meest gereduceerd? Om deze vraag te beantwoorden, gaan wij opnieuw vier multilevel modellen met *Backward* methode uitvoeren. We zien dan de verandering in de b. coëfficiënt concentratiebuurt. In deze methode wordt in elk model één variabele van onze vier onafhankelijke variabelen op individueel niveau verwijderd. Uit de berekening blijkt dat de grootste reductie veroorzaakt wordt door de factoren opleidingsniveau (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt 0,402) en etnische afkomst (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt 0,225). Een minder grote reductie is het gevolg van de factor gender (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt 0,063) en het minste effect heeft de factor leeftijd (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt 0,049). Dit wijst er op dat de factoren opleidingsniveau en etnische afkomst de belangrijkste factoren zijn die de werkloosheid bij de bewoners in concentratiebuurten verklaren. De

werkloosheid in concentratiebuurten is voor een deel hoger dan van andere buurten door het lagere opleidingsniveau en door de etnische afkomst van de bewoners van de concentratiebuurt.

Door de toevoeging van vier individuele factoren neemt het effect van gemengde buurten af in b. coëfficiënt met 0,13. Er is veel minder afname in b. coëfficiënt tussen model 2 en 1 voor gemengde buurten (b. coëfficiënt $0,56 - 0,43 = 0,13$) dan voor concentratiebuurten (zie hierboven). Er is sprake van minder dan een kwart reductie in b. coëfficiënt ($0,565 - 0,434 = 0,131/0,565 = 0,131*100 = 23\%$). Dat wil zeggen dat bijna een kwart van de verschillen in werkloosheid tussen concentratie- en andere buurten veroorzaakt wordt door individuele kenmerken van bewoners. Ook hier komt de grootste b. coëfficiënt reductie door de factoren opleidingsniveau (het verschil in gemengde buurt b. coëfficiënt is 0,144) en etnische afkomst (het verschil in gemengde buurt b. coëfficiënt is 0,087). De factoren leeftijd en gender geven minder reductie: respectievelijk b. coëfficiënt 0,067; en 0,032. Dit toont aan dat opleidingsniveau en etnische afkomst de meest belangrijke factoren zijn die de werkloosheid bij bewoners in gemengde buurten verklaren. Ofwel, dat de werkloosheid in gemengde buurten hoger is dan van witte buurten door het lagere opleidingsniveau en de etnische afkomst van de gemengde buurtbewoners.

Het opnemen van individuele kenmerken naast etnische concentratie van de buurt leidt tot een afname in de variantie van het model van 2,1 procent in model 1 naar 1,5 procent in model 2. Het betekent dat het model beter is geworden in het verklaren van werkloosheid.

Model 2 samengevat

Het blijkt dat buurtconcentratie een significant positief effect heeft op de werkloosheidskansen, maar het effect wordt aanmerkelijk kleiner na toevoeging van individuele kenmerken. De kenmerken opleidingsniveau en etnische afkomst zijn het meest verantwoordelijk voor het reduceren van het buurtconcentratie effect in de werkloosheid. Laag opgeleid zijn is de meest belangrijke factor die de werkloosheid verklaart. Buurtbewoners met een laag opleidingsniveau hebben een ruim zes keer grotere kansverhouding om werkloos te zijn versus te werk hebben dan de kansverhouding bij hoog opgeleiden (de referentiegroep), wanneer andere factoren constant gehouden worden. Echter, ook onafhankelijk van deze en andere individuele kenmerken heeft het wonen in een gemengde of een concentratiebuurt nog een effect op het risico van werkloosheid; een effect dat bepaald sterk te noemen is.

Model 3

$$\eta_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{10} \text{Etnische afkomst}_{ij} + \gamma_{20} \text{Gender}_{ij} + \gamma_{30} \text{Leeftijd}_{ij} + \gamma_{40} \text{Opleiding}_{ij} + \gamma_{01} \text{Etnische concentratie van de buurt}_j + \gamma_{02} \text{Percentage potentiële beroepsbevolking in de buurt}_j + \gamma_{03} \text{Percentage verhuismobiliteit in de buurt}_j + u_{0j}$$

Waarbij:

vanaf γ_{01} tot met γ_{03} het effect is van de onafhankelijke variabelen op buurtniveau.

In model 3 wordt nagegaan wat het effect is van de variabelen op buurtniveau naast de factoren op individueel niveau op de werkloosheid. Uit de resultaten van de toetsing in model 3 (zie tabel 4.6) blijkt dat de toegevoegde factoren op buurtniveau (potentiële beroepsbevolking en verhuismobiliteit) geen significant effect hebben op de kansverhouding om werkloos te zijn versus het hebben van werk, terwijl etnische concentratie van de buurt nog steeds een significant positief effect heeft op de werkloosheid van bewoners van concentratiebuurten. Ook hebben de individuele kenmerken nog steeds een vergelijkbaar positief effect op de werkloosheid (zie de bespreking van deze effecten bij model 2). Dit betekent dat de werkloosheid nog steeds door de etnische concentratie van de buurt en door kenmerken op individueel niveau wordt verklaard, en niet door de andere onderzochte kenmerken op buurtniveau in model 3 te verklaren valt. Dus de verschillen in werkloosheid tussen etnische concentratiebuurten en witte buurten zijn niet toe te schrijven aan andere buurtkenmerken.

Uit een vergelijking in coëfficiënt tussen model 3 en 2 blijkt dat het effect van de concentratiebuurt weinig is gereduceerd (b. coëfficiënt $0,574 - 0,519 = 0,055$). Een vergelijking in b. coëfficiënt tussen model 3 en 2 laat zien dat het effect van de concentratiebuurt in totaal met tien procent is gereduceerd ($0,574 - 0,519 = 0,055/0,574 = 0,095 \cdot 100 = 10\%$). Dat wil zeggen dat tien procent van de verschillen in werkloosheid tussen concentratie- en andere buurten een gevolg is van buurtkenmerken van bewoners. Om te zien welke factor op buurtniveau het meest verantwoordelijk is voor de afname in b. coëfficiënt in concentratiebuurt, voerden wij twee multilevel modellen uit met de *Backward* methode. Elke keer werd één variabele op buurtniveau verwijderd en keken we naar de verandering in b. coëfficiënt van de concentratiebuurt. De resultaten laten zien dat de grootste reductie ontstaat door de factor 'het percentage potentiële beroepsbevolking' (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt $0,097$) met daarna de factor 'het percentage verhuismobiliteit' (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt $0,042$). Dit wijst erop dat de factor 'potentiële beroepsbevolking' het meest verantwoordelijk is voor het reduceren van de b. coëfficiënt in concentratiebuurt, en dan de factor 'verhuismobiliteit' op buurt niveau.

Opvallend in Model 3 is dat er geen effect meer bestaat van gemengde buurten op werkloosheidskansen, terwijl er een significant en substantieel effect blijft bestaan van

het wonen in een etnische concentratiebuurt op de werkloosheidskansen. De grootte van de *odds* ratio voor concentratiebuurten is: $e^{0,51} = 1,68$, wat betekent dat de kansverhouding bij bewoners in concentratiebuurten om werkloos te zijn versus werk te hebben 1,68 keer groter is dan deze kansverhouding bij bewoners in witte buurten (de referentiegroep), wanneer andere factoren constant gehouden worden. Dit effect is nog steeds substantieel te noemen, ook ten opzichte van andere kenmerken. Met andere woorden: de concentratiebuurt heeft een vrijwel vergelijkbaar effect op werkloosheidskansen als andere belangrijke factoren, maar het effect van de opleiding is wel veel groter. De grootte van de *odds* ratio voor buurtbewoners met een laag opleidingsniveau is: $e^{1,82} = 6,18$. Dus de kansverhouding bij deze groep buurtbewoners is 6,18 (vergelijk met concentratiebuurt 1,68) keer groter om werkloos te zijn versus werk te hebben dan de kansverhouding bij buurtbewoners die hoog opgeleid zijn (de referentiegroep), wanneer andere factoren constant gehouden worden. Hetzelfde geldt voor buurtbewoners die middelbaar opgeleid zijn ($e^{0,74} = 2,10$).

Model 3 samengevat

Uit model 3 blijkt dat andere buurtkenmerken (potentiële beroepsbevolking en verhuismobiliteit) dan etnische concentratie geen effect hebben op de werkloosheidskansen. Individuele kenmerken hebben nog steeds een significant positief effect op werkloosheidskansen, wanneer buurtkenmerken in het model worden opgenomen. Buurtconcentratie heeft ook nog steeds een significant positief effect op de werkloosheidskansen en dat verandert niet wanneer de andere buurtkenmerken in het model worden opgenomen. Dit betekent dat bewoners van concentratiebuurten grotere werkloosheidskansen hebben, ook als rekening wordt gehouden met andere buurtkenmerken.

Model 4

$$\eta_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{10} \text{ Etnische afkomst}_{ij} + \gamma_{20} \text{ Gender}_{ij} + \gamma_{30} \text{ Leeftijd}_{ij} + \gamma_{40} \text{ Opleiding}_{ij} + \gamma_{01} \text{ Etnische concentratie van de buurt}_j + \gamma_{02} \text{ Percentage potentiële beroepsbevolking in de buurt}_j + \gamma_{03} \text{ Percentage verhuismobiliteit in de buurt}_j + \gamma_{11} \text{ Etnische afkomst}_{ij} * \text{ Etnische concentratie van de buurt}_j + u_{0j}$$

Waarbij:

γ_{11} de interactie is tussen de variabelen Etnische afkomst en Etnische concentratie van de buurt.

In model 4 (zie tabel 4.6) is, naast de onafhankelijke variabelen genoemd in model 3, ook de aanwezigheid van een interactie-effect tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt berekend. Hiermee gaan wij na of het effect van etnische concentratie van de buurt op de werkloosheid verschilt voor de onderscheiden etnische groepen.

Uit de schatting in model 4 blijkt dat de interactie-effecten niet significant zijn, hetgeen betekent dat er geen verschillen bestaan tussen etnische groepen in de effecten van etnische concentratie op de werkloosheidskansen¹⁰. Oftewel het effect voor alle bewoners van concentratiebuurten (inclusief de autochtonen) is hetzelfde, want wij zien dat de factor wonen in een concentratiebuurt nog steeds (de *odds* ratio is: $e^{0,76} = 2,14$) een significant positief effect heeft op werkloosheidskansen ten opzichte van model 3. Daarnaast is het effect gestegen (in model 3 was b. coëfficiënt = 0,51 en nu b. coëfficiënt = 0,76) wat betekent dat het wonen in een concentratiebuurt voor zowel allochtonen als autochtonen de kans groter maakt om werkloos te zijn of te worden.

Ook de drie factoren gender, leeftijd en opleiding blijven de werkloosheid verklaren, maar de factor etnische afkomst heeft geen significant effect op de werkloosheidskansen. Dit betekent ook dat de kansverhouding op werkloosheid in een concentratiebuurt voor *alle* bewoners geldt, ongeacht hun etnische afkomst, dus niet specifiek voor etnische minderheden.

Het is opvallend dat in model 4 het effect van opleiding op werkloosheidskansen nog steeds groot is. Om het bruto concentratiebuurt effect te kunnen bepalen zal er dus nog een model geschat dienen te worden zonder opleiding. Dit doen wij in het volgende model.

Model 4 samengevat

Het wonen in een concentratiebuurt heeft een significant positief effect op werkloosheidskansen. Dit effect is net zo sterk voor allochtonen als autochtonen, en ook even sterk voor de allochtone groepen wanneer die onderling vergeleken worden.

Model 5

$$\eta_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{10} \text{ Etnische afkomst}_{ij} + \gamma_{20} \text{ Gender}_{ij} + \gamma_{30} \text{ Leeftijd}_{ij} + \gamma_{01} \text{ Etnische concentratie van de buurt}_j + \gamma_{02} \text{ Percentage potentiële beroepsbevolking in de buurt}_j + \gamma_{03} \text{ Percentage verhuismobiliteit in de buurt}_j + \gamma_{11} \text{ Etnische afkomst}_{ij} * \text{ Etnische concentratie van de buurt}_j + u_{0j}$$

Waarbij:

dit een model is zonder opleiding.

10 De resultaten van model 4 hebben wij in verschillende modellen getoetst om vast te stellen of de interactie termen geen effect hebben op werkloosheidskansen. In een model zijn alle allochtone groepen samengevoegd versus de autochtonen (de referentiegroep). In een ander model zijn zowel Surinamers en overige etnische groepen samengevoegd als Turken en Marokkanen, terwijl de autochtonen blijven als referentiegroep. Daarnaast modellen waarin elke keer een andere etnische groep als referentiegroep (bijvoorbeeld een keer de Surinamers, een andere keer de Turk etc.) opgenomen was. Een model waarin alleen concentratiebuurten versus witte buurten zijn opgenomen, dus zonder gemengde buurten. De bevindingen van alle bovengenoemde modellen bevestigen de resultaten in interactie model 4. De concentratiebuurt blijft een significant positief effect hebben op alle groepen in concentratiebuurten terwijl de interactie-effecten niet significant zijn.

In model 5 (zie tabel 4.6) is het effect van dezelfde individuele en buurtkenmerken en interactietermen berekend als in model 4, maar zonder het effect van het individuele kenmerk 'opleiding'. De reden dat wij dit model schatten is dat er sprake kan zijn van indirecte causatie. Etnische concentratie zou tot een laag opleidingsniveau leiden en dit lage opleidingsniveau zou op zijn beurt tot werkloosheid leiden. Door een model zonder opleiding te schatten, zal er het bruto (oftewel: totale) effect van de buurtconcentratie naar voren komen naast de andere kenmerken, maar zonder het effect van opleiding.

Uit een vergelijking in de coëfficiënt tussen model 5 en 4 blijkt dat het positieve effect van de concentratiebuurt groter is geworden met 0,28 (b. coëfficiënt $1,04 - 0,76 = 0,28$). Een vergelijking in b. coëfficiënt tussen model 5 en 4 laat zien dat het effect van de concentratiebuurt in totaal met 26,9 procent ($1,04 - 0,76 = 0,28/1,04 = 0,269 \cdot 100 = 26,9\%$) groter is geworden. Dat wil zeggen dat ruim een kwart van het effect van de buurtconcentratie op de werkloosheid via opleiding gaat. Oftewel, een kwart van de causatie gaat indirect van concentratiebuurt naar werkloosheid via opleiding. Dit betekent dat de combinatie van concentratie-effect en opleiding de kans op werkloosheid bij bewoners van een concentratiebuurt vergroot, maar dat concentratiebuurt en opleiding ook onafhankelijk van elkaar effect hebben op de werkloosheidskansen.

Opvallend is dat in model 5 het effect van de individuele en buurtkenmerken en interactietermen niet veel verandert ten opzichte van model 4 met uitzondering voor Marokkanen (nu is het significant). De *odds* ratio voor Marokkanen is: $e^{1,55} = 3,17$, wat betekent dat de kansverhouding voor Marokkanen om werkloos te zijn versus werk te hebben ruim drie keer groter is dan bij autochtonen (de referentiegroep), wanneer andere factoren constant gehouden worden. Dit betekent dat Marokkanen het meest lijden onder de werkloosheid door de factoren etnische afkomst en concentratiebuurt (zowel onafhankelijk als in combinatie) in vergelijking met andere etnische minderheden en autochtonen.

Model 5 samengevat

Er is sprake van indirecte causatie via opleiding. Het wonen in een concentratiebuurt heeft een significant negatief effect op het opleidingsniveau: bewoners zijn vaker laag opgeleid dan hoog opgeleid. Het lage opleidingsniveau heeft op zijn beurt een positief effect op de werkloosheidskansen. De factoren opleiding en concentratiebuurt hebben zowel in combinatie als onafhankelijk van elkaar een positief effect op de werkloosheidskansen. Wanneer niet naar het opleidingsniveau wordt gekeken, hebben Marokkaanse buurtbewoners een ruim drie keer grotere kansverhouding om werkloos te zijn versus werk te hebben dan de kansverhouding bij autochtonen (de referentiegroep), wanneer andere factoren constant gehouden worden.

4.5 Leefcultuur en arbeid

In bovenstaande kwantitatieve analyse hebben wij een effect van de buurtconcentratie op het risico van werkloosheid gevonden. Daarmee is nog niet bewezen dat ook de bewoners van concentratiebuurten hun gemiddeld slechtere arbeidspositie aan hun buurt wijten. Met andere woorden, hoe bekijken en ervaren de bewoners van concentratiebuurten hun arbeidspositie en wat zijn volgens hen de oorzaken van hun werkloosheid? Dit gaan wij in dit laatste deel kwalitatief onderzoeken door de etnische leefcultuur te bespreken. Daarbij betrekken we dat in de literatuur de lage arbeidsparticipatie soms met die culturele elementen in verband wordt gebracht. De mate waarin de potentiële beroepsbevolking (15-64 jaar) beschikbaar is voor de arbeidsmarkt wordt bij gelijke leeftijdsopbouw voor alle (etnische) groepen identiek verondersteld. Zijn er verschillen dan wordt de lagere participatiegraad soms gezocht in de “cultuur” van de groep (Brügger, et al. 2009). Discussies over de arbeidscultuur van etnische minderheden betreffen vaak het al dan niet willen werken, de houding(en) ten opzichte van werken en de betekenis van betaalde arbeid. In de literatuur komen vijf culturele elementen naar voren die de arbeidsparticipatie kunnen beïnvloeden: arbeidsethos, de betekenis van gender, ontmoediging, sociale steun en sociaal netwerk, en verhuishwensen.

4.5.1 Arbeidsethos

Arbeidsethos wordt omschreven als het geheel van waarden en normen met betrekking tot de betekenis van arbeid in het leven van mensen en in de samenleving als geheel. Het gaat bij arbeidsethos om de *meaning of working* (Van Hoof, 2006, p. 257) en ‘het belang dat iemand hecht aan werk’. In een andere definitie is arbeidsethos beperkt tot de ‘plicht tot betaald werk’ (Hoff, 2010, p. 33-34).

Het arbeidsethos varieert met onder meer de leeftijd, het opleidingsniveau, het beroepsniveau, de werkgelegenheid en de buurt waar men woont. De Beer (2001) wijst er op dat het causale verband tussen arbeidspositie en attitudes onduidelijk is. Een geringer arbeidsethos of een meer calculerende houding van werklozen kan een aanwijzing zijn dat men zijn attitudes aanpast aan de werkloosheid. Maar het omgekeerde is ook mogelijk: een zwakker arbeidsethos of een meer calculerende houding kan ook (mede) de oorzaak zijn van werkloosheid. Korft, et al. (1989) vonden dat langdurig werklozen minder gaan solliciteren naarmate zij langer werkloos zijn. Met andere woorden, bij langdurige werkloosheid gaat het arbeidsethos achteruit.

Arbeidsethos is onderzocht met behulp van verschillende concepten. De Beer (2001) gebruikte de term arbeidsethos in zijn bespreking van het concept werkbereidheid. Halman & Luijkx (2002) benaderden het arbeidsethos vanuit de term arbeidsmotivatie, terwijl Dagevos (2007) het indirect benaderde vanuit de term arbeidsoriëntatie.

Uit vergelijkingen tussen het arbeidsethos van allochtonen en autochtonen blijkt dat allochtonen betaald werk een plicht vinden (Hoff & Jehoel-Gijsbers, 1998; Van Echtelt, 2010). Andere onderzoeken geven aan dat allochtonen een hogere motivatie hebben dan autochtonen en nadrukkelijk georiënteerd zijn op het verrichten van betaalde arbeid (Van Eekert & Gelderloos, 1990; Hoff & Jehoel-Gijsberts, 1998; Dagevos, et al., 1999; Van Echtelt, 2010). Deze oriëntatie is bij alle etnische groepen aangetroffen (Dagevos, et al., 1999; Dagevos, 2007).

Wij onderzoeken bij onze respondenten of er aanwijzingen zijn voor een laag of hoog arbeidsethos. Daarom hebben wij hen gevraagd welke betekenis zij geven aan arbeid. Daarnaast hebben wij hen gevraagd naar de reden dat ze werken of werkloos zijn. Zo hebben wij een verbinding gelegd tussen het arbeidsethos en de werkelijkheid van de respondenten in ons onderzoek.

In eerdere onderzoeken (Veenman, 1996; Dagevos, et al., 1999) over het arbeidsethos bleek dat de hoge arbeidsoriëntatie bij een deel van de jongeren uit etnische groepen te maken heeft met de wens om op jonge leeftijd aan geld te komen, ‘kostwinner’ te kunnen worden, te trouwen en een gezin te stichten. Deze wens heeft negatieve gevolgen voor deze groep jongeren, omdat zij het volgen van onderwijs inruilen voor een (zwakke) positie op de arbeidsmarkt. In ons onderzoek troffen wij bij respondenten ook een soortgelijke arbeidsoriëntatie en motivatie aan. Deze respondenten waren laag opgeleide en soms werkloze jongeren die benadrukten dat ze snel aan geld willen (of wilden) komen om een gezin te stichten en om de hele familie (dus ook familieleden in het land van herkomst) te ondersteunen. In de drie voorbeelden hieronder komt het effect van de familie op het eigen arbeidsethos tot uiting. Het eerste voorbeeld is van een Turkse man (29 jaar) die in de bouwsector werkt.

Fragment 4.1

Ik heb mijn school niet afgemaakt. Ik ben heel vroeg begonnen met het werken. Ik moet elke dag gewoon werken en ik moet inkomen voor onze familie hebben. Dat verwacht iedereen van mij. Hoewel ik een zware baan heb, durf ik 's ochtends wanneer ik wakker word niet te zeggen: 'ik ga niet werken.' Het grootste deel van mijn salaris gaat naar mijn familie. Ook de familieleden die in Turkije wonen, verwachten van mij geld te krijgen. Mijn familie is afhankelijk van mij en van mijn twee broers. Wij moeten werken en elkaar altijd helpen. Wij zijn toch broers en één familie.

Het tweede voorbeeld is van een jonge Marokkaanse man die werkloos is. Hij zegt het volgende:

Fragment 4.2

Wij zijn een grote familie [ouders met 7 kinderen] en ik ben de oudste van de familie. Ik ben dit jaar gestopt met mijn mbo-opleiding en ik zoek werk. Ik heb hier en daar wat

gedaan, maar nog geen goede betaalde baan gevonden. Als ik in de zomer naar Marokko met vakantie ga, wil ik het dorp waar wij vandaan komen laten zien dat ik veel geld heb verdiend en dat ik kan genieten en kan zorgen voor mijn familie.

Het derde voorbeeld is van een Turkse jonge man die in een winkel werkt. Hij zegt:

Fragment 4.3

Ik was negen jaar oud toen ik naar Nederland kwam om bij mijn ouders te wonen. Ik bleef twee jaar hier en daarna ging ik een jaar terug naar Turkije bij mijn oma wonen. Toen kwam ik terug naar Nederland. Ik ging een paar jaar naar school in Nederland. Vervolgens ben ik gestopt met school en begon te werken met mijn vader in een winkel. Ik wil graag een eigen winkel hebben om mijn ouders hier en mijn zussen in Turkije, die getrouwd zijn en kinderen hebben, te helpen.

In de fragmenten 4.1, 4.2 en 4.3 komt naar voren dat de reden om te streven naar een hoog inkomen voortkomt uit de verplichting om het eigen gezin of de familie te ondersteunen, ongeacht waar die familie zich bevindt: typisch voor migranten is dat families vaak verspreid zijn over verschillende landen. In veel etnische leefculturen staat het belang van de familie centraal.

In de voorgaande voorbeelden komen relatief jonge mensen aan het woord. Maar de werkloosheid concentreert zich ook bij oudere werkzoekenden. Wij geven hieronder twee voorbeelden. De fragmenten 4.4 en 4.5 hebben betrekking op de eerste generatie allochtonen.

Een Turkse man van 56 jaar die in de Schildersbuurt woont, vertelt het volgende:

Fragment 4.4

Ik kwam naar Nederland toen ik jong was. Op m'n zeventiende jaar begon ik met werken. Ik zelf wilde werken, omdat werken gewoon hoort bij mensen. Toen werd tegen ons gezegd: werken, werken en nog eens werken. Waar een bedrijf hulp nodig had, werden we ingezet. Wij hebben bij veel verschillende bedrijven gewerkt. Er is nooit tegen ons gezegd; jullie moeten Nederlands leren of iets van de technologie leren. Wij hebben vaak alleen maar met de hand gewerkt. En nu vertrekt het bedrijf waar ik werk naar het buitenland. Ik word werkloos en overal waar ik solliciteer, word ik afgewezen, omdat ik geen ervaring met al die nieuwe machines heb. Mijn collega's hebben hetzelfde probleem. Het is te laat om al die technologie te leren. Daarnaast spreken we gebrekkig Nederlands. Dan zeggen ik en mijn collega's: laat de overheid ons maar op de lijst van bijstandsuitkeringsontvangers zetten.

Volgens de Spatial Mismatch hypothese worden etnische minderheden in concentratiebuurten werkloos door herstructurering in de stadseconomie. Er bestaat een kloof tussen stadsdelen waar banen beschikbaar zijn en stadsdelen waar geen banen beschikbaar zijn zoals concentratiebuurten (Kain, 1968; Wilson, 1987, 1996; Wacquant & Wilson, 1989). In het laatste voorbeeld heeft de herstructurering bijgedragen aan de werkloosheid, maar ook andere factoren hebben een rol gespeeld, naast het bedrijfsleven, ook de overheid en de persoon zelf. Om het verband tussen werkloosheid en de beschikbaarheid van werkgelegenheid ter plekke te onderzoeken, zoals de Spatial Mismatch hypothese voorstelt, is aan de werkloze respondenten gevraagd of de plek waar werk te vinden is een reden is om niet te gaan werken. Geen van de werklozen die willen werken noemde afstand als belemmering, al was het wel hun voorkeur om in Den Haag te werken. Om het verband tussen de afstand tot het werk van respondenten die arbeid verrichten en hun buurtconcentratie te onderzoeken, is aan hen gevraagd om hun werklocatie aan te duiden. Uit de antwoorden blijkt dat negentig procent van de respondenten in de stad Den Haag werkt, 13 van hen werken in de buurt of de wijk waar zij wonen. Vaak werken vrouwen vlak bij hun woonplaats en reizen mannen verder voor hun werk dan vrouwen. Een verband tussen wonen in een concentratiebuurt en ruimtelijke segregatie op het gebied van arbeid is bij onze respondenten niet aangetroffen.

Het tweede voorbeeld is van een Surinaamse man die binnenkort met pensioen gaat. Hij zegt:

Fragment 4.5

Ik kwam naar Nederland na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975. Ik bleef een jaar zonder iets te doen en ging terug, maar ik was zeker van plan om terug te komen, want in Suriname was het niet zo rustig en ik kon geen werk vinden. Ik wilde terug naar Nederland om een baan te vinden en dat heb ik na een jaar gedaan. Ik vond een baan bij het beveiligingsbedrijf van een ziekenhuis in Amsterdam. Werk was voor mij heel belangrijk om mijn vrouw naar Nederland te laten komen. Toen hadden wij geen kinderen. Ik was trots op mijn werk. Ik heb 32 jaar bij hetzelfde bedrijf gewerkt. Mijn vrouw vond dat ze eenzaam is en dat er geen andere Surinaamse vrouwen in de buurt wonen. Wij zijn na tien jaar naar Den Haag verhuisd. Ik durfde niet van werk te veranderen of bij een ander bedrijf in Den Haag te gaan werken en ik ben iemand die gehecht is aan het werken. Ik wilde mijn baan niet kwijt raken. Als ik werkloos was geworden, zou het moeilijk zijn geweest om een andere baan te vinden en ik raakte dan veel kwijt, zoals mijn huis en misschien mijn vrouw. Ik bleef doorwerken en iedere dag heen en weer naar Amsterdam reizen. Binnenkort hoef ik niet meer naar Amsterdam te reizen. Eerlijk gezegd, heb ik al jaren geen zin meer om te werken, maar het moet. Ik zeg dat ik jarenlang heb gewerkt en sinds de laatste vijf jaar vind ik dat het tijd is om te stoppen met het werken en om te genieten van het leven, maar ik heb deze stap nooit genomen. Ik ga over een paar weken met pensioen.

Van Hoof (2006) en Wielers & Raven (2009) hebben eerder betoogd dat het traditionele arbeidsethos in Nederland aan het afzakken is door veranderingen in het arbeidsbestel, in het leefpatroon, in de taakverdeling en door de toegenomen waarde van de vrije tijd. Niesing & Veenman (1990) wezen op het effect dat de Nederlandse herstructurering van de economie had op de werkgelegenheid en arbeidspositie van etnische minderheden. De Turkse man in fragment 3.4 heeft een duidelijk beeld van deze factoren, die tot zijn werkloosheid hebben geleid. Respondenten zijn zich bewust van de grote krachten die hun individuele lot bepalen.

In de kwantitatieve analyse van dit onderzoek hebben wij significant effect van gender op werkloosheid gevonden. Vrouwen zijn vaker werkloos dan mannen. De mate van arbeidsoriëntatie verschilt afhankelijk van het geslacht. Drayer (2010) stelt dat vrouwen een laag arbeidsethos hebben, wat een verklaring zou zijn voor het achterblijven van hun arbeidsparticipatie. Bij allochtone vrouwen vindt Dagevos (2007) iets vergelijkbaars: vrouwen zijn minder sterk op werk gericht dan mannen. Dit komt bij alle etnische groepen voor, maar vooral Turkse en Marokkaanse vrouwen zijn weinig geneigd om een baan te zoeken. De minder sterke arbeidsoriëntatie hangt samen met de zorg voor kinderen. Daarentegen menen Hoff & Jehoel-Gijsbers (1998) dat er wat betreft arbeidsethos geen verschil is tussen mannen en vrouwen. Mannen en vrouwen zonder kinderen, of zonder partner, voelen in gelijke mate een plicht tot arbeid. Karaaslan (2004) stelt vast dat de gerichtheid op werk bij de beter geschoolde tweede generatie Turkse en Marokkaanse meisjes beduidend hoger is dan bij de eerste generatie. Een hoger opleidingsniveau en een grotere taalvaardigheid blijken de arbeidsoriëntatie positief te beïnvloeden (Karaaslan, 2004). Hakim (2000) constateert dat de arbeidsmarktpositie van vrouwen vooral bepaald wordt door hun attitude ten aanzien van de combinatie van arbeid en de thuissituatie. Vrouwen met een gemiddelde arbeidsoriëntatie willen wel werken, maar zijn daarbij niet geïnteresseerd in het maken van carrière. Vaak werken ze ook in deeltijd.

In interviews met vrouwelijke respondenten komt naar voren dat de meeste vrouwen van de tweede generatie een hoog arbeidsethos hebben. Ze benadrukten dat ze een opleiding hebben gevolgd om te werken. Dit komt overeen met eerder onderzoek van Hooghiemstra & Merens (1999). In het onderstaande voorbeeld van een Marokkaanse vrouw (21 jaar, hbo) komt dit expliciet aan de orde:

Fragment 4.6

Ik heb niet voor niets gestudeerd. Ik wil en moet gewoon een baan hebben, zodat ik voor mezelf kan zorgen en misschien mijn familie kan helpen. Het zou dom zijn als een vrouw jaren studeert en dat weggooit. Ik wil graag ook een eigen woning ergens anders in Den Haag hebben, dan kan ik doen wat ik wil. In deze buurt met veel Marokkanen is het niet gemakkelijk om veel te doen.

Ook andere vrouwen van de tweede generatie, in het bijzonder jonge vrouwen (tussen 18 en 35 jaar) van Marokkaanse en Surinaamse afkomst, hebben zich in dergelijke be-woordingen geuit. Deze vrouwen benadrukten dat ze onafhankelijk van de man willen zijn. Turkse vrouwen vormden een uitzondering op deze trend. Werk was voor hen wel belangrijk, maar zij wilden vooral familieleden helpen en liever dicht bij de ouders blijven wonen.

Vrouwen van de eerste generatie en oudere vrouwen hebben in de interviews benadrukt geen kans op werk meer te zien. Zij zagen veel barrières, zoals het ontbreken van diploma's en het niet spreken van de Nederlandse taal. Daarnaast is de zorg voor de familie veel belangrijker dan het werk. Enkele Turkse en Marokkaanse vrouwen hebben ook benadrukt dat ze nooit hebben overwogen om te werken toen zij naar Nederland kwamen. Twee Marokkaanse vrouwen vertelden dat zij officieel een paar uurtjes kantoren schoonmaken. In feite werkten ze meer uren dan er op papier stond; overgewerkte uren werden zwart betaald. De reden dat zij werkten was het behalen van een hoger in-komen vanwege de kosten van de familie; niet vanwege een sterk arbeidsethos. Want zo zeiden zij, bij de eerste kans om te kunnen stoppen met werken, zouden zij dat zeker doen.

4.5.2 Traditionele taakverdeling

Gender heeft betrekking op de sociale en culturele constructie van (biologische) ver-schillen tussen mannen en vrouwen. Deze constructies zijn bepalend voor wat als man-nelijk en als vrouwelijk wordt aangemerkt. Ze hangen samen met de traditionele taakver-delung binnen het gezin en in de etnische gemeenschap.

In de interviews met zowel mannelijke als vrouwelijke respondenten komt naar voren dat ze opteren voor de traditionele taakverdeling. Dit leidt bij vrouwelijke respondenten vaak tot de keuze voor huishoudelijk werk in plaats van een betaalde baan buitenshuis. De wens om een goede moeder te zijn werd vaak als argument gebruikt. Deze wens is overigens niet specifiek voor allochtonen (Vanderweyden, 2004). Het gedrag dat daar uit voortkomt, is echter wel verschillend. Autochtone vrouwen kiezen vaak voor het gedeel-telijk vervullen van de traditionele rol door parttime te werken. Bij een deel van onze allochtone respondenten leidt de moederwens tot het volledig vervullen van de traditio-nele rol. Een jonge Marokkaanse vrouw (23 jaar) zegt:

Fragment 4.7

Nadat ik mijn diploma had behaald, begon mijn moeder serieus met mij te praten over trouwen en het stichten van een gezin. Daarvoor spraken mijn ouders en soms de kennissen of de burens als grap of als verwachting over het stichten van een gezin en het worden van een goede moeder. Ik had een tijdelijke baan. Na zes maanden stopte ik met werken. Binnen twee jaar was ik een getrouwde vrouw, daarna ben ik van een jongen bevallen. Ik

woon dicht bij mijn ouders. Ik moet bijna iedere dag naar het huis van mijn ouders gaan om mijn moeder met het huishouden te helpen, net zoals toen ik dat meisje was dat nog niet getrouwd was en bij hen woonde. Het klopt, dat ze soms voor mijn kind zorgen als ik zonder mijn kind ergens naar toe moet gaan. Echter, bijna de helft van mijn lichaam en geest woont nog steeds bij mijn ouders. Ik moet gewoon voor hen en hun huis zorgen. Mijn man vindt dat geen probleem, want hij helpt ook vaak zijn ouders.

Hooghiemstra & Merens (1999) stellen vast dat Marokkaanse vrouwen als ze eenmaal moeder zijn geworden nog maar weinig op de arbeidsmarkt participeren. Bij de andere etnische groepen komt dit ook voor, zij het in mindere mate. De keerzijde is dat het (schoon)ouderlijk gezin, waar de vrouw meestal thuis is, als oppas voor kinderen kan fungeren, waardoor de jongere vrouwen juist wel kunnen deelnemen aan betaald werk.

Fragment 4.8

Nadat ik mijn HBO-opleiding had afgemaakt, heb ik een baan bij een bedrijf in Den Haag gevonden. Na drie jaar was ik een getrouwde vrouw, vervolgens hebben we twee kinderen gekregen. Ik werk nog steeds bij hetzelfde bedrijf. Ik laat mijn kinderen bij mijn ouders die hier op vijf minuten loopafstand wonen. Zonder hun zorg voor onze kinderen, kon ik niet doorgaan met werken.

In fragment 4.8 krijgt een vrouw ondersteuning van haar ouders die voor haar twee kinderen zorgen. Zonder de nabijheid van de familie is arbeidsparticipatie voor deze vrouwelijke respondent moeilijk te realiseren. Dit effect is mogelijk door de concentratie in een buurt in combinatie met de culturele tradities.

De traditionele rolverdeling is niet altijd te handhaven. In veel gezinnen zijn twee salarissen een noodzaak. Een voorbeeld hiervan is het onderstaande fragment van een interview met een Turkse vrouw:

Fragment 4.9

Toen ik in 1980 naar Nederland kwam om met mijn man te wonen, was ik twintig jaar. Mijn man had geen goed werk. Ik moest ook een baan vinden. In het begin wilde ik helemaal niet werken. Een paar jonge vrouwen van die Turkse gezinnen gingen werken. Een paar oude vrouwen bleven thuis. Het was niet altijd leuk om met die oude vrouwen te praten. Steeds meer Turkse gezinnen kwamen in de buurt wonen en ze werkten. Op een gegeven moment zeiden mijn man en enkele kennissen dat ik ook geld voor het gezin moest verdienen omdat wij vier kinderen hebben gekregen en daardoor meer geld nodig hadden voor het gezin. Ik ben onder druk gezet om te gaan werken. Via onze Turkse kennissen in de buurt heb ik een baan als kamermeisje in een hotel gevonden. Veel van mijn collega's waren ook van mijn leeftijd en Turks. Soms was het erg leuk om met hen naar het

werk te gaan of bij elkaar op bezoek te komen als wij vrije dagen hadden. Maar het werk was zwaar en ik was niet gewend om het te doen. Maar ja, ik heb het jaren gedaan.

Uit fragment 4.9 blijkt dat als de traditionele leefcultuur onder druk komt te staan door financiële behoeften dit leidt tot arbeidsparticipatie.

De traditionele taakverdeling leidt soms tot werkloosheid als vrouwen vrijwillig en onvrijwillig in het huishouden blijven werken. Wij hebben vrouwen zonder betaalde baan gevraagd waarom zij werkloos zijn. De vrouwen die vrijwillig werkloos waren, vonden dat zij niet hoefden te werken, dat ze gewoon thuis moesten blijven omdat het hun taak is voor het gezin te zorgen, en dat de man verantwoordelijk is voor het gezinsinkomen. Een andere groep vrouwen was onvrijwillig werkloos. Deze vrouwen waren door de familie onder druk gezet om niet te gaan werken. De familie – voornamelijk mannen – had hier verschillende argumenten voor: “*Wij waarderen onze vrouwen heel hoog, daarom laten we ze niet werken*”; “*Een vrouw is goed voor huishoudelijk werk*”; “*Vrouwen moeten de kinderen opvoeden*”. Deze argumenten benadrukken de traditionele taakverdeling.

Tijdens het veldwerk vonden wij ook enkele gevallen waarin de man werkloos was en de vrouw werkte. Deze mannen waren zonder duidelijke reden werkloos en financieel totaal afhankelijk van de echtgenote of familie. Ze beweerden dat het de schuld van de werkgever was dat ze waren ontslagen of dat ze vanwege discriminatie werkloos waren geworden. Volgens hen is werkloosheid niet zo erg als het gezin op andere manieren een inkomen kan verwerven. Ondanks deze uitzonderingen kan het negatieve effect tussen gender en arbeidsparticipatie dat wij in voorgaande multilevel tabellen vonden, makkelijk worden verklaard uit de factor ‘traditie’: vrouwen hechten meer waarde aan moederschap, de zorg voor de familie, worden soms door de familie beperkt of zijn soms van mening dat werken buitenshuis niet tot hun taak behoort.

In paragraaf 1.2 is de hypothese besproken dat de leefstijl in de *Culture of poverty* het effect van buurtconcentratie op werkloosheid kan verklaren. In concentratiebuurten zou een subcultuur ontstaan die de arbeid niet sterk stimuleert, zoals Lewis (1959) en Massey & Denton (1993) betogen. In de uitspraken van onze respondenten is geen sterk bewijs gevonden voor de ondersteuning van deze hypothese. Wel bleek dat de financiële behoeften (armoede) leiden tot arbeidsparticipatie van zowel mannen als vrouwen, maar dat het culturele gegeven van een traditionele rolverdeling wel tot werkloosheid bij vrouwen kan leiden.

4.5.3 Ontmoediging

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat een situatie van langdurige werkloosheid de motivatie om een baan te zoeken doet afnemen (zie Kroft, et al., 1989; Engbersen, 1990; Pinkster, 2008). Afgewezen worden voor een baan kan verschillende achtergronden hebben. Belangrijke oorzaken van een afwijzing zijn een te lage opleiding, hoge leeftijd,

discriminatie, verkeerd zoekgedrag, weinig werkervaring, een verleden van werkloosheid, de samenstelling van het sociaal netwerk, taalbarrières en dergelijke (Gravesteijn, et al., 2006; Andriessen, et al., 2010; Bouma, et al., 2011; Huijnk, 2011). Die ontmoediging wordt op den duur onderdeel van de leefcultuur in concentratiebuurten, vergelijkbaar met de klassieke armoedecultuur (Lewis, 1966).

Ontmoediging kan ook optreden doordat ervaringen en informatie in de sociale kring worden doorgegeven. Bekende voorbeelden hiervan zijn verhalen over discriminatie, pesterijen op de werkvloer, banen die veel energie kosten, onveilig of ongezond zijn (Kamphuis, et al., 2003). Deze collectieve ervaring van de buurtbewoners slaat als cultuur neer in de woonwijk. Deze cultuur heeft niet alleen effect op de mensen die zelf negatieve ervaringen hebben gehad, maar ook op mensen aan wie deze ervaringen worden overgedragen, bij voorbeeld van de eerste op de tweede generatie allochtonen.

Wij hebben in dit onderzoek gevallen gevonden dat mensen uit etnische minderheidsgroepen hun werkgelegenheid bedreigd zien door andere groepen. Oude of klassieke etnische minderheden zoals Turken en Marokkanen voelen zich bedreigd door de concurrentie op de arbeidsmarkt en dit ontmoedigt hen soms om naar een baan te zoeken, waardoor ze vervolgens werkloos worden of voor de werkloosheid kiezen. Omdat de verschillende groepen in concentratiebuurten bij elkaar wonen, kunnen zij zich vergelijken met andere etnische groepen en daardoor ontmoedigd raken. Een Turkse man van 51 jaar maakt een vergelijking tussen Polen en Turken:

Fragment 4.10

Kijk, daar boven deze winkels (hij wijst naar enkele flats) wonen Polen. Ze gaan heel vroeg de deur uit, rond vijf uur 's ochtends en komen 's avonds terug. Ze spreken geen woord Nederlands en toch hebben ze gewoon werk. Ik zag een van hen bij het gezondheidscentrum toen mijn zoontje ziek was. Hij praatte een beetje Duits. Ze werken hier en ze gebruiken alles! Waarom zegt niemand tegen hen dat ze Nederlands moeten leren, zoals die Hollanders dat iedere dag tegen ons zeggen. Nu ben ik in de ziektewet. Ik heb zeven jaar als schilder bij een schildersbedrijf gewerkt. Ik zag heel goed hoe de werkgever mijn collega's ging vervangen door Poolse werknemers. Ze zijn goedkoper en ze kunnen extra uren werken zonder één woord te zeggen. Toen kwam ik aan de beurt om vervangen te worden door een Poolse arbeider.

Volgens de Discriminatiemonitor 2007 (Andriessen, et al., 2007) is circa twintig procent van de niet-werkende Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen van mening dat zij vanwege discriminatie minder kans op een baan hebben dan autochtonen. In de periode 2004-2006 werden bij de Antidiscriminatiebureaus (ADB's) per jaar gemiddeld vierhonderd klachten en meldingen ingediend over arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse allochtonen. Uit de hierboven genoemde Monitor blijkt dat Marokkanen het meest met discriminatie worden geconfronteerd (Andriessen, et al., 2007). In 2010 is de

tweede editie van de Discriminatiemonitor (Nievers & Andriessen, 2010) verschenen. In dit onderzoek zijn met 106 selecteurs interviews gehouden over hun selectiegedrag op de arbeidsmarkt. Op basis van deze kwantitatieve gegevens is het beeld van 2007 grotendeels herbevestigd: niet-westerse allochtonen maken minder kans op een (vaste) baan dan autochtonen.

Het gevoel gediscrimineerd te worden op de arbeidsmarkt en in andere leefdoemenen is in de concentratiebuurten onderdeel van het leven geworden; het kwam aan de orde bij alle onderzochte etnische groepen in dit onderzoek. Ongeveer driekwart van de geïnterviewde respondenten vindt dat etnische minderheden in Nederland worden gediscrimineerd, vooral op de arbeidsmarkt en in het onderwijs. Ook gezinsleden die geen werk zoeken of buiten de arbeidsmarkt vallen - ouderen, jongeren of niet-werkende moeders - zijn deze mening toegedaan. Zij verwijzen naar familieleden die discriminatie op de arbeidsmarkt zouden hebben ondervonden. Discriminatie is bij onze respondenten meer een familie-issuue dan een individuele ervaring. In concentratiebuurten is discriminatie op de arbeidsmarkt een ervaring die onderling regelmatig wordt besproken. Deze gesprekken bevestigen en herbevestigen de buurtbewoners dat ze op de arbeidsmarkt worden gediscrimineerd en maken dat voor hen een 'hard feit'. De respondenten twijfelen niet aan de importantie van deze sociale uitsluiting en gebruiken die soms als argument om niet te werken. Een gevolg is dat etnische minderheden zich sneller terugtrekken uit de arbeidsmarkt.

4.5.4 Sociale steun

Volgens Coleman (1988), Granovetter (1995) en Lin (2001) kunnen sociale netwerken bronnen en middelen (resources) bieden, zoals werkgerelateerde informatie, advies en ondersteuning, die een persoon helpen bij het vinden van een baan. Volgens de netwerk isolement verklaring leidt het wonen in een achterstandsbuurt tot zwakke sociale netwerken waarin belangrijke informatie ontbreekt. Op een gegeven moment leidt dit tot een sociaal isolement van individuen in de buurt (Small & Newman, 2001). Curley (2005) betoogt dat arme buurtbewoners sterke sociale netwerken binnen hun eigen gemeenschap hebben die meestal veel sociale steun aan leden bieden. In deze sociale netwerken ontbreekt het echter aan mensen van buiten hun buurt en gemeenschap die hen effectief kunnen helpen met het vinden van werk en het verwerven van inkomens. Andere auteurs betogen dat de etnische buurtconcentratie ook kansen op werk biedt (Burgess & Bogue, 1964; Kloosterman & Van de Leun, 1999; Snel & Burgers, 2000; Cheshire, 2007).

Is het inderdaad zo dat bewoners van concentratiebuurten zwakke of beperkte sociale netwerken hebben, zij elkaar minder steunen omdat zij over minder hulpbronnen beschikken en daarom een grotere kans op werkloosheid hebben? In deze subparagraaf beantwoorden wij deze vraag door te vragen naar de sociale steun die respondenten krijgen of bieden.

Sociale steun kan worden opgevat als een kenmerk van een relatie tussen een persoon en zijn of haar maatschappelijke omgeving. Sociale steun is de ondersteuning, in allerlei vormen, die tegemoet komt aan sociale behoeften. De ondersteuning kan in de volgende vormen voorkomen; alledaagse ondersteuning, emotionele ondersteuning (bijvoorbeeld bij problemen), waarderingssteun, instrumentele ondersteuning, sociaal companionship (elkaars gezelschap zoeken) en informatieve ondersteuning (House, 1981; Van Sonderen, 1993). Er is een sterk verband tussen de beschikbaarheid van een sociaal netwerk en sociale steun. Een sociaal netwerk gaat over mensen die over hulpbronnen beschikken en die bereid zijn om deze hulpbronnen ter beschikking te stellen aan degene met wie ze contact hebben. Zonder sociaal netwerk kan de sociale steun niet bestaan (House, et al., 1988). In een sociaal netwerk is men er niet zeker van dat de hulpbron van een ander kan of mag worden gebruikt. Dat bepaalt de aanbieder van de hulpbron. De vrager van sociale steun heeft wel de verwachting dat hij ondersteuning zal krijgen.

Etnische afkomst is een factor bij het vragen en krijgen van sociale steun. Het delen van dezelfde achtergrond, taal, gewoontes, normen en waarden maakt het geven van sociale steun makkelijker. Concentratie in buurten kan een stimulans zijn voor wederzijdse ondersteuning bij mensen met dezelfde (etnische) achtergrond. Ook maakt de concentratie in buurten het makkelijker om hulp of ondersteuning te vragen of te krijgen, vanwege de nabijheid van hulp.

Uit interviews met zowel werkende als niet-werkende respondenten blijkt dat sociale steun een belangrijk element is van de leefcultuur, ook wanneer het sociale netwerk zwak is. De rol die sociale steun vervult, verschilt echter wel tussen werkenden en niet-werkenden. Werkenden kunnen dankzij deze steun blijven werken. Bij niet-werkenden leidt de informatieve ondersteuning soms tot het vinden van een baan. Enkele geïnterviewden hebben een baan gevonden door de ondersteuning van kennissen of bureaus, die overigens soms van een andere etnische afkomst waren. Deze kennissen of bureaus hielpen met het vinden van een baan en ondersteunden hen om het vol te houden. Dit zijn voorbeelden van sociale ondersteuning die leidt tot arbeidsparticipatie. Het dicht bij elkaar wonen in concentratiebuurten, zoals bij deze groep respondenten het geval was, maakt het mogelijk om sneller sociale steun te vragen en te krijgen. Een voorbeeld hiervan is een Turkse vrouw die als schoonmaakster in een ziekenhuis werkt:

Fragment 4.11

Ik heb mijn werk gevonden dankzij mijn buurvrouw die uit Marokko komt. Ook haar chef komt uit Marokko. Ze werkt in het ziekenhuis als schoonmaakster en ik had haar hulp gevraagd om een baan te vinden. Op een gegeven moment was er een vacature op haar afdeling. Ze heeft voor mij een goed woordje gedaan, daarna heb ik de baan gekregen. In het begin was het erg moeilijk om bijvoorbeeld bedden met bloed erop schoon te maken of bedden te duwen. Ze heeft mij altijd ondersteund. Zij komt vaak bij mij thuis op bezoek en

*wij praten over het werk. Nog steeds is ze een goede vriendin van mij en wij helpen elkaar.
Onze werk is zwaar, zonder elkaar te helpen en een beetje te roddelen reddend wij het niet.*

Fragment 4.11 laat zien dat sociale steun als leefcultuur-element tot arbeidsparticipatie leidt. Als zij niet dicht bij elkaar in een concentratiebuurt hadden gewoond, waren de Turkse en Marokkaanse vrouwen elkaar niet tegengekomen. Hoewel de twee vrouwen uit verschillende landen komen, lijken ze een aantal omstandigheden gemeen te hebben: gender, afkomst en financiële omstandigheden. Dit wijst erop dat allochtonen in concentratiebuurten in gedeelde omstandigheden bereid zijn om elkaar te ondersteunen en solidariteit te vertonen. Sociale steun heeft een positief effect bij mensen die willen werken, een positief arbeidsethos hebben.

In een cultuur van werkloosheid kan sociale steun ook negatief werken en leiden tot bestendiging van de werkloosheid. De werkloosheid wordt getolereerd en is vol te houden dankzij de sociale steun die men krijgt van familie of kennissen, vaak van dezelfde etnische afkomst. Dankzij het wonen in een concentratiebuurt zijn er meer garanties voor sociale steun en voor hulp in het dagelijkse leven, zelfs als beide personen werkloos zijn. Een voorbeeld hiervan is een Surinaamse man met vrouw en twee kinderen thuis, beiden zijn werkloos:

Fragment 4.12

Ik heb geen baan en ik zoek geen baan. Wij leven wat moeilijk qua inkomen omdat wij twee kinderen thuis hebben. Als ik geen geld heb voor bijvoorbeeld boodschappen thuis, ga ik langs bij mijn broers of zus of kennissen of mijn vrouw gaat bij haar ouders hulp vragen. Zij wonen hier vlak bij in de buurt. Zij weten hoe het financieel met ons gaat en wat er aan de hand is. Werkloos zijn is niet zo erg als je goede familie en kennissen hebt. Wij moeten elkaar helpen, toch?

De overeenkomst tussen beide soorten van sociale steun (positieve en negatieve) is solidariteit. Mensen die werken helpen elkaar en mensen die werkloos zijn helpen elkaar ook. In beide gevallen wordt een bepaalde leefwijze gestimuleerd en onderhouden. Het antwoord op de hierboven gestelde vraag is dat een lokaal sociaal netwerk in een concentratiebuurt een bron voor een baan kan zijn, als men ook daadwerkelijk wil werken, maar dat ditzelfde netwerk ook een bron kan vormen voor het bestendigen van werkloosheid.

4.5.5 Verhuiswensen

Volgens de selectieve migratie verklaring is het relatief hoge aandeel van werkloosheid in concentratiewijken te verklaren uit het feit dat immigranten met een zwakke sociale positie sneller naar een concentratiewijk verhuizen en personen die een betere sociale

positie hebben (zoals mensen met een goede baan en inkomen) eerder verhuizen naar een witte buurt (zie paragraaf 1.2 in hoofdstuk 1).

Uit interviews met zowel werkloze als werkende respondenten blijkt dat de verhuiswensen van ouderen en jongeren verschillen. Oudere werklozen van met name de eerste generatie migranten die laag opgeleid zijn en de Nederlandse taal erg slecht beheersen, hebben minder de neiging om uit hun concentratiebuurt te verhuizen. Ze zien de hogere huren in goede en dure buurten als een belemmering, maar hechten ook te zeer aan hun sociale contacten en de beschikbare etnische voorzieningen (zoals de moskee en het theehuis in de buurt) om uit de buurt te verhuizen. Een Marokkaanse man, bijna zestig jaar oud, zegt:

Fragment 4.13

Ik woon al 17 jaar in deze buurt. Daarvoor woonden wij (bedoeld zijn gezin) in een buurt met veel autochtonen en verschillende allochtonen (wellicht bedoeld hij een gemengde buurt). Toen wij naar deze straat verhuisden, mijn vrouw en ik waren blij want dan woon je tussen eigen mensen en de huur was iets lager dan het oude huis. Ik had toen een tijdelijke baan met een laag salaris. Als ik nu ergens anders ga wonen, dan kan ik geen huur betalen met de uitkering die ik nu krijg.

... Als ik hier op straat loop dan groet iedereen mij. Ik heb geen werk, maar iedereen in de buurt respecteert mij omdat als de Marokkanen een sociaal probleem hebben, komen ze naar mij toe om tussen hen te bemiddelen, om het probleem op te lossen. Wij zien elkaar vaak hier in de buurt of in de moskee. Ik kan niet zonder mijn buurt wonen en zij zullen niet blij zijn als ik zeg dat ik ga verhuizen naar een andere buurt.'

Individueen die geen werk hebben, vallen sociaal-cultureel terug om een respectabele positie binnen de etnische groep te vinden. De concentratiebuurt is in dit geval een geschikte plaats voor deze mensen, zoals blijkt uit fragment 4.13 De Marokkaanse man heeft geen baan, maar vervult een sociale functie in de buurt. De concentratiebuurt is voor hem een veilige haven. Het respect binnen de concentratiebuurt beschermt hem tegen de kritiek dat hij bijvoorbeeld geen werk heeft, geen kostwinner is of de Nederlandse taal onvoldoende beheerst. Ook de goedkope woning is een pluspunt. In dit geval heeft de selectieve migratie één keer, jaren geleden plaatsgevonden vanuit een gemengde buurt naar een concentratiebuurt, maar daarna is er geen wens meer geweest om de buurt te verlaten, dankzij de sociaal-culturele binding met de buurt en vanwege zijn werkloosheid en laag inkomen.

Huishoudens met een laag inkomen volgen strategieën om het hoofd boven water te houden en de buurt kan daarbij van essentieel belang zijn (Van Kempen & Bolt, 2003). Eén van die strategieën is zo dicht mogelijk bij het stadscentrum te wonen zodat reizen minder geld kost. Een gescheiden Surinaamse oude dame die met haar zoon dicht bij de Haagse markt woont, zegt het zo:

Fragment 4.14

Ik moet hier wonen. De Haagse markt is heel dichtbij. Ik kan heel klein stukje lopen om mijn boodschappen te doen. Alles is goedkoop op de markt. Als ik ergens anders ga wonen, dan moet ik reiskosten betalen om naar een koopcentrum te gaan. Hier is alles lekker vlakbij. Als ik naar ziekenhuis moet, kan ik ook lopen en hoef ik niet de bus- of tramkosten te betalen om naar het ziekenhuis te gaan.

Jongere werklozen laten wat betreft hun verhuiscriteria een ander beeld zien. Ze zijn veel eerder bereid om te verhuizen dan oudere werklozen. Enkele geïnterviewden gaven aan de buurt graag te verlaten, maar noemden hun werkloosheid en een laag inkomensniveau als remmende factoren om deze verhuiscriteria te realiseren. Een baan op laag niveau zou volgens hen een onvoldoende basis zijn om een goede woning in een goede buurt te vinden. Ze verwezen ook vaak naar het woningverdelingssysteem als een remmende factor om snel te verhuizen. Het lijkt dat een deel van het 'onverwacht' of 'ongepand' verhuizen zoals beschreven in de onderzoeken van De Groot, et. al, (2008) en Boschman, De Groot (2011) door het woningverdelingssysteem komt. Men blijft op een woningadvertentie reageren, totdat een woning wordt toegewezen. Soms noemden de jongere werklozen toch ook de aanwezigheid van familieleden in de buurt en van veel vrienden vanuit eigen etnische groep als remmende factoren om verhuiscriteria te realiseren.

Omgekeerd dragen verhuiscriteria er wel toe bij dat men, wanneer men een gezin heeft gesticht en een betere buurt zoekt voor de kinderen, op zoek gaat naar een (goede) baan. Uit de interviews blijkt dat dit speelt bij werkende jongeren. Ook andere factoren spelen mee, zoals de in de buurt opgedane ervaringen en buurtproblemen. Geboren worden of getogen zijn in een concentratiebuurt, leidt niet tot een sterke verbondenheid met de buurt als men minder positieve ervaringen heeft gehad. Dan wil men zijn kinderen deze negatieve ervaring besparen en hen een beter leven bieden. Deze situatie komt vaak voor bij de tweede generatie en leidt tot het vertrek uit de concentratiebuurt zo gauw men een (goede) baan vindt, zoals het geval is bij deze jonge Surinaamse ouders:

Fragment 4.15

Wij zijn (de man en de vrouw) in een wijk geboren en getogen waar veel allochtonen wonen. Wij hebben vaak problemen in de buurt en van de buurtbewoners gehad. Toen wij onze diploma's hebben gehaald en werk gevonden, gingen we gelijk een woning zoeken in een wijk waar niet veel allochtonen wonen. Wij hebben de knoop doorgehakt in het eerste jaar nadat onze dochter is geboren. Wij gaan over paar weken van deze buurt met veel allochtonen en problemen naar een buurt met veel Nederlanders verhuizen. Wij willen niet dat onze dochter net als wij in een wijk woont waar veel allochtonen wonen. Dit is niet goed voor haar als ze naar school gaat of op straat gaat spelen.

Een Surinaams gezin (zowel de man en de vrouw werken) schetst deze situatie:

Fragment 4.16

De echtgenoot zegt:

Wij wonen nu in deze buurt. Voor mijn was heel normaal dat ik hier woon. Maar toen ging ik trouwen en mijn vrouw kwam bij mij wonen, gingen heel veel dingen veranderen. Wij krijgen soms overlast van de buurt. Toen mijn eerste zoon is geboren en een paar jaar werd, durfde ik hem niet meer in de gang van het gebouw te laten spelen. Het is vies. Het werd steeds onrustiger voor ons om in de buurt blijven te wonen. Op een gegeven moment is iets vreselijks gebeurd. Een buurman heeft zijn vrouw in de gang gestoken. Toen wij besloten om van deze flat/wijk verhuizen en binnen kort gaan wij het doen. Eerlijk zeggen mijn vrouw was heel lang voorstander voor het vertrekken, maar ik heb haar tegen gehouden. Voor haar was zo'n wijk zeer lastig omdat ze in een buurt tussen autochtonen in Noord-Nederland is geboren en getogen.

Tenslotte het verhaal van een Surinaams gezin dat voor een middenweg tussen concentratie- en geen concentratiebuurt koos. De vader werkte bij een verwarmingsbedrijf als installateur. De moeder heeft een parttime baan als schoonmaakster. Ze wonen in een concentratiewijk. Na meer dan twintig jaar hebben ze een kans gekregen om hun eigen huis te kopen. Ze hebben een woning gekocht die aan de rand van een concentratiewijk staat. Over de woning zegt de echtgenote:

Fragment 4.17

'Het is dicht bij het huis van mijn zus. Wij kunnen makkelijk elkaar bezoeken en veel activiteiten in het dagelijkse leven samen doen.'

De echtgenoot voegt toe:

De kwaliteit van het huis is goed. Het huis ligt in een drie kwart gesloten straat. Alle naastliggende burens zijn autochtonen. In deze oude huurwoning hadden we veel overlast van de burens.

De fragmenten van 4.13 tot met 4.17 laten een belangrijk kenmerk van de concentratiebuurten zien. De concentratiebuurten zijn dynamisch en de bewoners veranderen. Er zijn mensen die lang in de concentratiebuurt blijven wonen en er zijn mensen die de buurt verlaten. Vaak is het de tweede generatie die ontevreden wordt en de concentratiebuurt verlaat na het afmaken van een opleiding, het vinden van een baan. Degenen die in de concentratiebuurt blijven wonen zijn de ouderen en werklozen. Ouderen hebben veel minder neiging om te verhuizen. Jongere werklozen willen graag verhuizen, maar ze lopen tegen belemmeringen aan. Ze zijn vaak afhankelijk van het woningverdelingssysteem om ergens terecht te komen. Dit betekent dat de concentratiebuurt en het selectieve migratie effect hebben op de werkloosheidskansen.

4.6 Conclusies

In dit hoofdstuk zijn wij nagegaan wat het effect is van etnische concentratie in de buurt op de arbeidspositie c.q. werkloosheid. Uit de resultaten komt naar voren dat bewoners in concentratiebuurten vaker werkloos zijn dan bewoners in witte en gemengde buurten. Het risico op werkloosheid is twee keer zo groot in concentratiebuurten als in witte buurten. Het wonen in een concentratiebuurt heeft een significant en substantieel positief effect op de werkloosheid. Het effect van de concentratiebuurt is daarmee zeker niet gering te noemen. Ook onafhankelijk van individuele en buurtkenmerken heeft de concentratiebuurt een positief effect op de werkloosheidskansen. Een vergelijking tussen het effect van buurtconcentratie op arbeids- en de onderwijspositie in hoofdstuk 3 laat zien dat het effect op de eerste iets kleiner is dan op de tweede positie. Toch is het effect op de arbeidspositie aanzienlijk, zeker in vergelijking met onderzoeken voor heel Nederland.

De aanwezigheid van concentratie-effect geldt voor alle bewoners van de concentratiebuurt. Met andere woorden, het is een 'etnisch-neutraal' effect. Alle etnische groepen en autochtonen in concentratiebuurten worden erdoor getroffen. Het opleidingsniveau blijkt ook een deel van het verband tussen etnisch concentratie en werkloosheid te kunnen verklaren: concentratiebuurten kennen deels meer werkloosheid door hun lager opgeleide bevolking. Dit is niet simpel een compositie-effect, aangezien het vorige hoofdstuk heeft laten zien dat de lagere opleiding ook deels weer voortkomt uit de etnische concentratie van de buurt. Dus: de etnische concentratiebuurt beïnvloedt de werkloosheidsrisico's van haar bewoners direct (onafhankelijk van andere kenmerken), maar ook indirect via opleiding. De (multilevel) kwantitatieve analyses laten twee andere opvallende resultaten zien. De eerste is dat andere buurtkenmerken dan buurtconcentratie (zoals verhuismobiliteit) geen effect hebben op de werkloosheidskansen. De tweede opvallende conclusie is dat het leven in een gemengde buurt géén zelfstandig effect heeft op de werkloosheidskansen. Het effect is alleen te zien in concentratiebuurten.

Opvallend is dat de respondenten het wonen in een concentratiebuurt nauwelijks als oorzaak noemen van hun werkloosheid. De oorzaken voor hun werkloosheid vinden zij in economische en technologische ontwikkelingen, discriminatie op de arbeidsmarkt, een laag opleidingsniveau (dat wel is gebleken uit de kwantitatieve analyses), de gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal en slechte werkervaringen in het verleden. Verder bevestigen de respondenten dat de factoren leeftijd, gender en opleiding hun werkloosheidskansen bepalen.

Het effect van de leefcultuur van de buurtbewoners op de arbeidspositie is verschillend. Het arbeidsethos is hoog en stimuleert de arbeidsparticipatie. De traditionele taakverdeling leidt echter tot werkloosheid van vrouwen. Onderdeel van de 'buurtcultuur' zijn de verhalen en ervaringen van bewoners over discriminatie die de arbeidsparticipatie ontmoedigen. De concentratiebuurt maakt ook mogelijk dat bewoners elkaar

onderling steunen. Deze sociale steun verschilt tussen werkenden en niet-werkenden. Bij werkenden leidt deze steun tot het blijven werken en bij niet-werkenden kan het onderdeel uitmaken van blijvende werkloosheid. Verhuiscriteria verschillen voor concentratiebuurt bewoners. Voor werkloze ouderen zijn verhuiscriteria laag en dit stimuleert de arbeidsparticipatie niet. Bij jonge werklozen is de wens sterk, maar ze kampen door hun werkloosheid met een te laag inkomen om de verhuizing te realiseren. Jongere werkenden hebben sterke verhuiscriteria en die worden vertaald in verhuisgedrag. Wanneer relatief veel werkende jongeren uit een concentratiebuurt verhuizen en oudere werklozen er blijven wonen, komt werkloosheid als kenmerk van een concentratiebuurt sterker naar voren. Over het algemeen kan gezegd worden dat de belemmeringen om te werken zwaarder wegen dan de positieve elementen van de leefcultuur die het vinden van een baan bevorderen. Hierdoor is het negatieve effect van de buurtconcentratie groter dan het positieve effect van de etnische leefcultuur.

5. Etnische concentratie en sociale contacten

5.1 Inleiding

In het debat over etnische minderheden wordt vaak verwezen naar de rol van sociale contacten in de sociaal-culturele en sociaal-economische integratie. Etnische minderheden die vaker met autochtonen omgaan zouden beter geïntegreerd zijn en een betere sociaal-economische positie hebben. Uit eerdere onderzoeken kwam naar voren dat interetnische contacten gunstig zouden zijn voor het vinden van een betaald werk (Dagevos, 2001; Kanas & Van Tubergen, 2009), voor een betere beheersing van de taal (Vervoort, 2011), en bij zouden dragen aan een vermindering van negatieve interetnische attitudes en vooroordelen (Pettigrew, 1998). Uit eerder onderzoek voor Nederland blijkt dat allochtonen in concentratiewijken minder omgaan met autochtonen dan allochtonen in andere wijken (Dagevos & Odé, 2003; Gijsberts, et al., 2010; Vervoort, 2011, 2012). Hierdoor worden hun kansen op de arbeidsmarkt kleiner, wordt de Nederlandse taalbeheersing niet bevorderd en nemen negatieve attitudes niet af.

De centrale vraag in dit hoofdstuk gaat in op het effect van etnische buurtconcentratie op de sociale contacten van de buurtbewoners met autochtonen. In hoeverre biedt het wonen in een etnisch geconcentreerde buurt een verklaring voor de sociale contacten van allochtonen met autochtonen? Uit eerdere onderzoeken bleek dat bewoners van concentratiebuurten vaker sociale contacten met leden van de eigen etnische groep onderhouden. Dat werd verklaard vanuit de sociaal-economische samenstelling van de buurt, de migratieachtergrond, de etnisch-culturele verwantschap, het gebrekkige Nederlands, het opleidingsniveau, de culturele oriëntatie, het behoren tot eerste of tweede generatie, het inkomen en de arbeidsmarktpositie (Gijsberts & Dagevos, 2005; Martinovic, et al. 2008; Martinovic, et al., 2009; Gijsberts, et al., 2010; Van der Houwen & Kloosterman, 2011). Maar is dat ook een buurteffect? En kunnen deze etnische sociale contacten worden verklaard door kenmerken van de bewoners en van de buurt?

Ook de bevindingen van dit onderzoek wijzen er op dat allochtone buurtbewoners in concentratiebuurten minder sociale contacten met autochtonen hebben dan bewoners in witte buurten. Het wonen in een concentratiebuurt heeft een zelfstandig effect op de sociale contacten met autochtonen, onafhankelijk van de individuele kenmerken (met name de etnische afkomst) van bewoners en andere buurtkenmerken. Verder blijkt dat de leefcultuur van de buurtbewoners de sociale contacten met leden van de eigen etnische groep bevordert, waardoor ze minder behoefte hebben aan contacten met autochtonen.

Wij beginnen in paragraaf 5.2 met een bespreking van eerdere Nederlandse onderzoeksbevindingen over de sociale contacten van etnische minderheden en het effect van

het wonen in concentratiewijken. In paragraaf 5.3 geven wij de resultaten van de contact-index in Den Haag weer. In paragraaf 5.4 behandelen wij het effect van de individuele kenmerken en van de buurteffecten op sociale contacten met autochtonen. In paragraaf 5.5 gaan wij na of en hoe de etnische leefcultuur bijdraagt aan de sociale contacten. In paragraaf 5.6 trekken wij de conclusies op basis van onze onderzoeksbevindingen.

5.2 Sociale contacten van allochtonen

In tal van Nederlandse onderzoeken kwam naar voren dat bepaalde individuele kenmerken effect hebben op de sociale contacten van allochtonen met autochtonen. Allereerst de etnische herkomst zelf: zo hebben Turken de minste sociale contacten met autochtonen en meer contacten met leden van de eigen etnische groep, daarna volgen Marokkanen. Surinamers hebben de meeste sociale contacten met autochtonen. Turkse, Marokkaanse en Surinaamse vrouwen hebben minder sociale contacten met autochtonen dan mannen. De tweede generatie minderheden gaat vaker om met autochtonen dan de eerste generatie. Allochtonen die de Nederlandse taal minder beheersen, hebben ook minder sociale contacten met autochtonen. Wie hoger opgeleid is, gaat vaker met autochtonen om. Daarentegen blijkt het beschikken over een laag inkomensniveau een negatief effect te hebben op de sociale contacten (Gijsberts & Dagevos, 2005; Dagevos & Gijsberts, 2008; Tolsma, et al., 2008; Vervoort, Flap & Dagevos, 2010).

Naast de effecten van individuele factoren op de sociale contacten van allochtonen met autochtonen zijn ook buurtgerelateerde factoren onderzocht, zoals de etnische en sociaal-economische samenstelling van de buurt en verhuismobiliteit (Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten, 2005; Martinovic, et al. 2008; Gijsberts, et al., 2010; Kleinhans, et al., 2010). Wat steeds blijkt is dat allochtonen in concentratiebuurten minder omgaan met autochtonen dan allochtonen in witte wijken, ook wanneer wordt gecorrigeerd voor individuele kenmerken als opleidingsniveau, arbeidsmarktpositie, generatie, en beheersing van de Nederlandse taal. Ook Vervoort (2012) kwam tot deze conclusie: hoe groter de etnische concentratie in de buurt, hoe minder vaak allochtonen sociale banden met autochtonen hebben. Gijsberts, et al., (2010) laten zien dat de mate van etnische concentratie in de buurt belangrijker is voor de verschillen in interetnische contacten dan de mate van sociaal-economische achterstand.

Andere buurt- en gemeentekennmerken (verhuismobiliteit, criminaliteitscijfers en woonachtig zijn in de vier grote steden) zijn van ondergeschikt belang. Van der Houwen & Kloosterman (2011) betogen dat een hoge concentratie van lage inkomens in de buurt leidt tot minder contact en een vermindering van het onderlinge vertrouwen. Martinovic, et al. (2009) betogen dat een hoger onderwijsniveau, een betere taalvaardigheid, een lage concentratie van immigranten in de buurt en een inheemse partner de ontwikkeling van interetnisch contacten bevorderen, maar zij wijzen erop dat de genoemde kenmerken net zo goed gevolgen kunnen zijn van een dergelijk contact.

Eén verklaring voor het minder intensieve contact van allochtonen in concentratiebuurten met autochtonen in vergelijking tot allochtonen in wittere buurten wijst op gelegenheden en aanbod: de kans om iemand van een andere dan de eigen etnische herkomst te ontmoeten. In concentratiewijken hebben migranten, vanwege het geringere aandeel autochtonen in de wijk, een kleinere kans om contact te onderhouden met autochtone Nederlanders dan in andere, wittere wijken (Gijsberts, et al., 2010). Voor autochtone Nederlanders die in die concentratiewijken wonen is de kans dat zij met migranten contacten onderhouden juist groter vanwege het grotere aandeel allochtonen. De nabijheidstheorie is een variant op deze verklaring en gaat ervan uit dat de nabijheid de sociale contacten bepaald. In concentratiebuurten wonen meer etnische minderheden bij elkaar en dit maakt het aanbod en de kans op onderlinge sociale contacten groter dan de kans op contacten met autochtonen (Vervoort, 2010, 2011).

De aanwezigheid van derden, zoals de familie of leden uit de eigen etnische groep, kan de sociale contacten ook beïnvloeden, en dit is dan ook een tweede verklaring van de verschillen in sociale contacten naar etnische concentratie van de buurt. Derde partijen zijn niet direct betrokken in het contact zelf, maar hebben wel invloed op het al dan niet ontstaan van het contact. Die invloed kan bestaan uit het opleggen van normen en waarden die gangbaar zijn in de etnische groep waar men deel van uitmaakt, normen en waarden die door andere groepen worden afgekeurd (Gijsberts, et al., 2010; Vervoort, 2010; Vervoort, 2011).

Vervoort (2011) vindt in zijn onderzoek dat de etnische concentratie tot minder contacten met autochtonen leidt en tot met meer contacten met leden van de eigen herkomstgroep. Deze relatie blijft bestaan onder controle van verhuismobiliteit en economische achterstand in de buurt en het blijkt consistent, substantieel en sterk significant te zijn. Een opvallende conclusie van het onderzoek is dat onafhankelijk van de etnische samenstelling van de buurt, niet-westerse migranten in een sociaal-economische zwakere buurt juist vaker contact hebben met autochtonen en leden van andere migrantengroepen.

Volgens de 'constricttheorie' van Putnam (2007) nemen door een grotere etnische diversiteit in de woonomgeving de solidariteit, het sociaal kapitaal en het vertrouwen tussen etnische groepen af; per saldo leidt dit tot minder onderlinge sociale contacten. In buurten met bewoners van diverse etnische achtergronden trekken bewoners zich terug en gaan minder sociale contacten aan. Gijsberts, et al. (2008) komen tot de conclusie dat de Putnam-hypothese in Nederland slechts ten dele opgaat. Het vertrouwen in andere mensen, het verrichten van vrijwilligerswerk en het geven van informele hulp (drie aspecten van de Putnam-hypothese) worden niet beïnvloed door de aanwezigheid van veel allochtone groepen in een buurt.

Een andere theorie over sociale relaties tussen allochtonen en autochtonen is de conflicttheorie, met als variant de etnische competitietheorie. Volgens deze opvatting worden de verhoudingen tussen, en de beeldvorming over sociale groepen bepaald door

de onderlinge strijd om de schaarse middelen en conflicterende belangen (Quillian, 1995; Scheepers, et al., 2002; Vervoort, 2011). De veronderstelling is dat de negatieve beeldvorming en negatieve verhoudingen tussen groepen toenemen als er meer leden van de *out-group* in de buurt komen wonen en de *in-group* hun aanwezigheid als bedreigend ervaart. Een snelle en/of grote toename van etnische minderheden in een buurt leidt tot negatieve verhoudingen met de autochtone buurtbewoners (Gijsberts, et al., 2010). Mensen met een zwakke culturele positie ervaren eerder etnische dreiging dan mensen met een sterke positie, omdat ze dezelfde sociaal-economische positie bekleden als de nieuwkomers en concurreren om dezelfde schaarse goederen zoals huizen of banen (Manevska & Achterberg, 2011). Hoewel de theorie in principe opgaat voor autochtonen (en hun contact met allochtonen) en allochtonen (en hun contact met autochtonen), is ze het meest toegepast op het verklaren van sociale contacten van autochtonen met allochtonen en het verklaren van etnische vooroordelen van autochtonen ten aanzien van allochtonen. Voor wat betreft de contacten van allochtonen met autochtonen, impliceert de theorie juist dat allochtonen in wittere wijken een grotere dreiging ervaren (immers, meer autochtonen om hen heen) en dus minder contact zullen hebben met autochtonen dan allochtonen in zwartere wijken. Het voorgaand onderzoek voor Nederland, laat zien dat dit niet het geval is en eerder het omgekeerde geldt. De etnische competitietheorie lijkt daarom in Nederland niet erg toepasbaar.

Ondanks bovenstaande inzichten is er behoefte aan nader onderzoek. Het is immers niet duidelijk welke specifieke factoren de etnische concentratie van contacten verklaren. De uitspraak dat de buurtconcentratie daartoe leidt is vrij algemeen. In dit onderzoek zoomen wij in op de kenmerken van de bewoners en van de buurt. Daarnaast testen we de invloed van het 'aanbod' van potentiële contacten op de sociale contacten van allochtonen met autochtonen, iets wat in eerder Nederlands onderzoek niet is gebeurd. Bovendien zijn de buurtbewoners niet eerder bevraagd naar de betekenis van deze contacten voor hun dagelijks leven.

5.3 Buurtconcentratie en sociale contacten

Het antwoord op de vraag in hoeverre allochtonen in Den Haag daadwerkelijk contact hebben met autochtonen, starten we eerst met het uiteenzetten van de potentiële contacten die ze, indachtig de ontmoetingskansentheorie, kunnen hebben op grond van de verdeling van de bevolking. Zijn er bijvoorbeeld relatief weinig autochtonen in de bevolking (in de gemeente als geheel en/of de buurt), dan is de kans op contact van allochtonen met autochtonen klein. Een latere vergelijking van die ontmoetingskansen met de daadwerkelijke sociale contacten kan uitwijzen of de daadwerkelijke contacten ongeveer gelijk zijn aan de ontmoetingskansen. In dat geval zouden contacten worden bepaald door de ontmoetingskans. Als ze niet gelijk zijn aan de ontmoetingskans, zou dat betekenen dat contacten niet worden bepaald door de ontmoetingskans. Het aantal contacten

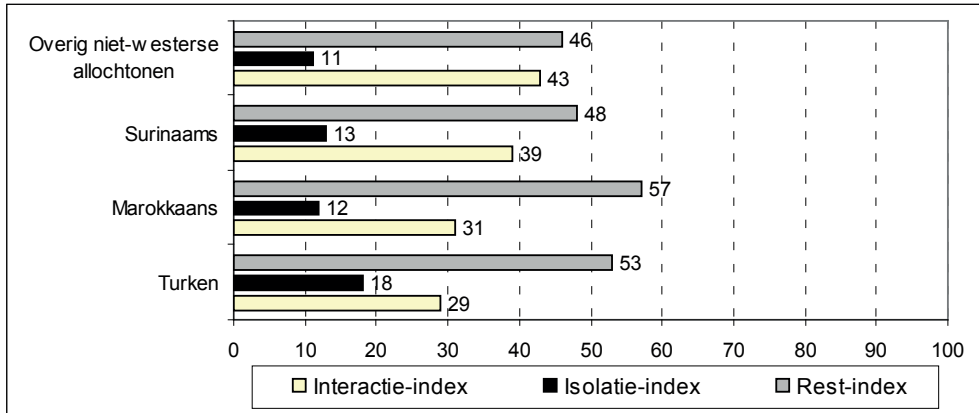
zou minder kunnen zijn dan de ontmoetingskans – hetgeen op een zeker afkeur duidt – of meer – hetgeen wijst op juist een sterke voorkeur voor omgang met de ander. Het laten zien van de potentiële ontmoetingskansen is dus belangrijk om inzicht te krijgen in de rol die ontmoetingskansen en voorkeuren voor sociaal contact spelen.

De potentiële-contacten-maat (*exposure*) verwijst naar de mogelijkheid van interactie tussen autochtonen en etnische groepen binnen een stad (Massey & Denton, 1988). Bij exposure zijn twee zaken van belang: de interactie-index en de isolatie-index. De interactie-index meet het potentieel contact van leden van etnische minderheden met autochtonen. Deze index geeft de ontmoetingskans van etnische minderheden met autochtonen voor de stad als geheel. De isolatie-index meet de mate waarin etnische minderheden in aanraking kunnen komen met leden van de eigen bevolkingsgroep. Indien er sprake is van twee groepen, dan is de som van de interactie-index en isolatie-index gelijk aan 100. Indien er sprake is van meer dan twee groepen, is er nog een rest-index. Deze toont het potentieel contact van een allochtone groep met overige allochtone groepen. De cijfers voor de afzonderlijke indexen liggen tussen 0 en 100, de som van de drie indexen is 100 (Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten, 2005). Op basis van onderstaande formules (Massey & Denton, 1988) hebben wij deze drie indices (interactie, isolatie en rest-indexen) voor etnische groepen in Den Haag berekend en in figuur 5.1 weergegeven.

Figuur 5.1 laat zien dat de contactindices voor Turken de hoogste mate van segregatie aangeven. Het potentieel contact met autochtonen is voor Turken en Marokkanen het laagst, met een interactiewaarde van respectievelijk 29 en 31 in 2014. Het potentiële contact met leden van de eigen groep is voor Turken het hoogst (isolatie-index = 18). Dus, Turken hebben op grond van de etnische samenstelling van Den Haag (relatief veel Turken) de minste *kans* op contact met autochtonen, daarna Marokkanen, en dan Surinamers en overige niet-westere allochtonen.

Wat is vervolgens het daadwerkelijk contact van allochtone groepen in Den Haag met autochtonen? Weerspiegelen deze de potentiële ontmoetingskansen? De daadwerkelijke sociale contacten van allochtonen met autochtonen in dit onderzoek worden gemeten aan de hand van een vraag die in de *Stadsenquête Den Haag* is gesteld. Aan de respondenten is gevraagd om aan te geven welk percentage van hun sociale contacten in het dagelijkse leven met autochtonen en allochtonen was. Op deze manier sluiten de contacten met autochtonen en/of met allochtonen elkaar niet uit. Wij gebruiken 'het percentage sociale contacten van buurtbewoners met autochtonen' als afhankelijke variabele in de analyse.

Figuur 5.1: Contactindices (Exposure dimensie*) voor etnische groeperingen in Den Haag 2014

Bron: eigen bewerking op basis van gegevens <http://denhaag.buurtmonitor.nl/>. Geraadpleegd op 10-08-2014.

* Voor de formule zie Massey & Denton, (1988):

xP^*y verwijst naar Interactie-index en het wordt als volgt berekend:

$$xP^*y = \sum_{i=1}^n [xi / X]^* [yi / ti]$$

xP^*x verwijst naar Isolatie-index en het wordt als volgt berekend:

$$xP^*x = \sum_{i=1}^n [xi / X]^* [xi / ti]$$

xRy verwijst naar Rest-index en het wordt als volgt berekend:

$$xRy = \sum_{i=1}^n [xi / X]^* [ri / ti]$$

x = verwijst naar een etnische minderheidsgroep

y = verwijst naar de autochtone groep

xi = het aantal personen van een etnische minderheidsgroep x in de wijk y

X = het aantal van een etnische minderheidsgroep in de stad

yi = het aantal autochtonen in de wijk

ri = totaal aantal overige allochtonen, uitgezonderd de genoemde etnische minderheid in de wijk

ti = de totale wijkbevolking

n = aantal wijken

i = wijk

In tabel 5.1 is het percentage van de gemiddelde sociale contacten van allochtone Hagenaars met autochtonen naar etnische afkomst en naar witte, gemengde en concentratiebuurten weergegeven. Uit de enkelvoudige variantieanalyse toets blijkt dat er een significant verschil bestaat in de sociale contacten tussen etnische groepen met autochtonen ($F = 209,16$; $df = 4,991$; $p < 0,001$). Autochtonen hebben gemiddeld vaker contact met elkaar dan allochtonen met autochtonen. Marokkanen (29 procent) en Turken (30 procent) hebben duidelijk minder contact met autochtonen dan Surinamers (42 procent). Dit komt deels overeen met onze verwachting uit de ontmoetingskansentheorie. Echter, van Turken werden de minste contacten met autochtonen verwacht, niet van

Marokkanen (1 procent is het verschil in de gemiddelde contacten tussen Turken en Marokkanen en dat is een niet significant verschil).

De vervolgvraag is in hoeverre er verschillen in contacten van allochtonen met autochtonen bestaan naar etnische concentratie van de buurt. Nemen die contacten duidelijk af met de etnische concentratie van de buurt, zoals zowel volgens de ontmoetingskansentheorie als volgens de theorie van invloed van derden wordt verwacht? Het antwoord is deels bevestigend: allochtone bewoners van witte en gemengde buurten hebben duidelijk meer contact met autochtonen dan allochtone bewoners van concentratiebuurten, maar opvallend is dat Turken en Marokkanen in gemengde buurten meer contact hebben met autochtonen dan Turken en Marokkanen in witte buurten. Voor de overige niet-westerse allochtonen is er wel een rechtlijnig verband: deze groepen hebben vaker sociale contacten met autochtonen in witte buurten dan in gemengde en concentratiebuurten. Wellicht heeft dit te maken met het feit dat een deel van deze groepen tot de westerse allochtonen behoort en deel uitmaakt van hogere sociale klassen.

De verschillen tussen witte, gemengde en concentratiebuurten (zie tabel 5.1) wat betreft de sociale contacten met autochtonen zijn statistisch significant ($F=59,45$; $df=2,478$; $p < 0,001$; de toets is zonder autochtonen uitgevoerd). Allochtone bewoners in witte buurten hebben gemiddeld het vaakst sociale contacten met autochtonen: 77 gemiddelde contacten inclusief autochtonen; zonder autochtonen is het gemiddelde 61. Bewoners in gemengde buurten hadden minder contacten: 62 gemiddelde contacten inclusief autochtonen; zonder autochtonen is het gemiddelde 46. En in concentratiebuurten is het aantal contacten nog lager: 45 gemiddelde contacten inclusief autochtonen; zonder autochtonen is het gemiddelde 29.

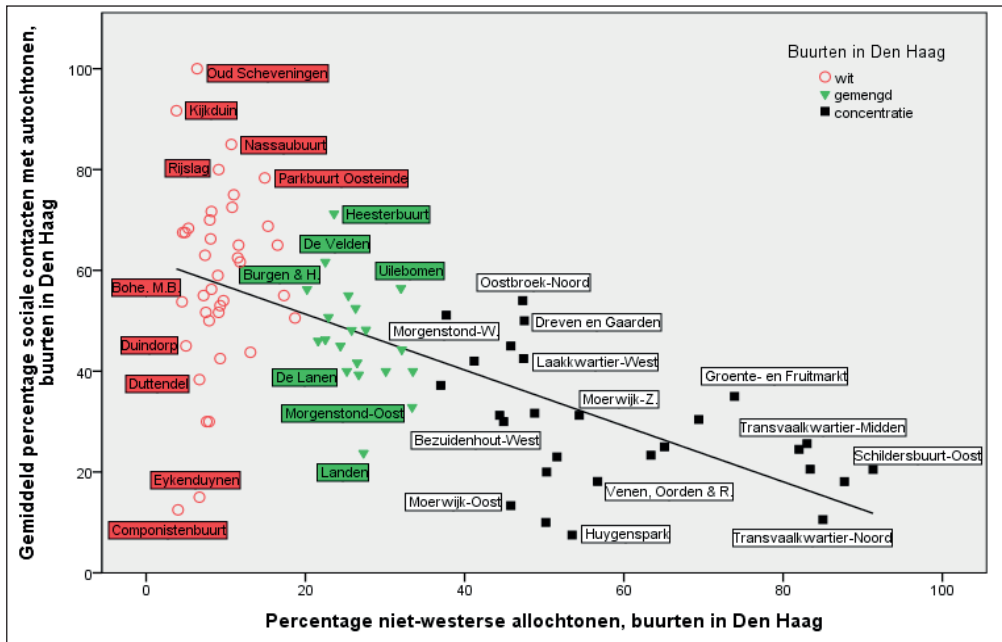
Tabel 5.1: Gemiddelde en standaard deviatie sociale contacten van Hagenaars met autochtonen in 2007, naar etnische afkomst en witte, gemengde en concentratie buurten*

Etnische afkomst	Witte Buurten		Gemengde buurten		Concentratie buurten		Totaal	
	Gemiddeld	Standaard deviatie	Gemiddeld	Standaard deviatie	Gemiddeld	Standaard deviatie	Gemiddeld	Standaard deviatie
Autochtonen	86	16	79	21	76	25	82	20
Surinamers	55	24	51	22	33	28	42	27
Turken	36	23	39	24	25	24	30	25
Marokkanen	33	25	41	23	22	22	29	25
Overige	71	23	48	26	34	27	52	30
Totaal	77 (61)	25	62 (46)	28	45 (29)	34	62 (43)	32

* Tussen haakjes is het gemiddelde sociale contacten zonder autochtonen.

Figuur 5.2 geeft weer dat hoe hoger het percentage niet-westerse allochtonen in de buurt is, des te zwakker de sociale contacten van allochtonen met autochtonen in de buurt zijn. Het verband is statistisch significant en vrij sterk te noemen ($r = -0.66$; $p < 0,001$; $n=85$). Zo is te zien dat 85 procent van de buurtbewoners in de concentratiebuurt Transvaalkwartier-Noord niet-westerse allochtoon is en elf procent van de allochtone bewoners heeft contact met autochtonen. Ter vergelijking: in de witte buurt Kijkduin is vier procent allochtoon, en van de allochtone bewoners in die buurt heeft 92 procent contact met autochtonen. De meeste buurten beantwoorden aan dit patroon: hoe meer allochtonen, des te minder contact met autochtonen. Lichte afwijkingen van dit patroon zijn er ook. In de concentratiebuurt Oostbroek-Noord is er relatief meer contact met autochtonen dan op grond van de etnische samenstelling verwacht kan worden: ongeveer de helft autochtoon (47 procent niet-westerse allochtoon) en het gemiddelde sociale contacten met autochtonen 54 procent. Deze buurt levert een ‘positieve’ uitschieter op. Een ‘negatieve’ uitschieter is de concentratiebuurt Moerwijk-Oost (46 procent niet-westerse allochtoon en het gemiddelde sociale contact met autochtonen is slechts 13 procent).

Figuur 5.2: Percentage niet-westerse allochtonen in de buurt en het gemiddelde percentage sociale contacten met autochtonen in 2007, naar witte, gemengde en concentratie buurten in Den Haag*

* Autochtonen zijn uitgesloten.

5.4 Buurteffecten en sociale contacten

Bovenstaande resultaten laten een duidelijke etnische segmentatie in contacten zien. Er zijn relatief weinig contacten van Turken en Marokkanen met autochtonen. Dit lijkt op een sterk effect van de etnische samenstelling van de buurt te duiden, namelijk dat allochtonen in concentratiebuurten veel minder contact met autochtonen hebben dan allochtone bewoners van wittere buurten. Dat betekent echter nog niet dat het aandeel niet-westerse allochtonen in de buurt ook een zelfstandig effect heeft op de mate van sociaal contact met autochtonen, want de mate van contacten met autochtonen kan op andere individuele (zoals geslacht of opleidingsniveau) of buurtkenmerken (zoals het inkomensniveau, verhuismobiliteit) berusten en niet op de etnische concentratie. Hieronder gaan we na, wat het effect is van deze individuele en buurtkenmerken en schatten in hoeverre etnische concentratie een zelfstandig effect heeft op de contacten met autochtonen.

Metingen

Wij gebruiken 'het percentage sociale contacten van buurtbewoners met autochtonen' als afhankelijke variabele (zie vorige paragraaf) in de multilevel modellen. De variabele is op ratio-meetniveau gemeten. Wij beperken de analyses in de multilevel modellen tot alleen de contacten van allochtonen met autochtonen omdat de contacten van autochtonen met andere autochtonen in concentratiebuurten bijvoorbeeld op een heel andere wijze worden bepaald (ze vormen een minderheid in concentratiebuurten en een meerderheid in witte buurten terwijl dat voor allochtonen andersom is).

De onafhankelijke variabelen op respondenten niveau zijn:

- Etnische afkomst. Met de etnische afkomst wordt bedoeld: de respondent zelf of één van zijn ouders is in het buitenland geboren. De etnische afkomst is ingedeeld in vijf groepen: Surinamer, Turk, Marokkaan, overige etnische groepen en autochtoon. Anders dan in de twee vorige empirische hoofdstukken worden autochtonen uitgesloten van de analyses en overige etnische groepen als referentiecategorie gebruikt in de multilevel modellen. Deze referentiegroep bestaat uit zowel westerse als niet-westerse allochtonen. In de multilevel modellen worden alleen de contacten van allochtonen met autochtonen opgenomen omdat er weinig variatie is in de contacten van autochtonen met autochtonen. Als wij de contacten van autochtonen met autochtonen (contacten van meerderheid met meerderheid) in de analyse opnemen, zullen de contacten van allochtonen met autochtonen (contacten van minderheid met meerderheid) altijd significant hoog negatief uitkomen.
- Gender: vrouw of man. Mannen zijn de referentiecategorie.

- Leeftijd: 16-44 jaar en 45-64 jaar als referentiecategorie.
- Opleiding: laag (geen onderwijs, basisonderwijs, lbo, mavo), middelbaar (kmbo, leerlingwezen, cbo, mbo, havo/vwo) en hoog (hbo en wetenschappelijk onderwijs) als referentiecategorie.

De onafhankelijke variabelen op buurtniveau zijn:

- Etnische concentratie van de buurt: een concentratiebuurt is een buurt waarin minimaal twintig procent niet-westerse allochtonen wonen en dit aandeel ten minste een derde hoger ligt dan in het stadsgemiddelde (23,6 procent niet-westerse allochtonen). Een witte buurt is een buurt waar de niet-westerse bevolking ten hoogste twintig procent van de totale buurtbevolking uitmaakt en dit aandeel tenminste een derde lager ligt dan in het stadsgemiddelde. Alle overige buurten zijn gemengde buurten. In analyses zijn er in totaal 85 Haagse buurten opgenomen omdat een deel van de respondenten (autochtonen) zijn uitgesloten van de analyse (zie hierboven). Er zijn 27 concentratiebuurten, 38 witte buurten, en 20 gemengd buurten. Witte buurten zijn als referentiecategorie gebruikt.
- Het percentage verhuismobiliteit in de buurt. Dit is het aantal vertrokken bewoners uit de buurt op het totaal aantal inwoners in de buurt maal 100. Dit is vastgesteld op basis van gegevens die de gemeente Den Haag beschikbaar stelt op de website www.denhaag.buurtmonitor.nl. Het is belangrijk voor dit buurtkenmerk te controleren omdat het percentage verhuismobiliteit in de buurt positief samenhangt ($r = 0,52$; $p < 0,001$) met het aandeel van niet-westerse allochtonen en negatief ($r = -0,36$; $p < 0,001$) met het percentage sociale contacten met autochtonen (zie tabel 5.2). Dat wil zeggen, het oorspronkelijke negatieve verband tussen etnische concentratie van de buurt en het percentage sociale contacten met autochtonen zou veroorzaakt kunnen worden door het aandeel vertrekkers in de buurt (spuriousity).
- Het percentage bewoners dat eigenaar is van een woning. Met de eigenaar/bewoner is bedoeld dat de eigenaar van de woning en de gebruiker van deze woning dezelfde persoon is en op het adres staan ingeschreven bij de gemeente. Dit is vastgesteld op basis van gegevens die de gemeente Den Haag beschikbaar stelt op de website www.denhaag.buurtmonitor.nl. Het is ook belangrijk voor dit buurtkenmerk te controleren vanwege de negatieve samenhang ($r = -0,63$; $p < 0,001$) met het aandeel van niet-westerse allochtonen in de buurt en de positieve samenhang ($r = 0,50$; $p < 0,001$) met het percentage sociale contacten met autochtonen (zie tabel 5.2). Dat wil zeggen, het oorspronkelijke negatieve verband tussen etnische concentratie van de buurt en het percentage sociale contacten met autochtonen zou kunnen liggen aan het aandeel bewoners dat een eigen woning heeft. Het is mogelijk dat buurtbewoners die een eigen woning hebben vaker of meer sociale contacten hebben met autochtonen en relaties met hen opbouwen dan bewoners die in huurwoningen wonen.

- Het gemiddelde besteedbare jaarinkomen per inwoner. Met het gemiddelde besteedbare inkomen per inwoner wordt bedoeld het bruto inkomen minus de premies sociale zekerheid en andere betaalde overdrachten en de loon-, inkomsten- en vermogensbelasting, berekend in euro's. Dit buurtkenmerk is vastgesteld op basis van gegevens die de gemeente Den Haag beschikbaar stelt op de website www.denhaag.buurtmonitor.nl. Het is belangrijk voor dit buurtkenmerk te controleren omdat het gemiddelde besteedbare jaarinkomen van buurtbewoners negatief samenhangt ($r = -0,63$; $p < 0,001$) met het aandeel van niet-westerse allochtonen en positief samenhangt ($r = 0,48$; $p < 0,001$) met het percentage sociale contacten met autochtonen (zie tabel 5.2). Dat wil zeggen, het oorspronkelijke negatieve verband tussen etnische concentratie van de buurt en het opleidingsniveau zou kunnen liggen aan het gemiddelde inkomen. Buurtbewoners die meer uitgeven, zouden meer sociale contacten hebben met autochtonen dan buurtbewoners die minder uitgeven. In multilevel modellen komt het voor dat het effect van een onafhankelijke variabele onzichtbaar wordt in de resultaten omdat de variabele uit grote getallen bestaat, terwijl het effect van deze variabele wel degelijk bestaat. Wij hebben daarom het effect van het besteedbare jaarinkomen zichtbaar willen maken door het gemiddelde besteedbare jaarinkomen per individu te delen door de factor 10.000. Op deze manier zijn de B-coëfficiënten (ofwel de effecten) beter zichtbaar geworden in de resultaten.

Omdat een sterke correlatie tussen twee variabelen kan betekenen dat zij vrijwel dezelfde situatie meten, hebben wij de correlatie tussen bovengenoemde vier onafhankelijke variabelen op buurtniveau gecontroleerd op multicollineariteit (zie tabel 5.2). Dat wil zeggen we controleren op de situatie waarin twee of meer van onze verklarende variabelen (de voorspellers) in multilevel regressiemodel sterk samenhangen. Uit de Pearson's r correlatie toets blijkt dat er geen sprake is van zeer sterke samenhangen (de grens van r dient groter te zijn dan 0,80) tussen de onafhankelijke variabelen: het percentage allochtonen in de buurt, het percentage verhuismobiliteit, het percentage huiseigenaren en het gemiddelde besteedbare inkomen. Dat wil zeggen, dat de buurtkenmerken onafhankelijk van elkaar te schatten zijn. Wel dient opgemerkt te worden dat het percentage allochtonen in de buurt vrij sterk samenhangt met verhuismobiliteit ($r = 0,52$), met het percentage huiseigenaren ($r = -0,63$) en het gemiddelde besteedbare jaarinkomen ($r = -0,63$). Dus de resultaten in tabel 5.2 wijzen uit dat de onafhankelijke variabelen wel toelaatbaar zijn voor het schatten van multilevel modellen.

Tabel 5.2: Correlatie tussen kenmerken op buurtniveau (n = 85)[†]

Kenmerken op buurtniveau	Percentage niet-westerse allochtonen	Gemiddeld percentage sociale contacten met autochtonen	Percentage verhuismobiliteit	Percentage eigenaar bewoner woning	Gemiddeld besteedbaar inkomen
Percentage niet-westerse allochtonen	1	-0,66**	0,52**	-0,63**	-0,63**
Gemiddeld percentage sociale contacten met autochtonen		1	-0,36**	0,50**	0,48**
Percentage verhuismobiliteit			1	-0,45**	-0,34**
Percentage eigenaar bewoner woning				1	0,61**
Gemiddeld besteedbaar inkomen					1

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

+ Autochtonen zijn uitgesloten.

Methode

Om het effect van individuele en buurtkenmerken op de sociale contacten te schatten, worden hieronder vijf multilevel modellen uitgevoerd (zie tabel 5.3). In het 0-model wordt het belang van de buurt in de variantie van het gemiddelde sociale contact met autochtonen geschat. In model 1 wordt nagegaan wat het effect is van etnische concentratie van de buurt op sociale contacten met autochtonen. In model 2 worden de individuele factoren toegevoegd aan model 1 en het effect van deze factoren op sociale contacten met autochtonen geschat. Het is mogelijk dat het concentratie-effect berust op individuele kenmerken. In model 3 wordt het effect van zowel individuele factoren als buurtkenmerken op de sociale contacten met autochtonen geschat, met als doel te achterhalen of andere buurtkenmerken verantwoordelijk zijn voor een eventueel concentratie-effect. In model 4 is de aanwezigheid van een interactie effect tussen etnische afkomst en concentratie van de buurt (naast de factoren op individueel en buurtniveau) op de sociale contacten met autochtonen getoetst om na te gaan of het mogelijk effect van etnische concentratie per etnische groep verschilt.

Resultaten

Tabel 5.3: Effecten van individuele en buurfactoren op sociale contacten van allochtonen met autochtonen in Den Haag ^(a)

	0-Model		Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	Empty model		Etnische concentratie van de buurt		Respondent kenmerken en etnische concentratie van de buurt		Respondent en buurt kenmerken		Respondent en buurt kenmerken, en interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt	
	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Fixed effect ^(b)										
<i>Respondentniveau</i>										
Intercept	44,33***	2,02	58,59***	2,44	63,23***	3,29	54,95***	9,76	63,58***	10,20
Etnische afkomst. (Overige allochtonen = ref. ^(c))										
- Surinamer										
- Turk					-6,21*	3,08	-6,24*	3,11	-17,69**	6,15
- Marokkaan					-16,65***	3,09	-16,38***	3,12	-33,94***	6,48
Gender (man = ref)										
- Vrouw					-5,56*	2,22	-5,30*	2,22	-5,48*	2,20
Leeftijd (45-64 jaar = ref)										
- 16-44 jaar					7,79**	2,26	7,57**	2,27	7,64**	2,24
Opleiding (hoog opgeleid= ref)										
- Laag					-10,22***	2,90	-10,01**	2,90	-10,24***	2,87
- Middelbaar					4,86	2,86	4,81	2,86	4,93	2,83
<i>Buurniveau</i>										
Etnische concentratie van de buurt (witte buurt = ref)										
- Concentratie			-30,63***	3,17	-22,91***	3,01	-17,52***	4,48	-30,45***	5,89
- Gemengd			-12,21**	3,55	-9,65**	3,20	-7,36*	3,50	-19,83***	5,00
Percentage verhuismobiliteit										
Percentage bewoner eigenaar woning										
Gemiddeld besteedbaar inkomen (individueel, 52 weken in Euro)							0,11	0,07	0,81	0,07
							1,66	4,07	0,67	4,14

Vervolg tabel 5.3

	0-Model		Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	Empty model		Etnische concentra- tie van de buurt		Respondent kenmerken en etnische concentratie van de buurt		Respondent en buurt kenmerken		Respondent en buurt kenmerken, en interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt	
	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.	b.	S.E.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Interactie tussen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt (Overige allochtonen in concentratiebuurt = ref.)										
- Surinamer in concentratiebuurt									15,91*	7,78
- Turk in concentratiebuurt									23,40**	7,84
- Marokkaan in concentratiebuurt									22,76**	8,03
(Overige allochtonen in gemengde buurt = ref.)										
- Surinamer in gemengde buurt									20,04*	8,27
- Turk in gemengde buurt									26,80**	9,05
- Marokkaan in gemengde buurt									24,58**	8,88
Random effects ^(d)										
σ^2_e	685,9	48,6	689,5	47,67	581,5	39,9	582,4	39,91	562,1	39,16
σ^2_{uo}	198,2	54,1	21,69	21,30	9,87	14,64	7,74	14,21	14,02	16,31
<i>Intra-Class Correlation (ICC)</i> (ρ)		22%		3%		2%		1%		2%
-2 Log Likelihood		4578,3		4508,6		4388,3		4384,7		4332,0
AIC Akaike's Info. Criterion		4582,3		4512,7		4392,3		4388,7		4336,0
BIC Schwarz's Bayesian Crit.		4590,6		4521,0		4400,6		4397,0		4344,3
Aantal respondenten ^(e)		481		481		481		481		481
Aantal buurten ^(e)		85		85		85		85		85

(a) b verwijst naar de geschatte b-coëfficiënten, S.E. naar de standaardfout van deze coëfficiënten.

(b) Fixed effect verwijst naar het algemeen gemiddelde effect dat geldt voor de gehele bevolking, zonder dat er rekening wordt gehouden met de buurten waarin mensen wonen.

(c) ref. betekent referentiegroep.

(d) Bij schatting van random effecten wordt onderzocht in welke mate het effect van een variabele (willekeurig) varieert tussen de buurten. Voor iedere buurt wordt een afzonderlijke regressiecoëfficiënt geschat. Vervolgens wordt de variantie van deze coëfficiënten (random effecten) bepaald.

(e) De referentiegroep in deze modellen is overige allochtonen die uit zowel westerse als niet-westerse allochtonen bestaat. Autochtonen zijn uitgesloten van de analyse en daarom het aantal respondenten =481 en het aantal buurten =85.

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Model 0

$$Y_{ij}(\text{sociaal contact met autochtonen}) = \gamma_{00} + u_{0j} + e_{ij}$$

Y = Sociale contacten met autochtonen van een respondent i in buurt j

i = Respondentniveau

j = Buurtniveau

γ_{00} = Constante

u_{0j} = Variantie van residuen op buurtniveau

e_{ij} = Variantie van residuen op respondentniveau

In het 0-model (ofwel empty model) wordt de noodzaak van het toepassen van een multilevel analyse onderzocht (zie tabel 5.3). Met dit model wordt de variantie in het intercept (het gemiddelde sociale contacten met autochtonen) geschat. Er wordt de variantie tussen buurten en individuen geschat. Hiervoor wordt de Intra-Class Correlation (ICC) berekend. De ICC voor het buurtniveau ten opzichte van het respondentniveau is gelijk aan de variantie tussen de buurten gedeeld door de totale variantie (Hox, 2010, p. 17). De ICC geeft aan hoe sterk respondenten binnen een zelfde buurt op elkaar lijken en hoe sterk zij tussen buurten verschillen. Weinig verschillen tussen buurten zou een zwak effect van de buurt op de sociale contacten met autochtonen suggereren en vervolgens geen reden zijn om een multilevel analyse uit te voeren. De Intra-class Correlation (ICC) voor sociale contacten met autochtonen wordt als volgt berekend (zie Hox, 2010, p. 17):

$$ICC = \frac{\sigma_{uo}^2}{(\sigma_{uo}^2 + \sigma_e^2)} = \frac{198,2}{(198,2 + 685,9)} = 0,224 = 0,224 * 100 = 22\%$$

Waarbij:

ICC = Intra-Class Correlation

σ_e^2 = Variantie op respondentniveau

σ_{uo}^2 = Variantie op buurtniveau

Het 0-model laat zien dat de factor sociale contacten met autochtonen significant varieert tussen de buurten en individuen. De ICC-waarde voor sociale contacten met autochtonen is 22 procent. Dit betekent dat 22 procent van de verschillen in sociale contacten met autochtonen wordt verklaard door de buurt waar de bewoners wonen. Dit wijst erop dat Haagse buurten verschillen in de mate van sociaal contact met autochtonen.

Model 1

$$Y_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{01} \text{Etnische concentratie van de buurt}_{ij} + u_{0i} + e_{ij}$$

Waarbij:

γ_{01} het effect is van de onafhankelijke variabele etnische concentratie op buurtniveau.

In model 1 wordt nagegaan wat het effect is van etnische concentratie van de buurt op het sociale contact met autochtonen. Uit tabel 5.3 blijkt dat het wonen in een concentratie- of een gemengde buurt een significant negatief effect heeft op de sociale contacten met autochtonen. Het effect van de variabele concentratiebuurt is gemiddeld ruim twee keer zo groot ($\beta = -30,63$) dan voor gemengde buurten ($\beta = -12,21$). Bewoners in een concentratiebuurt hebben gemiddeld ongeveer een derde minder sociale contacten met autochtonen dan bewoners in witte buurten. Bewoners in gemengde buurten hebben gemiddeld een tiende minder sociale contacten met autochtonen dan bewoners in witte buurten.

De toevoeging van de variabele de etnische concentratie van de buurt leidt tot de daling in de ICC-waarde voor contact hebben met autochtonen. Het betekent dat drie procent van de variantie in sociale contacten met autochtonen verklaard wordt door de buurt waar men woont. Kortom, de variantie in sociale contacten met autochtonen kan deels verklaard worden vanuit de etnische concentratiebuurt.

Samenvatting model 1

Er bestaat een significant negatief effect van etnische buurtconcentratie op de sociale contacten met autochtonen. In concentratiebuurten hebben bewoners minder sociale contacten met autochtonen dan bewoners in gemengde buurten en die bewoners hebben op hun beurt ook minder sociale contacten met autochtonen dan bewoners in witte buurten.

Model 2

$$Y_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{10} \text{Etnische afkomst}_{ij} + \gamma_{20} \text{Gender}_{ij} + \gamma_{30} \text{Leeftijd}_{ij} + \gamma_{40} \text{Opleiding}_{ij} + \gamma_{01} \text{Etnische concentratie van de buurt}_{ij} + u_{0i} + e_{ij}$$

Waarbij:

γ_{10} , γ_{20} , γ_{30} en γ_{40} de effecten van onafhankelijke variabelen zijn op individueel niveau.

In model 2 (zie tabel 5.3) wordt nagegaan wat het effect is van etnische concentratie van de buurt en van de kenmerken op individueel niveau 'etnische afkomst, gender, leeftijd en opleiding' op sociale contacten met autochtonen. Aangezien etnische concentratiebuurten

op deze kenmerken verschillen van witte buurten (zie tabel 2.3), is het belangrijk om het effect van deze individuele kenmerken te controleren. Deze verschillen kunnen indirect leiden tot het hebben van minder sociale contacten met autochtonen. Bewoners van etnisch geconcentreerde buurten hebben bijvoorbeeld een minder hoge opleiding (zie hoofdstuk 3) en een lagere opleiding vermindert de contacten van allochtonen met autochtonen (zie ook Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten, 2005; Dagevos, 2009; Gijsberts, et al., 2010).

De resultaten in tabel 3.5 laten zien dat de individuele kenmerken ‘etnische afkomst, gender, leeftijd en opleiding’ effect hebben op de sociale contacten met autochtonen. Het betekent dat deze individuele kenmerken de mate van sociaal contact met autochtonen ten dele verklaren. Etnische afkomst heeft een significant negatief effect op de sociale contacten met autochtonen. Niet-westerse allochtonen, met name Marokkanen, hebben gemiddeld minder sociale contacten met autochtonen dan de overige etnische groepen (inclusief westerse allochtonen). Gecontroleerd voor de overige onderzochte kenmerken hebben Marokkanen ($\beta = -18,32$), Turken ($\beta = -16,65$) en Surinamers ($\beta = -6,21$) minder vaak contact met autochtonen dan overige etnische groepen (de referentiegroep). Gender heeft ook een significant negatief effect op de sociale contacten met autochtonen. Vrouwen hebben gemiddeld ($\beta = -5,56$) minder sociale contacten met autochtonen dan mannen. Een jonge leeftijd heeft een positief effect. De schattingen van de controlevariabelen laten zien dat jongeren (leeftijdscategorie 16-44 jaar) vaker contact hebben met autochtonen dan ouderen (leeftijdscategorie 45-64 jaar). Het effect van opleiding verschilt naar het niveau. Laag opgeleid zijn heeft een significant negatief effect ($\beta = -10,22$) op sociale contacten met autochtonen, terwijl middelbaar opgeleid zijn geen significant effect heeft op sociale contacten. Dat wil zeggen, lage opgeleiden hebben gemiddeld minder sociale contacten met autochtonen dan hoog opgeleiden (de referentiegroep) en er bestaat geen significant verschil tussen middelbare en hoge opgeleiden in de mate van sociale contacten met autochtonen, gecontroleerd voor de overige onderzochte kenmerken.

Uit model 2 blijkt dat na toevoeging van de individuele kenmerken het negatief effect van etnische concentratie op sociale contacten met autochtonen nog steeds bestaat, maar wel is gereduceerd. Buurtbewoners in concentratiebuurten hebben gemiddeld minder sociale contacten met autochtonen ($\beta = -22,91$) dan bewoners in witte buurten (de referentiegroep). Wanneer de in b. coëfficiënt van concentratiebuurt tussen model 2 en 1 worden vergeleken, blijkt dat het effect van de concentratiebuurt in totaal met 25 procent is gereduceerd. Het verschil in b. coëfficiënt is als volgt berekend ($(-30,633) - (-22,914) = 7,719/30,633 = -0,25 \cdot 100 = 25\%$). Het betekent dat 25 procent van de verschillen in sociale contacten met autochtonen tussen concentratie- en andere buurten toe te schrijven is aan individuele kenmerken van bewoners. Dit neemt niet weg dat er ook onafhankelijk van individuele kenmerken nog een significant etnische concentratie-effect bestaat. Dus de verschillen in de mate van sociale contacten met autochtonen tussen

etnische concentratiebuurten en witte buurten liggen deels aan de etnische concentratie en deels aan de samenstelling van deze buurten naar individuele kenmerken.

Door welk individueel kenmerk is het effect van de concentratiebuurt het meest gereduceerd? Om deze vraag te beantwoorden, gaan wij opnieuw drie multilevel modellen uitvoeren en de verandering in de b. coëfficiënt concentratiebuurt berekenen met een zogenaamde *Backward* methode. Per model wordt één variabele van onze vier onafhankelijke variabelen op individueel niveau verwijderd. Uit de berekening blijkt dat de grootste reductie voor rekening komt van het kenmerk etnische afkomst (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt -5,091). Daarna volgt het kenmerk opleiding (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt voor -2,855), vervolgens leeftijd (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt voor 0,351) en ten slotte gender (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt respectievelijk -0.125). Dit wijst erop dat etnische afkomst het belangrijkste individuele kenmerk is dat invloed heeft op de sociale contacten met autochtonen in concentratiebuurten. Met andere woorden, bewoners van concentratiebuurten hebben minder sociale contacten met autochtonen dan andere buurtbewoners, deels vanwege hun etnische afkomst.

Buurtbewoners in gemengde buurten hebben gemiddeld ook minder sociale contacten met autochtonen ($\beta = -9,65$) dan bewoners in witte buurten (de referentiegroep). Wanneer de modellen 2 en 1 vergeleken worden in b. coëfficiënt voor gemengde buurten, blijkt dat er ook sprake is van de reductie in b. coëfficiënt tussen model 2 en 1 voor de gemengde buurten, namelijk 21 procent ($(-12,213) - (-9,654) = 2,559 / 12,213 = 0,209 * 100 = 21\%$). Dit is een gevolg van de toevoeging van individuele kenmerken. De grootste reductie in b. coëfficiënt kan verklaard worden uit de factor etnische afkomst (het verschil in gemengde buurt b. coëfficiënt is -1,791). Daarna volgt opleiding (het verschil in gemengde buurt b. coëfficiënt -1,104), dan leeftijd (het verschil in gemengde buurt b. coëfficiënt is -0,386) en tenslotte gender (het verschil in gemengde buurt b. coëfficiënt is -0,050). Dit betekent dat etnische afkomst ook het belangrijkste individuele kenmerk is dat effect heeft op de sociale contacten met autochtonen in gemengde buurten. Bewoners van gemengde buurten hebben minder sociale contacten met autochtonen dan andere buurtbewoners, deels vanwege hun etnische afkomst.

De toevoeging van variabelen op individueel niveau in model 2 leidt tot de afname in de ICC-waarde voor het contact hebben met autochtonen. Het betekent dat twee procent van de variantie in sociale contacten met autochtonen verklaard wordt door de buurt waar men woont. Model 2 verklaart het verschil in de mate van sociale contacten met autochtonen tussen buurtbewoners beter dan model 1.

Samenvatting model 2

Uit model 2 blijkt dat buurtconcentratie ook na toevoeging van de individuele kenmerken een effect heeft op de mate van sociale contacten met autochtonen. De verschillen in sociale contacten met autochtonen tussen concentratie- en andere buurten zijn deels

te toe te schrijven aan individuele kenmerken van bewoners (met name de etnische herkomst), maar onafhankelijk hiervan heeft het wonen in een etnisch geconcentreerde buurt een (negatief) effect op de contacten van allochtonen met autochtonen.

Model 3

$$Y_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{10} \text{ Etnische afkomst}_{ij} + \gamma_{20} \text{ Gender}_{ij} + \gamma_{30} \text{ Leeftijd}_{ij} + \gamma_{40} \text{ Opleiding}_{ij} + \gamma_{01} \text{ Etnische concentratie van de buurt}_j + \gamma_{02} \text{ Percentage verhuismobiliteit in de buurt}_j + \gamma_{03} \text{ Bewoner is eigenaar van de woning in de buurt}_j + \gamma_{04} \text{ Gemiddeld besteedbare inkomen individu in 52 weken in Euro}_j + u_{0j} + e_{ij}$$

Waarbij:

vanaf γ_{01} tot met γ_{04} het effect is van de onafhankelijke variabelen op buurtniveau.

In model 3 wordt het effect van de individuele en buurtkenmerken op sociale contacten met autochtonen geschat. De schattingen van de controlevariabelen laten zien dat de factoren op individueel niveau, evenals in model 2, nog steeds significant effect hebben op de sociale contacten met autochtonen (zie tabel 5.3) en dat de effecten nauwelijks veranderen. Daarom focussen we ons hier op de effecten van buurtkenmerken. Etnische concentratie van de buurt heeft nog steeds effect op de sociale contacten met autochtonen. Dit geldt ook voor gemengde buurten. Dit betekent dat zowel bewoners van concentratiebuurten als van gemengde buurten gemiddeld minder sociale contacten hebben met autochtonen dan bewoners in witte buurten (de referentiegroep). Ofwel de mate van sociaal contact met autochtonen hangt samen met het soort buurt waar men in woont. De andere drie buurtkenmerken 'het gemiddeld besteedbaar inkomen, het percentage verhuismobiliteit en het percentage woningeigenaren' hebben geen effect op sociaal contact met autochtonen.

Wanneer de modellen 3 en 2 vergeleken worden in b. coëfficiënt van concentratiebuurt, blijkt dat er sprake is van een afname in de b. coëfficiënt van in totaal 24 procent $((-22,914) - (-17,522)) = -5,392 / 22,914 = 0,235 * 100 = 24\%$). De grootste b. coëfficiënt reductie komt op rekening van de factor 'het percentage bewoners dat eigenaar is van de woning in de buurt' (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt -3,301), daarna volgt de factor 'het percentage verhuismobiliteit in de buurt' (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt -1,218) en tenslotte de factor 'gemiddeld besteedbare jaarinkomen per individu' (het verschil in concentratiebuurt b. coëfficiënt -0,873). Buurtbewoners die een eigen woning hebben, hebben ook gemiddeld meer (β is positief = 0,11) contact met autochtonen dan buurtbewoners die geen eigen woning hebben (ofwel die in de huurwoning wonen). In concentratiebuurten wonen echter meer bewoners in een huurwoning waardoor er minder kans bestaat voor het maken of onderhouden van contact met autochtonen. Maar het effect van de buurtconcentratie blijft groter dan het effect van het kenmerk eigen woning.

Drie punten vallen op bij de uitkomsten van model 3. Ten eerste: het effect van etnische buurtconcentratie op sociale contacten met autochtonen is nog steeds significant en substantieel te noemen (b. coëfficiënt is -17,52), ook al is dit effect gereduceerd ten opzichte van eerder twee modellen. Ook ten opzichte van het effect op onderwijs in hoofdstuk 3 en arbeid in hoofdstuk 4 is het groot te noemen. Ten tweede: het effect van de buurtconcentratie is ruim twee keer zo groot als het effect van een gemengde buurt op de sociale contacten ($17,52 - 7,37 = 10,16$ in b. coëfficiënt). Dus het wonen in concentratiebuurt vermindert het sociale contact met autochtonen sterker dan het wonen in gemengde buurten. Ten derde: het wonen in een concentratiebuurt heeft net zo'n sterk negatief effect als het hebben van een Marokkaanse of Turkse afkomst (respectievelijk b. coëfficiënt -18,36 en -16,38). Het effect is veel groter dan dat van andere kenmerken, zoals het hebben van een Surinaamse afkomst, gender of laag opgeleid zijn.

Samenvatting model 3

Uit model 3 blijkt dat bewoners van concentratie- en gemengde buurten minder sociale contacten hebben met autochtonen dan bewoners in witte buurten, ook wanneer andere buurtkenmerken in het model worden opgenomen. Hoewel het effect van buurtconcentratie kleiner wordt na de toevoeging van buurtkenmerken, blijft het groot ten opzichte van individuele en buurtkenmerken in het model.

Model 4

$$Y_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{10} \text{ Etnische afkomst}_{ij} + \gamma_{20} \text{ Gender}_{ij} + \gamma_{30} \text{ Leeftijd}_{ij} + \gamma_{40} \text{ Opleiding}_{ij} + \gamma_{01} \text{ Etnische concentratie van de buurt}_{ij} + \gamma_{02} \text{ Percentage verhuismobiliteit in de buurt}_{j} + \gamma_{03} \text{ Bewoner is eigenaar van de woning in de buurt}_{j} + \gamma_{04} \text{ Gemiddeld besteedbare inkomen individu in 52 weken in Euro}_{j} + \gamma_{11} \text{ Etnische afkomst}_{ij} * \text{ Etnische concentratie van de buurt}_{j} + u_{0j} + e_{ij}$$

Waarbij:

γ_{11} de interactie is tussen de variabelen etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt.

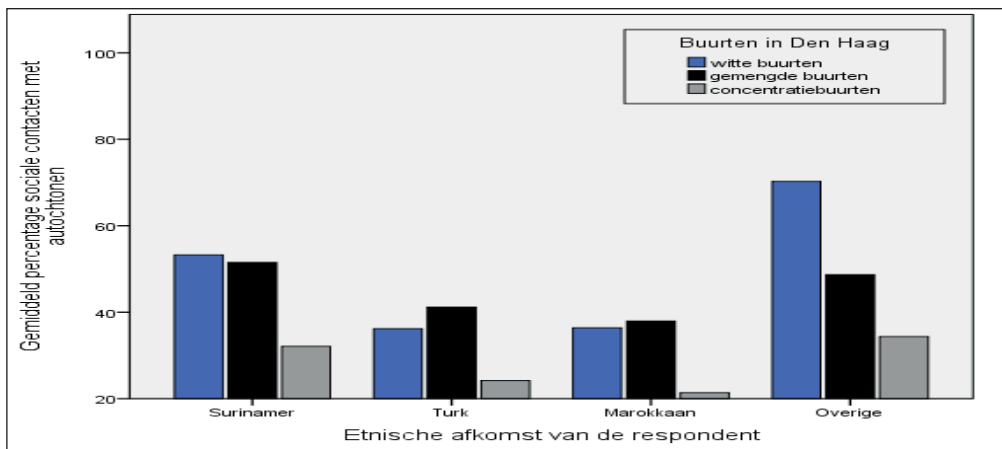
In model 4 (zie figuur 5.3) is de aanwezigheid van een interactie-effect van etnische afkomst en etnische concentratie van de buurt nagegaan, inclusief de onafhankelijke variabelen van model 3. Het doel is na te gaan of het effect van etnische concentratie van de buurt op sociale contacten met autochtonen verschilt voor de onderscheiden etnische groepen.

Uit model 4 blijkt dat de interactie-effecten significant zijn, hetgeen betekent dat er verschillen bestaan tussen etnische groepen in de effecten van etnische concentratie op sociale contacten met autochtonen in vergelijking met overige allochtonen (de referentiegroep). De

positieve interactie-effecten betekenen dat het effect voor Marokkanen, Turken en Surinamers positiever is (althans minder negatief) dan voor de referentiegroep van overige allochtonen. Voor de overige allochtonen is het effect van het wonen in een concentratiebuurt ten opzichte van de witte buurt -30,45; voor Turken is dit effect $-30,45+23,40=-7,05$, dus aanmerkelijk minder negatief. Voor Marokkanen is dit effect $-30,45+22,76=-7,69$ en voor Surinamers is het effect $-30,45+15,91=-14,54$. Dus het effect van het wonen in een concentratiebuurt is met name voor de overige niet-westerse allochtonen negatief, en in mindere mate voor de andere etnische groepen¹¹. In figuur 5.3 is het gemiddelde percentage sociale contacten van allochtonen met autochtonen weergegeven, naar witte, gemengde en concentratiebuurten in Den Haag. De bovenstaande bevinding van variatie in het concentratie-effect naar etnische afkomst is er goed te zien.

Het effect van de andere factoren op individuele en buurtniveau (gender, leeftijd etc.) is in model 4 weinig veranderd ten opzichte van model 3 en daarom bespreken wij die effecten hier niet nog eens. Dit geldt ook voor de ICC-waarde (namelijk twee procent in model 4).

Figuur 5.3: Het gemiddelde percentage sociale contacten met autochtonen, naar etnische afkomst en naar witte, gemengde en concentratiebuurten in Den Haag 2007*

* Autochtonen zijn uitgesloten

Samenvatting model 4

Het wonen in een etnische concentratiebuurt heeft een sterker negatief effect op sociale contacten met autochtonen voor overige niet-westerse allochtonen, dan voor Turken, Marokkanen en Surinamers.

11 Aanvullende controlemodellen zoals een model zonder gemengde buurten of een andere etnische groep zoals Surinamers, Turken of Marokkanen als referentiegroepen gebruiken leidden tot dezelfde conclusies in model 4.

5.5 Leefcultuur en sociale contacten

In deze kwantitatieve analyse hebben wij het effect van de etnische buurtconcentratie op sociale contacten met autochtonen gevonden. Dit effect verschilt per etnische groep. Daarnaast hebben wij ook het effect van etnische afkomst en andere individuele kenmerken op sociale contacten met autochtonen gevonden. Deze uitkomsten roepen vragen op, want etnische afkomst heeft te maken met culturele achtergrond. Vandaar dat het voor de hand ligt te vragen: hoe kijken allochtone bewoners van concentratiebuurten naar hun sociale contacten met autochtonen? Oftewel, liggen de zwakke sociale contacten van etnische groepen met autochtonen in concentratiebuurten aan hun leefcultuur? In deze paragraaf wordt deze vraag beantwoord.

5.5.1 Sociaal vertrouwen

Putnam (2007) betoogt dat etnische diversiteit in buurten tot minder sociaal vertrouwen tussen buurtbewoners leidt. Lancee & Dronkers (2011) hebben ook een negatieve samenhang gevonden tussen etnische diversiteit en sociaal vertrouwen. Fischer (2005) vindt een heel zwak verband tussen sociale contacten en sociaal vertrouwen. Daarom hebben wij in de interviews dit thema met onze respondenten besproken. Daar kwam uit naar voren dat, in tegenstelling tot andere in Nederland aanwezige etnische groepen, het vertrouwen van Surinamers in autochtonen hoog is. Daarom hebben ze vaker sociale contacten met autochtonen dan met allochtonen. Ze delen de kritiek die autochtonen uiten op Marokkanen, Turken en Antillianen. Zij delen met autochtonen vooral een kritische houding jegens moslims. Hun integratie is gepaard gegaan met een toenemende segregatie van andere etnische groepen. Een Surinaamse mevrouw verwoordt het als volgt:

Fragment 5.1

Ik heb veel contacten met autochtonen die hier in de buurt wonen of buiten de buurt op het werk. Ik ga bij hen op bezoek en zij komen ook bij mij op bezoek. Ik heb geen vertrouwen in Marokkanen en Antillianen. Ze maken veel problemen in de buurt en kunnen zich niet aanpassen aan Nederland, zoals wij dat hebben gedaan. Wij zijn naar school gegaan en hebben werk, maar veel van hen hebben geen werk en leven van de bijstandsuitkering. Misschien dat door hun religie en cultuur komt. Dat weet ik niet.

In fragment 5.1 vallen drie punten op:

1. de verbetering in de sociale positie in de leefdomeinen arbeid en onderwijs leidt tot meer vertrouwen en sociale contacten met autochtonen;
2. respondente heeft minder vertrouwen in de andere (nieuwe) etnische groepen en zij heeft minder contact met hen;

3. het vertrouwen krijgen in en vervolgens sociale contacten leggen met autochtonen heeft tijd gekost en wordt beïnvloedt door de duur van het verblijf in Nederland.

Dit sluit aan bij wat Putnam (2007) betoogde over de negatieve relatie tussen diversiteit en vertrouwen. Volgens hem geldt dit voor de korte termijn. Op de lange termijn zou deze negatieve relatie verdwijnen, omdat nieuwe omvattende identiteiten ontstaan. Ook zien wij dat de respondente zich kritisch uitlaat over andere etnische groepen en over de diversiteit in haar buurt. Dit correspondeert met de eerder besproken stelling van Lancee & Dronkers (2008) over etnische diversiteit en sociale contacten.

Turkse respondenten laten een ander beeld zien. Een sterk nationalistisch sentiment leidt er bij veel Turken toe dat zij een groot vertrouwen hebben in elkaar en weinig vertrouwen in andere etnische groepen. Het gevolg hiervan is een grote sociale afstand tussen enerzijds Turken en anderzijds autochtonen en andere etnische groepen. Fragment 5.2 geeft dit treffend weer:

Fragment 5.2

Wij vertrouwen en helpen elkaar. Als je Turk bent en hier in de buurt woont, weet je zeker dat je hulp krijgt. Zonder de hulp van de Turken kon ik mijn winkel niet beginnen. De meeste van mijn klanten zijn Turken en zij doen al jaren boodschappen bij mij. Met een groep Turkse klanten heb ik veel en sterke contacten, omdat wij elkaar ook in de moskee zien. Er komen ook andere klanten, maar ze zijn gewoon klanten en niet meer.

Het voorbeeld in fragment 5.2 laat zien dat het vertrouwen in, en de solidariteit binnen de eigen etnische groep deze respondent hebben geholpen om een winkel in de buurt te openen en dus een sociale positie te verwerven en over een inkomen te beschikken. Dit voorbeeld geeft aan dat de etnische achtergrond kan bijdragen aan een betere sociale positie en dat deze positie afhankelijk is van de woonconcentratie.

Marokkaanse respondenten hebben weinig vertrouwen in autochtonen, maar evenmin in andere etnische groepen. De meeste respondenten voerden daar twee redenen voor aan. Het wantrouwen jegens autochtonen komt voort uit het gevoel door hen kritisch bejegend te worden en door de discriminatie op de arbeidsmarkt. Het wantrouwen in andere etnische groepen komt voort uit onbegrip en een moeilijke communicatie. Een Marokkaanse man zei het zo:

Fragment 5.3

Ik heb geen autochtone vrienden in de buurt of via het werk gehad. Er is geen een dag zonder dat iets slechts over ons in de media of in de politiek of op de straat wordt gezegd. Iedere dag wordt over onze leven, werk, eten, kleding, religie, moskee etc. gesproken. Ik begrijp niet waarom die Hollanders dat doen, terwijl zij problemen voor ons veroorzaken. Wij discrimineren niet, maar zij doen het op het werk, stage lopen, straat en veel meer.

Een andere Marokkaanse man:

Fragment 5.4

Ik heb soms contacten met Turken die hier in de buurt wonen. Turken spreken meestal geen goed Nederlands en ze zijn veel op hun eigen mensen gericht. Ook heb ik weinig contact met mensen vanuit andere nationaliteiten omdat je elkaar toch niet begrijpt.

Uit de literatuur (zie bijvoorbeeld Adkins, 2005; Dominguez & Watkins, 2003) blijkt dat gender effect heeft op de sociale contacten. Een voorbeeld hiervan geeft het onderstaand fragment uit een interview met een oudere Marokkaanse vrouw:

Fragment 5.5

Als ik op straat loop, word ik om mijn kleding uitgelachen. Ik draag de traditionele Marokkaanse kleding. Ik heb mijn hele leven buitenshuis zulke kleding gedragen. Omdat de kleding lang is, word ik soms aangesproken met 'Sinterklaas'. Dat doen de Hollanders. Ze respecteren mensen niet, ik vermijd ze. Ik ben bang voor hen. Ze praten altijd over vrouwenrechten, maar mijn recht om de kleding te dragen die ik wil, respecteren ze niet. Daarom heb ik helemaal geen contacten met Hollanders. Dat wil ik ook niet.

In fragment 5.5 krijgt de respondente kritiek omdat haar kleding afwijkt van het gangbare uiterlijke voorkomen in de Nederlandse samenleving. Omdat deze respondente onvoldoende erkenning en waardering krijgt van autochtonen, leidt dit tot wantrouwen en een afwijzing van sociale contacten. Deze ervaringen, die ook terugkomen bij Turkse respondenten sluiten aan bij wat in de literatuur over de rol van vrouwen en kleding in sociale relaties is opgemerkt (zie Vennix & Vanwesenbeeck, 2005). De wijze waarop naar vrouwen en hun kleding wordt gekeken maakt het voor hen moeilijk om sociale contacten aan te gaan. Surinaamse vrouwen hebben daar minder last van dan Turkse en Marokkaanse respondenten omdat zij zich vaker westers kleden.

5.5.2 Sociale ondersteuning

Het sociale netwerk is een bron van sociale steun. Deze steun maakt deel uit van het sociaal kapitaal waardoor hulpbronnen en diensten gemakkelijker uitgewisseld kunnen worden (Van den Berg, 2007). Doorgaans onderscheidt men drie soorten sociale ondersteuning: *praktische* steun (zoals geld of advies krijgen, of het gebruik maken van een netwerk), *emotionele* steun (zoals aandacht geven en luisteren) en *sociale* steun (samen sociale activiteiten uitvoeren, bij voorbeeld het organiseren van een feest). Het contact met familieleden is één van de belangrijkste vormen van sociaal contact. Familiecontacten vervullen voor een persoon een veelheid van functies en kunnen leiden tot allerlei soorten ondersteuning (Van der Poel, 1993). Etnische minderheden hebben een sterker

gevoel voor verplichtingen jegens familieleden dan autochtonen (Liefbroer & Mulder, 2004). De sociale contacten met de familie staan voorop. Een Turkse man zegt hierover het volgende:

Fragment 5.6

Ik heb vier broers. Met drie van hen gaat het goed. Zij hebben een eigen huis, werk, kinderen en een auto. Met één van hen gaat het echter niet goed. Hij woont twee straten verder op. Hij heeft financiële problemen. Hij is aan de drank. Hij heeft problemen met zijn vrouw. Als zij ruzie hebben, komen zij naar ons toe of wij moeten naar hen toe om mijn broer te kalmeren. Wij zijn een beetje moe van hem, maar hij blijft onze broer, wij moeten hem altijd helpen. Onze vader en moeder hebben ons altijd opgevoed om voor elkaar te zorgen. Wij zijn één familie. Je laat een familielid niet in de steek. Je gaat niet naar de gemeente of een instantie om hulp te vragen. Dat brengt schaamte voor de hele familie en is niet goed voor de naam van de familie. Je moet trots zijn op je familie. Zorgen voor de familie kost mij dagelijks veel tijd, maar het maakt mij niet uit. Wij zijn familie. Misschien dat ik daarom zo weinig contacten heb met andere mensen.

In fragment 5.6 blijkt de concentratiebuurt de mogelijkheid te bieden om snel en vaak ondersteuning te vragen en te verlenen. Verder benadrukt de Turkse respondent de noodzaak van hechte familiebanden. Deze banden hebben in alle situaties de hoogste prioriteit, ook bij familieproblemen. Hij noemt drie redenen om de familierelaties sterk te houden:

1. de familie vormt een eenheid, ook als de leden niet meer samenwonen;
2. familieleden voelen zich in verlegenheid gebracht wanneer een lid de reputatie van de familie schade toebrengt;
3. binnen de familie moet men bijdragen aan de zorg en het welzijn van alle leden. Dit kan beter als men hechte banden met elkaar heeft en dicht bij elkaar woont.

Het onderstaande fragment (5.7) uit een interview met een Surinaamse moeder laat een ander voorbeeld van sociale ondersteuning zien waarbij sterke sociale contacten en de buurtcontext een rol spelen.

Fragment 5.7

Als wij een probleem hebben, ga ik naar mijn zus. Wij zijn familie en wij moeten elkaar helpen en advies geven. Ik vertrouw mijn zus. Haar man en kinderen gaan niet over ons in de buurt of met onze kennissen roddelen over onze problemen. Als mijn man een probleem heeft, gaat hij naar zijn broers in Rotterdam. Hij gaat niet naar de burens of naar de GGD of een andere instantie. Als je hulp nodig hebt, moet je iemand hebben die je goed kent, niet omdat de persoon je buurman of buurvrouw is. Natuurlijk hebben wij goed contact met onze burens die uit verschillende landen komen: Surinamers, Marokkanen, Turken en

autochtonen. Je kunt hen niet vragen om je probleem op te lossen. De beste mensen die je kent, dat zijn je familieleden. Je kunt je familie vertrouwen, omdat zij nooit iets slechts voor jou of jouw hele familie zullen doen. Anders zouden ze hun eigen familie een slechte naam bezorgen.

Fragment 5.7 maakt duidelijk dat de nabijheid van buren en buurtgenoten niet altijd voldoende reden is om ondersteuning te vragen. Bij het vragen van hulp spelen vertrouwen en verwachtingen een belangrijke rol. Juist de traditioneel sterke familiebanden geven een garantie op ondersteuning als men daarom vraagt. Sociale contacten met buren van verschillende achtergronden bestaan wel, maar blijven begrensd. In deze case is de concentratiebuurt geen onafhankelijk factor voor (sterke) sociale contacten tussen buurtbewoners, hoewel in de buurt mensen vanuit dezelfde etnische achtergrond wonen. De concentratiebuurt leidt eerder tot oppervlakkige sociale contacten met de buurtbewoners. Het voorbeeld van een Surinaamse man in fragment 5.8 laat zien dat, in plaats van de buurt, de etnische afkomst bepalend kan zijn voor de steun die men krijgt.

Fragment 5.8

Bij ons is het gemakkelijker om elkaars sociaal netwerk te gebruiken. Stel dat een apparaat in mijn huis kapot is, dan pleeg ik een aantal telefoontjes met enkele Hindostanen die mij verwijzen naar iemand die mij kan helpen. Deze mensen kunnen niet gemakkelijk 'nee' zeggen als ik hulp vraag, want dit is onze traditie. Voor hulp verwacht ik niet veel van autochtonen of andere nationaliteiten. Ik help ook altijd andere Hindostanen of Surinamers als zij mij om hulp vragen.

In de fragmenten 5.6, 5.7 en 5.8 valt op dat men investeert in de sociale contacten met de familie en eigen etnische groep omdat men die vertrouwt en dat men hulp terugkrijgt wanneer die nodig is. Het gevolg is dat men niet investeert in sociale contacten met mensen uit andere etnische groepen of autochtonen. Men gaat zo selectief om met het sociaal kapitaal. Volgens Portes (1998) is het effect van deze selectiviteit dat men anderen uitsluit waardoor er een netwerk ontstaat met weinig hulpbronnen.

5.5.3 Sociale ervaring en spanningen

Spanningen tussen bevolkingsgroepen kunnen in verband worden gebracht met de etnische afkomst en de samenstelling van de buurtbevolking. Buurtspanningen gaan vaak samen met een gebrek aan vertrouwen. Diversiteit vergroot de kans op botsende normen, waarden en omgangsvormen en leidt vervolgens tot minder sociale contacten. In gesprekken met respondenten blijkt dat spanningen in relatie tot autochtonen of andere etnische groepen inderdaad leiden tot minder sociale contacten. In fragment 5.9, waar een Turkse vrouw aan het woord is, is dit effect te zien.

Fragment 5.9

Toen wij in de jaren '70 in deze buurt kwamen wonen, hadden we weinig contacten met Nederlandse burenen. Wij waren het enige Turkse gezin in de buurt. Er waren regelmatig conflicten tussen ons en onze Nederlandse burenen, omdat onze kinderen in de buurt speelden met hun kinderen. Toen de kinderen ouder werden, werd dit probleem minder. De contacten tussen ons en de Nederlandse burenen zijn verbeterd. Later verhuisden de Nederlandse burenen naar een nieuwe wijk. Vorige week kwam ik onze oude burenen weer tegen. Toen zeiden ze dat de problemen die wij toen gaven niets waren in vergelijking met de problemen die zij nu hebben met nieuwe allochtonen en andere nationaliteiten in de buurt waar ze nu wonen. Ook wij hebben hier nu last van deze mensen.

Fragment 5.9 geeft aan dat er in het verleden spanningen waren in het contact tussen de respondenten en hun autochtone buurtgenoten. De sociale contacten waren in de loop der tijd afwisselend goed en slecht. Bovenkerk, et al. (1985) deden onderzoek naar de etnische spanningen in de Utrechtse wijk Lombok. Volgens hen ontstonden de spanningen tussen de etnische minderheden en autochtone buurtbewoners nog niet in de periode waarin de eerste gastarbeiders zich in de wijk vestigden: toen stelden de buurtbewoners zich nog gastvrij op. De spanningen begonnen pas, volgens de onderzoekers, toen er zoveel buitenlanders de wijk in kwamen dat het volstrekt onduidelijk werd wie zich aan wie zou moeten aanpassen.

Onbegrip van autochtonen en een negatief oordeel over de keuzes die allochtonen maken, komen ook naar voren in fragment 5.10 waar een Marokkaanse man aan het woord is:

Fragment 5.10

Het is moeilijk om contact met Hollanders te hebben. Het heeft ook geen zin om dat te doen. Zij begrijpen mij niet! Als ik aan het woord ben, onderbreken ze mij en vragen dan: "Wat zeg je?", omdat ik een woord niet uitspreek, zoals zij dat doen, of omdat de zinsopbouw een beetje afwijkt van wat zij zeggen. Voordat je de zin afmaakt, springen zij in en maken zij de zin voor je af zoals zij dat willen. Dat is heel irritant. Daarnaast is het niet gemakkelijk om contact met autochtonen te hebben, vooral bij gesprekken over gevoelens. Ze gaan gelijk zeggen wat goed en wat fout is.

De Marokkaanse respondent die in fragment 5.10 aan het woord is, benadrukt dat zijn, naar het oordeel van autochtonen onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal oorzaak is van spanningen tussen hem en autochtonen. Soortgelijke gevolgen van een geringe Nederlandse taalbeheersing kwamen ook voor bij Turkse respondenten, in veel mindere mate bij de Surinaamse respondenten. De meeste van deze respondenten waren laag of middelbaar opgeleid, niet in Nederland geboren, en meestal op latere leeftijd naar Nederland gekomen.

In fragment 5.11 merken wij dat de bejegening ook effect heeft op het aangaan van sociale contacten. Een Marokkaanse man zegt:

Fragment 5.11

Op mijn werk worden vaak grappen over mij gemaakt. Bijvoorbeeld er wordt gevraagd of ik naar de hemel of de hel zal gaan. Ook wordt er vaak gevraagd of ik heb begrepen wat zij zeiden, alsof ik dom ben. Is dit geen discriminatie? Hollanders kunnen je goed kwetsen als zij dat willen. Daarom wil ik geen contact met Hollanders hebben.

Uit fragment 5.11 blijkt dat discriminatie die respondenten buiten de concentratiebuurt ondervinden en spanningen in formele contacten een negatief effect hebben op de informele sociale contacten. Het gevolg is dat mensen van verschillende etnische groepen afstand van elkaar nemen en geen sociale contacten met elkaar willen hebben. Dit argument kwam het meest voor bij Turkse respondenten en het minst bij Surinaamse respondenten. De meeste respondenten die discriminatie noemden als reden voor het vermijden van sociale contacten met autochtonen hadden een betaalde baan en waren laag of middelbaar opgeleid.

5.5.4 Hechte contacten

Mulder & Zorlu (2008) stellen vast dat etnische minderheden al vanaf de eerste jaren na hun aankomst in Nederland buurtvoorkeuren hebben: zij willen dan vaak in buurten met relatief veel landgenoten wonen. In de eerste vier jaar na hun aankomst verspreiden immigranten zich doorgaans niet verder over Nederland. Integendeel: velen zijn geneigd te verhuizen naar buurten met een nog groter aandeel immigranten. Na correctie voor de sociaal-economische status van de buurt en de kenmerken van de huisvesting blijft dit verband aanwezig, al zijn deze twee factoren mede van invloed op de woonwens. Kullberg, et al. (2009) vinden drie oorzaken voor de terughoudendheid van niet-westerse allochtonen om de concentratiewijk te verlaten: de gehechtheid aan de concentratiebuurt, de waarde van de nabijheid van familie en de aanwezigheid van etnische wijkvoorzieningen.

Andere onderzoeken (Bos, et al., 2005; Permentier & Bolt, 2006) bevestigen deze bevindingen niet. Volgens deze auteurs willen etnische minderheden evenals autochtonen uit de concentratiebuurt verhuizen, maar wordt hun verhuisgedrag beïnvloed door de woningmarkt. Een Turkse vader zegt hierover het volgende:

Fragment 5.12

Van mijn familie kwam mijn vader als eerste naar Nederland, als gastarbeider. Toen ik achttien jaar oud was, heeft mijn vader de rest van de familie (mijn moeder, mijn broers en zussen) naar Nederland laten komen. Later hebben wij (mijn broers, zusters en ik) weer

andere familieleden geholpen om naar Nederland te komen. Nu bestaat onze familie uit meer dan tachtig mensen die bijna allemaal wonen in drie wijken van Den Haag. Vlak bij mijn huis wonen twee van mijn broers, één zus, met nichtjes en neefjes. Veel van mijn familieleden zie ik bijna iedere dag, en als er problemen zijn, helpen wij elkaar.

Deze kettingmigratie speelt een belangrijke rol bij het ontstaan van buurtconcentratie. In de eerste fase van inburgering is de persoon afhankelijk van het familielid dat hem of haar naar Nederland heeft laten komen. De pas gearriveerde familieleden gaan vaak in de nabijheid van de familie wonen. De sociale contacten tussen hen blijven sterk en zij bestendigen de leefcultuur. Sterke sociale contacten met de eigen etnische groep gaan ten koste van sociale contacten met autochtonen,

Onderstaande fragmenten belichten de rol die verbondenheid met de buurtomgeving en buurtbewoners speelt bij de vorming van sociale contacten. Door een grotere verbondenheid en gehechtheid aan de buurtbewoners is men minder bereid om te verhuizen naar een gemengde of witte buurt, waardoor de sociale contacten beperkt blijven. Een voorbeeld hiervan is het relaas van een Turkse vader:

Fragment 5.13

Ik woon met mijn familie al 32 jaar in deze buurt. Wij zijn gewend aan deze buurt, omdat veel familieleden en veel Turken van hetzelfde gebied in Turkije in deze buurt komen wonen en mijn kinderen samen met de andere kinderen in deze buurt zijn opgegroeid. Wij hebben dagelijks contact met elkaar. Wij begrijpen en helpen elkaar. Wij doen veel activiteiten samen, zoals vasten bij de Ramadan en samen het Suikerfeest vieren. Verhuizen betekent al die mooie dingen missen. Het zou niet gemakkelijk voor mij, mijn vrouw en mijn kinderen zijn om deze buurt te verlaten en mij opnieuw aan te moeten passen aan een nieuwe buurt.

Een ander voorbeeld van een Turkse vrouw:

Fragment 5.14

Wij zullen ons huis niet verlaten of een andere woning zoeken. Mijn beste Turkse vrienden wonen één verdieping boven ons. Wij bezoeken elkaar iedere dag. Misschien vijf of zes uur per dag hebben we contact met elkaar. Ik kan mij niet voorstellen dat wij zonder elkaar zouden zijn. Wij helpen elkaar. Als iets op is in huis tijdens het koken, bijvoorbeeld zout of zo, ga ik gelijk naar haar toe. Bovendien is mijn man ook gewend aan deze buurt, hij wil er blijven wonen. Hij heeft vrienden in de buurt. Hij bezoekt zijn vrienden iedere dag of ziet ze in het theehuis. Voor hem is dit zijn wereld. Er is nog een reden dat mijn zoon met zijn twee kinderen hier dichtbij komt wonen. Ik pas iedere dag op zijn kinderen, omdat ze na de school bij ons zijn totdat hij en zijn vrouw van hun werk terugkomen.

Van der Houwen & Kloosterman (2011) vonden dat het overgrote deel van de volwassen Nederlandse bevolking vertrouwen heeft in mensen uit de eigen buurt. Terwijl het contact met de overige buurtgenoten oppervlakkig blijft, hebben zij hecht contact met de naaste buren. In buurten met een groot aandeel niet-westerse allochtonen, lage inkomens, een hoge stedelijkheidsgraad en/of veel verhuizingen is het vertrouwen relatief laag en hebben mensen minder (hecht) contact met elkaar.

De fragmenten 5.13 en 5.14 ondersteunen de bevindingen van Van der Houwen & Kloosterman (2011) echter niet. Hierin komt naar voren dat de respondenten vooral veel waarde hechten aan de sociale contacten met de eigen etnische groep. Uit dit onderzoek blijkt dat allochtonen sterke sociale contacten hebben met buurtgenoten, maar dat deze vaak beperkt zijn tot de naaste (etnische) kring waarmee er dan wel intensief contact is.

In een aantal situaties waarin voor respondenten werk en inkomen geen belemmering waren voor een verhuizing naar een 'betere buurt' en zij dus gelegenheid hadden om zich elders te vestigen gaf de verbondenheid met de buurt en de buurtbewoners echter de doorslag om niet te verhuizen. Deze situatie troffen wij aan bij alle etnische groepen.

Een factor die bijdraagt aan de eenzijdige sociale contacten is wat wij de 'sociale ruimte' noemen: de ruimte die een persoon aan anderen geeft om zich met hem/haar te bemoeien bij persoonlijke beslissingen en de mate van kritiek die hij/zij van de ander accepteert. Deze sociale ruimte is mede cultureel bepaald en komt dagelijks tot uitdrukking in de sociale contacten. De dominante autochtone cultuur, die meer gericht is op het individu, verkleint de sociale ruimte voor allochtonen. Het verschil in sociale ruimte komt naar voren in fragment 5.15 waar een Marokkaanse man aan het woord is:

Fragment 5.15

Hoewel ik in Nederland ben geboren, heb ik op dit moment geen Hollandse vrienden. Ik heb ervaring met Hollanders op school, in de sportvereniging en op mijn werk. Als je dicht bij hen komt en vriendschap met hen wilt sluiten, zeggen ze bijvoorbeeld: "Je moet je niet met mijn zaken bemoeien". Ze maken soms verkeerde keuzes of doen dingen die tot problemen kunnen leiden. Dan waarderen ze het niet als je tips geeft of ze geven aan dat ze er niet over willen praten. Als ik met mijn Marokkaanse vrienden ben en met hen over hun leven praat, waarderen ze dat. Zij willen ook over mijn leven spreken. Het kan heel goed zijn om de ervaringen van vrienden te horen, ook als het over gevoelens gaat. Dus het is veel gemakkelijker om een Marokkaanse vriend te hebben dan een Hollandse. Met Hollanders gaan deze dingen veel moeilijker.

Daarnaast komt de terughoudendheid bij het aangaan van sociale contacten voort uit ervaringen met discriminatie. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het onderstaand fragment waarin een Turkse vrouw aan het woord is.

Fragment 5.16

Ik had Hollandse vriendinnen, maar nu niet meer omdat vriendschappen met hen nooit goed gaan of lang duren. Hollanders bejegenen je vaak beel anders of minderwaardig, of ze zeggen iets kwetsends. Ik ben niet de enige die er zo over denkt. Mijn zusje en mijn vriendinnen denken er hetzelfde over, omdat zij hier ook ervaring mee hebben.

Het voorbeeld in fragment 5.16 laat het effect zien van ongelijke behandeling op vriendschappen. Zoals in hoofdstuk 4 is gerapporteerd, delen allochtone bewoners van concentratiebuurten in hun gesprekken ervaringen met ongelijke behandeling op de arbeidsmarkt door autochtonen.

5.5.5 Beeldvorming

De maatschappelijke waardering van etnische groepen komt ook tot uiting in beeldvorming over hen. Dit heeft weer gevolgen voor het aangaan van sociale contacten. De opvattingen van autochtonen over allochtonen zijn over het algemeen negatief (Gijsberts & Vervoort 2007), al denken ze niet over alle groepen allochtonen hetzelfde. Gemiddeld genomen denken autochtonen het meest negatief over Marokkanen; over Surinamers oordelen zij het gunstigst. Allochtone groepen zijn ook verdeeld in hun opvattingen over elkaar. Zij zijn gemiddeld genomen het minst positief over Marokkanen. Het oordeel over Turken en Surinamers is gunstiger. Over autochtonen denken zij aanmerkelijk positiever dan over andere groepen etnische minderheden.

De geïnterviewden in dit onderzoek zijn gevraagd naar hun ervaringen met de houding van autochtonen tegenover etnische minderheden. De helft van de respondenten geeft te kennen dat het beeld van autochtonen over hun etnische achtergrond negatief is, één derde zegt dat het beeld neutraal is en een zesde vindt het beeld positief. Onderscheiden naar etnische groepen zegt ongeveer een kwart van de Surinamers dat er bij autochtonen een negatief beeld over hen bestaat. De helft van de Turken zegt dat autochtonen een negatief beeld hebben van hun etnische afkomst. Circa driekwart van de Marokkaanse respondenten geeft aan dat autochtonen hun etnische achtergrond negatief waarderen.

De beeldvorming van een etnische groep wordt mede bepaald door het zelfbeeld, dat weer deels gevormd wordt door de cultuur van herkomst. De etnische groepen in dit onderzoek hebben een positief beeld van de eigen cultuur. De onderstaande vier uitspraken illustreren dit.

Fragment 5.17

Een Turkse man:

Wij Turken zijn anders dan Marokkanen, Hollanders of andere mensen. We komen niet alleen uit hetzelfde land, we helpen elkaar en hebben veel contact met elkaar. En wij denken allemaal als Turken.

Een jonge Marokkaanse man:

Marokkaans-zijn betekent dat wij een eigen leven als Marokkaan moeten leven dat anders is dan dat van een andere groep mensen. In je leven heb je altijd andere Marokkanen nodig.

Een Turkse vrouw:

Als je moslim bent, betekent dit dat je een aparte religie hebt waar je trots op moet zijn.

Een Surinaamse vrouw:

Als ik over het leven van Hindostanen praat, bedoel ik daarmee de manier waarop mijn ouders ons hebben opgevoed als Hindostaan en hoe wij voor elkaar moeten zorgen.

De wederzijdse beeldvorming wordt gevormd door eigen ervaringen met andere groepen of door verhalen over deze ervaringen. Zo hebben de door ons geïnterviewde respondenten aangegeven dat hun eigen groep sterk verschilt van de autochtonen en andere etnische groepen. Zij benadrukken dat hun leefstijl beter is of zelfs superieur aan die van de autochtone bevolking. Onze respondenten geven aan dat er op allerlei gebieden cultuurverschillen bestaan met autochtonen: het opvoeden van kinderen, respect van kinderen voor ouders, de zorg van ouders voor hun grootouders en bijvoorbeeld de behandeling van vrouwen door mannen. Deze culturele verschillen zijn voor de respondenten een reden om minder sociale contacten met autochtonen aan te gaan.

5.6 Conclusies

In dit hoofdstuk is nagegaan wat het effect is van etnische concentratie in de buurt op de sociale contacten van allochtonen met autochtonen. Uit de kwantitatieve analyse blijkt dat bewoners van concentratie- en gemengde buurten minder sociale contacten hebben met autochtonen dan bewoners in witte buurten. Het wonen in een concentratiebuurt heeft op zichzelf al een groot negatief effect op de sociale contacten met autochtonen. Een vergelijking tussen het negatief effect van concentratie- en gemengde buurten laat zien dat het effect van de eerste ruim twee keer zo groot is als dat van de tweede. Andere buurtkenmerken hebben geen effect op sociale contacten met autochtonen. Het negatieve effect van buurtconcentratie op sociale contacten met autochtonen wordt wel wat kleiner wanneer voor individuele kenmerken wordt gecontroleerd (met name de etnische herkomst van bewoners zelf).

Opvallende genoeg blijkt het effect van het wonen in een concentratiebuurt sterker te zijn voor de groep overige niet-westerse allochtonen dan voor de andere etnische groepen (Turken, Marokkanen en Surinamers). Deze bevinding kun je voor de laatste drie groepen 'positief' opvatten, het negatieve effect van etnische concentratie is immers geringer. Maar anderzijds betekent het dat Surinamers, Turken en Marokkanen in wittere buurten, waar die contactmogelijkheid er wél is, relatief weinig contact hebben met autochtonen.

Uit de interviews blijkt dat respondenten een onderscheid maken tussen enerzijds interne sociale contacten, gericht op voornamelijk leden van dezelfde etnische groep. Deze contacten worden doorgaans intensief, sterk, emotioneel, ondersteunend, betrouwbaar en belangrijk gevonden. Anderzijds hebben ze externe sociale contacten, gericht op autochtonen of leden van andere etnische groepen. Deze zijn in hun ogen zakelijk, vaker gebaseerd op eigen belang, maar zwak en sociaal minder belangrijk. Daarnaast bleek de beeldvorming van groot belang te zijn. Een negatieve beeldvorming van autochtonen over etnische minderheden leidde veelal tot minder sociale contacten tussen allochtonen en autochtonen. Maar verschillende etnische minderheidsgroepen hebben vaak ook een negatief beeld van elkaar. Dit leidt eveneens tot minder sociale contacten tussen de etnische groepen, vooral wat betreft Marokkanen.

Onze kwalitatieve resultaten wijzen ook uit dat het effect van de leefcultuur op de sociale contacten verschilt tussen etnische groepen. De antwoorden van de respondenten bevestigen dat etnische afkomst, gender, leeftijd, arbeid en opleiding hun sociale contacten met autochtonen beïnvloeden. Maar vooral Turken en Marokkanen voegen er twee andere factoren aan toe, namelijk de Nederlandse taalbeheersing en discriminatie op de arbeidsmarkt. Zij wijzen erop dat buurtbewoners met eenzelfde etnische achtergrond en vergelijkbare achterstand in sociaal-economische positie meer sociale contacten met elkaar hebben dan met mensen van een hoger inkomensniveau of van andere etnische groepen, inclusief autochtonen. De respondenten vinden het wonen in een concentratiebuurt belangrijk omdat ze zo hechte sociale contacten met familieleden en met leden van de eigen etnische groep kunnen onderhouden.

6. Conclusies

Etnische woonconcentratie is een onderwerp dat dikwijls terugkomt in het Nederlandse maatschappelijk debat over de integratie van niet-westerse allochtonen. Het gaat dan vooral over de negatieve gevolgen van concentratiebuurten voor etnische minderheden: de woonconcentratie van niet-westerse allochtonen zou zowel een teken van het falen van de integratie zijn, als de oorzaak ervan. Deze falende integratie zou blijken uit de lage participatie op verschillende terreinen zoals onderwijs, arbeid, inkomen, huisvesting, gezondheid, het overwegend in eigen etnische kring verkeren en uit een hoge mate van criminaliteit en andere maatschappelijke problemen in de concentratiebuurt. Dit negatieve perspectief over de buurtconcentratie van etnische minderheden is ook aan te treffen in de sociale wetenschappen (Tesser, et al., 1995; Van Kempen & Özüekeren, 1998; Bolt & Van Kempen, 2002; Latten, 2005).

Tegenover deze negatieve zienswijze staat een meer positief perspectief: niet-westerse allochtonen zouden grote vooruitgang hebben geboekt op verschillende terreinen (Gowricharn, 2003), de integratie van etnische minderheden in Nederland is op de goede weg (Blok, 2004) en de concentratie in bepaalde buurten zou niet zo problematisch zijn voor de sociale positie omdat deze buurten ook kansen bieden voor werkgelegenheid en etnische ondernemerschap (zie Kloosterman & Van de Leun, 1999; Snel & Burgers, 2000; Gowricharn, 2001; Musterd, et al., 2003; Noordhoff, 2004).

Deze verschillende interpretaties van (etnische) buurtconcentratie zijn vooral gebaseerd op het bestaan van een statistisch buurteffect. Dat effect schijnt in de VS groter en overtuigender te zijn dan in Nederland, waar het effect wisselend en zwak is. Dit is een eerste reden om de bestaande onderzoeken sceptisch te bejegenen. Een tweede reden is gelegen in de betekenis van het effect. Wat verklaart het buurteffect precies? En hoe ernstig is het? Het antwoord op deze vragen is gegeven door onderzoekers en beleidsmakers: buitenstaanders. De mensen om wie het feitelijk gaat zijn nauwelijks gehoord en hun ervaringen zijn dus ook niet verdisconteerd in de antwoorden op de vragen.

Deze omstandigheid heeft in dit proefschrift geleid tot twee centrale vragen. De eerste vraag is welke indicatoren een eventueel effect verklaren. Om dit te achterhalen is gekeken naar het bestaande statistisch onderzoek in Nederland om de indicatoren preciezer te achterhalen. De tweede centrale vraag is kwalitatief: hoe wordt de buurtconcentratie en haar gevolgen gewaardeerd door de buurtbewoners? Beide vraagstellingen zijn toegespitst op de domeinen onderwijs, arbeid en sociale contacten.

Als onderzoekslocatie hebben wij gekozen voor de stad Den Haag. Vergeleken met andere Nederlandse steden vertoont Den Haag de grootste segregatie tussen etnische groepen. Als er een buurteffect zou bestaan met ernstige gevolgen voor de bewoners, dan zou dat zeker in Den Haag tot uiting moeten komen. Een bijkomend voordeel van het

bestuderen van de setting in slechts één stad is dat de verschillende buurten in Den Haag dezelfde omstandigheden en ontwikkelingen op de woningmarkt kennen, terwijl deze aspecten tussen steden op het landelijke niveau sterk kunnen verschillen. Verder bevat het gebruikte gegevensbestand meer buurten dan in landelijk surveyonderzoek gebruikelijk is, zodat bij het vaststellen van het effect van etnische concentratie gecontroleerd kan worden voor ‘storende’ buurtkenmerken als de sociaal-economische situatie van buurten en verhuismobiliteit.

Om de vraag te beantwoorden over het effect van etnische concentratie van buurten op de sociale positie van bewoners gebruiken we in deze studie niet alleen een passender kwantitatieve benadering dan in eerder Nederlands onderzoek, we verrijken het onderzoek tevens met een kwalitatieve benadering. Wij geven de gelegenheid aan de buurtbewoners van concentratiebuurten om hun mening te geven over het wonen in een dergelijke buurt en te vertellen over hun ervaringen en het effect daarvan op hun sociale positie. Op deze manier verrijken wij de kwantitatieve analyse met de subjectieve beleving van de buurtbewoners.

Voor het kwantitatieve onderdeel is een gekoppeld databestand gebruikt. Bij het samenstellen van een databestand op buurtniveau hebben we gebruik gemaakt van de gegevens die de gemeente Den Haag beschikbaar stelt op de website www.denhaag.buurtmonitor.nl. Het databestand bestaat uit 88 buurten en hun relevante buurtkenmerken. Dit databestand is vervolgens gekoppeld aan het databestand ‘Stadsenquête Den Haag 2007’ op basis van de buurt waar de respondent woont. Hierdoor ontstond één databestand op twee niveaus: op respondent- en op buurtniveau. Een dergelijk ‘genest databestand’ is geschikt om het effect van individuele en buurtkenmerken met multilevel analyse te onderzoeken. Om de meningen en ervaringen van bewoners van etnische concentratiegebieden over hun sociale positie te onderzoeken zijn er aanvullende kwalitatieve data verzameld door middel van 106 interviews met Surinaamse, Turkse en Marokkaanse respondenten die in concentratiebuurten in Den Haag wonen.

Het antwoord op de centrale vraag van dit onderzoek is dat de factor etnische buurtconcentratie zelfstandig een significant negatief effect heeft op de sociale positie van de bewoners van deze buurten in Den Haag. Het wonen in een etnische concentratiebuurt heeft een negatief effect op het opleidingsniveau, verhoogt het risico op werkloosheid, en beperkt de kans op sociale contacten van allochtonen met autochtonen. Dit geldt ook als voor individuele kenmerken wordt gecontroleerd – zoals opleiding, etnische herkomst en leeftijd – en andere buurtkenmerken, zoals etnische concentratie, de verhuismobiliteit, het eigenaarschap van de woning, het gemiddeld besteedbaar inkomen en het percentage van de potentiële beroepsbevolking op buurtniveau. Het effect van etnische concentratie op de sociale positie is in vergelijking tot eerder onderzoek voor heel Nederland vrij sterk te noemen. Wel is het effect van etnische concentratie op werkloosheid minder sterk dan op opleiding en sociale contacten van allochtonen met autochtonen.

Het antwoord op de tweede centrale vraag wijkt enigszins af van de statistische resultaten. Bewoners noemen de etnische concentratie niet altijd als oorzaak voor hun sociale positie. Uit het onderzoek komt een gemengd beeld naar voren. Over het algemeen streven bewoners van concentratiebuurten een betere sociale positie na, in het bijzonder op het gebied van arbeid en onderwijs. Maar de samenstelling van de buurt zien zij daarbij niet altijd als een obstakel. De statistische negatieve effecten van etnische concentratie op bijvoorbeeld het onderwijsniveau kan een heterogeniteit aan effecten verhullen. Zo is er sprake van onderliggende positieve effecten zoals onderwijsambities en wederzijdse hulp die in bestaand onderzoek nauwelijks naar voren komen. Dezelfde heterogeniteit van positieve en negatieve effecten is in de gesprekken ook vastgesteld ten aanzien van de domeinen arbeid en sociale contacten.

Wij menen dat er in het wetenschappelijk onderzoek naar de sociale contacten van buurtbewoners een 'bias' is: in het heersende perspectief worden de buurtconcentratie en de daaruit voortvloeiende sociale contacten a priori geproblematiseerd. De suggestie wordt gewekt dat normale sociale contacten in de concentratiebuurt, zoals die met familie, burens en (oud-)collega's, remmend werken op de onderwijs- en arbeidsparticipatie. Het gebruik van de variabele 'sociale contacten' als indicator van integratie is daarom discutabel. Dat is des te meer het geval omdat hier een zero sum game wordt verondersteld: het hebben van meer contacten in eigen kring zou ten koste gaan van deelname aan het maatschappelijk verkeer. Toekomstig onderzoek kan het effect van sociale contacten met autochtonen en met allochtonen vergelijken en vaststellen of contacten met leden van de eigen etnische groep inderdaad de participatie in de weg staan.

Ook de interpretatie van statistische resultaten moet nader gekwalificeerd worden. Het effect van etnische concentratie is niet rechtlijnig. Het effect van de gemengde buurt op de onderwijs- en arbeidspositie verdwijnt wanneer voor andere individuele en buurtkenmerken wordt gecontroleerd, terwijl het blijft bestaan voor de sociale contacten met autochtonen. Het effect van etnische concentratie is ook niet voor elk domein even sterk. Op het gebied van onderwijs en arbeid is het kleiner dan op het gebied van sociale contacten. De etnische buurtconcentratie heeft zelfstandig een groter significant negatief effect op sociale contacten met autochtonen (sociaal-culturele positie) dan op de onderwijs- en arbeidsmarktpositie (sociaal-economische positie) van de bewoners van concentratiebuurten. Dit grotere effect van etnische buurtconcentratie op sociale contacten komt omdat de ontmoetingskansen met autochtonen in een concentratiebuurt kleiner zijn.

Het is ook van belang dat niet voor elke groep het effect van etnische concentratie even sterk is: het effect is het sterkst voor de categorie 'overige allochtonen' en minder sterk (maar nog wel negatief) voor Surinamers, Turken en Marokkanen. Wel zijn de effecten van etnische concentratie op onderwijs en werkloosheid even groot voor de verschillende etnische groepen. Dit verschil in buurteffecten komt door specifieke kenmerken bij Turken en Marokkanen, zoals achterstand in de beheersing van de Nederlandse

taal, hun lagere opleidingsniveau en mogelijk door het verschil in de leefcultuur tussen etnische groepen.

In dit onderzoek hebben wij onze aandacht zowel gericht op het vaststellen van een etnisch concentratie-effect als op de verklaring van het verband tussen de etnische buurtconcentratie en de sociale positie van de inwoners. Wij gaan hier in op vier verklaringen die in de inleiding zijn besproken en relevant lijken te zijn voor onze bevindingen, namelijk de verklaring van de concentratie-effecten, de individuele kenmerken, de buurtkenmerken en de selectieve migratie.

De eerste verklaring luidt dat concentratiebuurten effecten sorteren die nadelig werken op de buurtbewoners. In dit onderzoek hebben wij een dergelijk effect gevonden. Over de oorzaken van de concentratie kunnen in het kader van dit onderzoek geen uitspraken gedaan worden. Het ontstaan van een onderklasse is in de VS verklaard vanuit industriële herstructurering (Wilson 1987, 1996; Wacquant & Wilson 1989), maar in Nederland is de onderklasse eerder verklaard vanuit migratie en culturele uitsluiting (Gowricharn, 1992). In dit onderzoek is er wel ondersteuning gevonden voor de werking van netwerken waaruit hulp gegenereerd kan worden (Vervoort, 2012; Pinkster, 2007) of de culturele verklaring volgens welke mensen in de buurt van verwanten of groepsgenoten willen wonen (Massey & Denton, 1993).

De gevolgen van deze buurteffecten zijn niet duidelijk. Onder onderzoekers en beleidsmakers bestaat er een opvallende consensus dat deze effecten een remmende werking hebben op de maatschappelijke participatie. Om effect te sorteren zou een buurt echter een min of meer homogene cultuur moeten hebben. Dat is in geen van de onderzochte buurten het geval. De buurten zijn etnisch gefragmenteerd en daarbinnen zijn er aparte netwerken van families en vrienden. De toeschrijving van negatieve effecten aan de buurt of een buurtcultuur wordt zodoende een hachelijke aangelegenheid. In dit licht krijgen de meningen van de buurtbewoners een groter gewicht. Volgens de respondenten is er niet altijd een negatief effect. Zoals gezegd wijten zij hun sociale positie aan macro- en andere externe ontwikkelingen en niet zozeer aan de buurt. Deze botsing tussen de opvattingen van outsiders en insiders mag meer aandacht krijgen.

Een tweede verklaring is dat de bewoners van concentratiebuurten lager scoren op bepaalde achtergrondkenmerken – zoals opleidingsniveau, taalkennis, geslacht, leeftijd, generatie, gezinssamenstelling, het beroepsniveau – dan bewoners van andere buurten (Van der Laan Bouma –Doff & Van Putten 2005; De Koning, et al., 2008). Uit dit onderzoek blijkt dat de individuele kenmerken – etnische afkomst, gender, leeftijd en opleiding – van bewoners van concentratiebuurten een kleiner effect hebben op hun sociale positie dan de buurtconcentratie. Dus slechts een deel van de lagere sociale positie van bewoners van concentratiebuurten ligt aan hun kenmerken.

De derde verklaring voor het verband van etnische concentratie met de sociale positie is dat het toegeschreven kan worden aan andere buurtkenmerken en niet zozeer aan de etnische concentratie (Snel & Burgers, 2000; Bolt & Van Kempen, 2002; Permentier

& Bolt, 2006; Musterd, & Ostendorf, 2009). Uit dit onderzoek blijkt dat de meeste buurtkenmerken – de verhuismobiliteit, eigenaarschap van de woning en het percentage van de potentiële beroepsbevolking op buurtniveau – geen effect hebben op de sociale positie van de bewoners van concentratiebuurten. Daarnaast leidt opname van deze buurtkenmerken niet tot een grote afname van het initiële etnische concentratie –effect. Dit duidt aan dat buurtkenmerken weinig bijdragen aan het verklaren van de (zwakke) sociale positie van de bewoners van concentratiebuurten.

Een vierde en laatste verklaring is de selectieve migratie verklaring. In deze verklaring wordt betoogd dat de relatie tussen etnische concentratie en sociale positie ontstaat door een verhuisdynamiek en filteringsproces. Bij de verhuisdynamiek gaan bewoners met een zwakke sociale positie (zoals werklozen) sneller verhuizen naar concentratiebuurten en bewoners die een betere sociale positie hebben (zoals een hoger inkomen) verhuizen naar een witte buurt (Uunk & Martinez, 2002; Uunk, 2002). In het filteringsproces draait het om het type woning in de buurt: die werkt als filter voor wie uit de concentratiebuurt vertrekt en wie blijft (Gijsberts, et al., 2010). Wij kunnen de selectieve migratie verklaring niet uitsluiten als een deelverklaring voor de (zwakke) sociale positie van de bewoners van concentratiebuurten, maar ons databestand was minder geschikt om hier een harde uitspraak over te doen. Het is zeer wel mogelijk dat bewoners van een concentratiebuurt een zwakke sociale positie hebben omdat immigranten met een zwakke sociale positie sneller naar een concentratiebuurt verhuizen en daar blijven wonen, terwijl personen die een betere sociale positie hebben of bereiken eerder verhuizen naar een witte buurt.

De vraag is dus niet zozeer welke verklaring het meeste geschikt is om onze bevindingen te ondersteunen. Vrijwel alle verklaringen worden in min of meerdere mate ondersteund. Ergo, het gevonden verband is, zelfs op de gunstige locatie Den Haag en dankzij het gebruik van geavanceerde technieken in dit onderzoek sterker naar voren gekomen. Het feit dat buurtconcentratie effecten sorteert staat voor Nederland ondubbelzinnig vast. Het zijn ons inziens twee andere punten die nadere reflectie vereisen en niet zozeer het wel of niet bestaan van buurteffecten.

Het eerste - en wellicht het belangrijkste punt van dit onderzoek - betreft het concept van een buurteffect en de interpretatie ervan, dus de betekenis van het begrip buurteffect. Dit begrip vooronderstelt, zoals in veel Amerikaans onderzoek, het bestaan van buurtgemeenschappen met een min of meer sterke cohesie. Dat is bijvoorbeeld het geval in de optiek van Wilson (1996) en onderzoekers die in zijn traditie verder zijn gegaan. Maar een dergelijke cohesie is nauwelijks te vinden in Nederland. Het is door Nederlandse onderzoekers vaker opgemerkt: er bestaan hier geen getto's zoals in de VS (Snel & Burgers, 2000; Musterd, 2005; Van der Laan Bouma-Doff & Van Putten 2005). Ook uit dit onderzoek blijkt dat de Haagse buurten ondanks de concentratie etnisch sterk gemengd zijn. Er bestaat dus hier geen homogene buurtcultuur zoals in de VS en daarom kan er geen buurtcultuur bestaan en dus ook geen socialiserend effect ervan

uitgaan. Anders gezegd: de buurt vormt geen homogeen sociaal milieu. Deze constatering roept twijfels op over de interpretatie van de statistische bevinding die 'buurteffect' is gaan heten. Want wat is dat effect precies als het geen socialiserend effect is? Voor dit laatste is immers een buurtcultuur nodig en die is er – althans in Nederland – in veruit de meeste gevallen niet.

Het tweede punt: stel dat er wel een buurtcultuur bestaat die een buurteffect sorteert zoals dat in Amerikaans onderzoek wordt aangenomen. Wat is dan de precieze sociologische betekenis ervan? Leidt het inderdaad tot de sociale effecten die in het statistisch onderzoek naar voren zijn gekomen? Het antwoord kan niet louter gebaseerd zijn op de uitkomsten van het statistisch onderzoek, zeker niet wanneer die zijn gebaseerd op cross-sectionele data. Voor effectmeting zouden dezelfde bewoners immers herhaaldelijk bevroegd moeten worden, wat in dit onderzoek niet het geval is. Maar wij hebben het statistisch feit van een buurteffect, en de ervaringen van de buurtbewoners. En hun antwoord is dat de buurtconcentratie overwegend geen nadelige gevolgen heeft.

Hoewel dit onderzoek een nieuw inzicht heeft gegeven in buurteffecten, dienen er enkele kanttekeningen bij de conclusies gezet worden. Twee punten verdienen aandacht.

- Op basis van de cross-section data kunnen wij niet verklaren hoe de concentratiebuurt effect heeft op de sociale positie van de bewoners ervan. Hierboven hebben wij betoogd dat het aan een buurtcultuur ontbreekt waardoor de interpretatie van een buurteffect twijfels oproept. Maar er kunnen nog andere 'routes' zijn waarlangs buurteffecten kunnen optreden. Om die te achterhalen is panelonderzoek nodig. In dit onderzoek zijn cross-section data gebruikt, een dwarsdoorsnede of een momentopname, waardoor het procesmatige in de buurtontwikkeling nauwelijks in beeld komt. In longitudinaal onderzoek worden de waarnemingen of metingen bij iedere respondent op een aantal achtereenvolgende tijdstippen te herhaald. Zo weten wij wat voor sociaal-economische positie de respondent heeft voordat hij/zij in concentratiebuurten gaat wonen, tijdens het wonen in die buurt en wellicht na het verhuizen. Het verzamelen van deze data verdient daarom aandacht in vervolgonderzoek.
- Wij hebben aangenomen dat minder sociale contact met autochtonen negatieve consequenties heeft voor de sociale positie, en dus leidt tot minder integratie in de Nederlandse samenleving. De aandacht hiervoor problematiseert a priori de buurtconcentratie en de daaruit voortvloeiende sociale contacten. De suggestie wordt geweekt dat normale sociale contacten in de concentratiebuurt, contacten met familie, burens en oud-collega's de wil tot werken en de deelname aan onderwijs afremmen en daarmee 'schadelijk' zouden zijn voor de integratie in de Nederlandse samenleving. Het gebruik van 'sociale contacten' als indicator van integratie is daarom discutabel. Er zijn meer dan genoeg voorbeelden van allochtonen die hun contacten primair in de eigen etnische kring zoeken zonder dat hun integratie in de Nederlandse

samenleving eronder lijdt. Dat geldt bijvoorbeeld voor de Hindostaanse gemeenschap in Nederland (Gowricharn, 2012). Toekomstige onderzoeken kunnen hier rekening mee houden door contactmaten te preciseren (een maat voor contacten in eigen kring en een maat voor contact met autochtonen) en de effecten ervan vast te stellen.

Wat betekenen de bevindingen van dit onderzoek voor het beleid? In dit onderzoek hebben we gezien dat autochtonen net als allochtonen negatief beïnvloed worden in hun sociale positie door het wonen in etnisch geconcentreerde buurten. In het beleid is nauwelijks aandacht besteed aan de autochtonen in concentratiebuurten. Het is vaak gefocust op allochtonen en hun zwakke sociale positie. Dit onderzoek laat zien dat er ook aandacht aan autochtonen besteed moet worden en dat zij ook een plek in het buurtbeleid dienen te krijgen. Wij hebben onze aandacht vooral gericht op de verklaring van de buurtconcentratie. Door deze blikvernaauwing zou het beeld kunnen ontstaan van problematische gemeenschappen die niet of moeizaam integreren. Wanneer we de blik echter verbreden naar de grotere trends in integratieland, dan zien we dat de opname van etnische minderheden in de Nederlandse samenleving voortgaat (Blok, 2004; Gowricharn, 2004). Wij hebben deze positieve ontwikkeling genegeerd omdat ons onderzoek zich concentreerde op een zwak segment van de allochtone bevolking, waarbij wij ons de vraag stelden of de eigen positie aan hun woonconcentratie te wijten is. Het antwoord op deze vraag moet na al het voorgaande op hoofdpunten slechts deels bevestigend zijn. De etnische concentratie van de buurt speelt een rol, maar andere factoren zijn ook van belang.

Hoewel de resultaten van dit onderzoek laten zien dat samenstelling naar individuele kenmerken van buurtbewoners niet van groot belang is voor de verklaring van concentratie-effecten, geldt dit wel voor de factor opleiding. Een lagere opleiding is zowel deels een gevolg van etnische buurtconcentratie als een oorzakelijke factor voor het bestaan van een negatief effect van etnische concentratie op werkloosheid (bewoners van concentratiebuurten zijn lager opgeleid, en een lagere opleiding verhoogt werkloosheid). Dit betekent dat beleidsmakers eerder moeten investeren in opleidingsniveau en Nederlandse taalbeheersing van buurtbewoners dan in pogingen buurten te mengen. Eerdere onderzoeken hebben laten zien dat gemengde buurten de integratie van allochtonen of van de kansarmen nauwelijks bevorderen (Musterd, 2000; Bolt, 2004). Musterd (2000) pleitte er al voor om voorrang te geven aan investeringen in onderwijs en arbeid boven investeringen in ruimtelijke ordening. Wij delen dat standpunt. Ons slotwoord is dat met het investeren in personen, ongeacht hun etnische afkomst, in concentratiebuurten veel meer bereikt kan worden dan met investeringen in het ruimtelijke gebied. De zwakke sociale positie van concentratiebuurt bewoners is primair een sociaal-economische fenomeen en niet zozeer een ruimtelijk verschijnsel.

Summary

This study investigates the effects of neighborhood concentration of ethnic minorities on their social position. In the Netherlands the ethnic concentration of non-Western immigrants in neighborhoods has been a topic of public and scholarly debate. The neighborhood concentration of non-Western immigrants allegedly has a negative impact on their integration into Dutch society because it limits their capacity to participate in economical and social activities and to come into contact with natives. As a result of ethnic neighborhood concentrations, natives and non-Western immigrants not only live apart, but these ethnic neighborhoods also have adverse effects such as segregation in education, employment, housing, health, etc. and cause a lot of problems for both the non-Western residents and Dutch society.

Ethnic minorities in concentrated neighborhoods have lower educational attainment than natives and ethnic minorities in less concentrated neighborhoods, such as white (neighborhoods where the natives are in the majority) and mixed neighborhoods. Residents of neighborhoods with a high concentration of non-Western immigrants are more often unemployed than residents of other neighborhoods and thereby generate a lower income. Of those who work, the income level is lower because they are often employed in jobs that are at the bottom of the occupational ladder. Benefit dependency occurs more often in neighborhoods with a high concentration of non-Western immigrants than in less concentrated neighborhoods. Social problems, such as deterioration of the environment, social nuisances, a high level of crime, and feelings of insecurity were more frequent in neighborhoods with a high concentration of non-Western immigrants than in less ethnically concentrated neighborhoods.

Although many studies highlight the negative effects of ethnic concentration, there are also positive aspects, such as community support to help ethnic minorities find employment through entrepreneurship and social networks.

In studies in the United States, there has been much empirical support for a negative effect of ethnic neighborhood concentration on the social position of residents. The effect of living in a ghetto or concentrated neighborhood exists independently of individual characteristics and is quite strong. The Netherlands' existing empirical analyses show only a weak effect of ethnic concentration at the level of education and the labor market position of ethnic minorities. This difference in the effects of ethnic neighborhood concentration may be explained by the differences in the American and Dutch contexts, such as the differences in terms of welfare, economy, demography, language, culture and history.

Although many studies in the Netherlands show a relationship between ethnic concentration and social position, it is not yet clear whether this connection is established

by causation (neighborhood effect), by another neighborhood characteristic other than ethnic concentration, by individual characteristics of residents, or by the prevailing culture in these neighborhoods. Therefore, we have investigated the effect of ethnic concentration on the social position of immigrants in a Dutch setting. We do this with more appropriate data than previous studies. We use large-scale survey data in one setting, The Hague, which has a greater variation in the ethnic composition of neighborhoods than any other city in the Netherlands. The results are not affected by the differences between municipalities and the housing market between cities. Moreover, the city has the highest segregation index compared to the other major cities. The size of the neighborhoods in The Hague is relatively small and, in addition, they are relatively homogeneous, which is an advantage in the determination of neighborhood effects.

Another reason for this research is that we are not only investigating the effects of ethnic neighborhood concentration on the social position of non-Western immigrants, but trying to explain this as well. We also carried out a qualitative study on whether the residents also perceive the ethnic concentration as the cause of their social position or if they consider it to be due to other causes. In the existing research it remains unclear as to what the residents of neighborhoods with a high ethnic concentration think about the causes of their position.

The central questions of this research are:

- Is there a connection between the ethnic neighborhood concentration and the social position of the inhabitants of that neighborhood? Can the possible connection between neighborhood concentration and social position be attributed to the individual characteristics of the occupants and/or the characteristics of the neighborhood?
- How do the ethnic minorities in neighborhoods with a high concentration of non-Western immigrants think about living in those areas and the factors that affect their social position?

The social position refers to the place that someone or a group occupies in relation to other positions. The social position is a broad concept and includes position in various areas of life, such as housing, employment, education, income, health, politics and the legal system. We limit this study to three social position areas: education, employment and social contacts. We do this for two reasons. First, the debate on ethnic minorities in these three areas is often used as an argument to determine the social position of an ethnic group in the society; the situation in other areas is less decisive. Secondly, these three areas have considerable impact on other aspects of social position. As a result of a low level of education, it may be that a person is more at risk in the areas of health, less likely to participate in cultural and political activities, etc.; and unemployment can cause an individual to withdraw from, for example, social, cultural and political activities.

This study uses both quantitative and qualitative research. This kind of research is known as ‘mixed methods’ research. The quantitative and qualitative results could confirm each other and lead to the same conclusion. However, the results can also complement each other or the results may not confirm one another and lead to different conclusions.

For quantitative analysis, we used the database of an annual survey of The Hague called *City Survey Hague* from 2007. The sample is representative of the local population. To examine the impact of ethnic concentration of the neighborhood and other neighborhood characteristics on the social position of the people, we compiled a database at the neighborhood level. In compiling this database, we made use of the data published by the Municipality of The Hague on the website www.denhaag.buurtmonitor.nl. We downloaded the data in November 2008. The database consists of important neighborhood characteristics. The database at the neighborhood level is linked to the database *City Survey Hague in 2007* and is based on the area where the respondents live. This created a hierarchical database at two levels: respondents and neighborhood. Such a ‘nested’ database is suitable for testing the effect of individual and neighborhood characteristics. In this case, multilevel analysis has various advantages over analyses at one level for four reasons:

1. The results are more accurate in determining which factors at any level have a lesser or greater effect on the outcome (in this study, social position).
2. The standard errors of context effects can be better estimated.
3. It can distinguish between regression within and between ethnic groups.
4. It can determine the interaction effects between variables at two levels, such as the effects of individual and neighborhood characteristics.

For qualitative data, we interviewed 106 persons aged 16 and older who live in ethnically concentrated neighborhoods (by ethnic group: 34 Turks, 40 Moroccans and 32 Surinamese). We used semi-structured interviews, supported by a topic list. The data collected are not representative of the residents of ethnic concentration. Thus, the results of the qualitative analysis cannot be generalized to the population in The Hague.

The results of the chapter on ethnic concentration and educational position show significant differences in the average educational level between ethnically concentrated and white neighborhoods in The Hague; for example, there are twice as many less educated people in concentrated neighborhoods than in the white neighborhoods. The multilevel analysis shows an effect of ethnic concentration of neighborhood on the educational level of residents. This effect is partly an effect of the ethnicity of residents themselves (immigrants have a lower level of education), but also partly independent of their ethnicity, attributable to living in an ethnic neighborhood. Another part of the ethnic concentration effect is the average income of the neighborhood: these are poorer neighborhoods and have a lower educational level.

There are also two other results from the multilevel analysis. First, living in a mixed neighborhood has no independent effect on education level. The initial (negative) effect depends entirely on the income in these neighborhoods (which is lower than white neighborhoods). Secondly, the ethnically concentrated neighborhood effect is as strong for immigrants as for native Dutch. This is remarkable because in the literature it is shown—and it is believed among policymakers—that it is particularly immigrants who suffer from the ethnic concentration of the neighborhood. Apparently, living in an ethnically concentrated neighborhood affects all residents.

The qualitative analysis shows that there is a heterogeneous effect of neighborhood concentration on education. First, the neighborhood concentration hinders education through the low income level of the family and financial responsibility for household income, unemployment of parents, discrimination, and other daunting experiences and the perceived low quality of the school in the neighborhood. On the other hand, ethnic concentration promotes the associated ethnic living culture of education. That is reflected in the high level of aspiration of the respondents and mutual assistance with education. This is possible because of the slight physical, cultural, emotional and social distance between people with the same cultural background. However, despite the high educational aspirations and mutual support, there still exists an overall negative impact of living in an ethnically concentrated neighborhood on the level of education which indicates that the barriers outweigh the positive factors.

The results of the chapter on ethnic concentration and employment status show that residents in concentrated areas are more often unemployed than people in white and mixed neighborhoods. The risk of unemployment is twice as high in ethnically concentrated neighborhoods as in white neighborhoods. Living in an ethnically concentrated area has a significant and substantial positive impact on unemployment. The effect of the ethnically concentrated neighborhood can, therefore, certainly not be called small. Independent of individual and neighborhood characteristics, the ethnically concentrated neighborhood has a positive effect on unemployment.

The presence of the concentration effect applies to all residents of the neighborhood. All ethnic groups and indigenous people are affected in these neighborhoods. The level of education is also part of the context which explains the relationship between ethnic concentration and unemployment: in part, ethnically concentrated neighborhoods experience more unemployment because of their lower educated population. Thus, the neighborhood's ethnic concentration directly or indirectly (through the level of education) affects the risk of unemployment for its inhabitants.

The multilevel analyses show two other notable results. The first is that neighborhood characteristics other than ethnic concentration (such as residential mobility) have no effect on employment opportunities. The second striking conclusion is that living in a mixed neighborhood has no independent effect on employment opportunities. The effect can only be seen in neighborhoods with a high concentration of non-Western immigrants.

In interviews, the respondents mentioned that living in a neighborhood with a high concentration of non-Western immigrants influences their unemployment. They cite the causes of their unemployment as economic and technological developments, employment discrimination, poor education, inadequate mastery of the Dutch language, and bad work experiences in the past. Furthermore, the respondents confirm that factors such as age, gender and education determine their employment opportunities.

The effect of the living culture of the local people on the labor situation is different. The work ethic is high and stimulates employment. The traditional division of labor leads to unemployment of women. Stories and experiences of residents about discrimination that discourage employment are part of the 'neighborhood culture'. Neighborhoods with a high concentration of non-Western immigrants encourage residents to support each other mutually. This social support varies between the employed and unemployed. When workers lead this support for continuing to work — unemployed people help each other to remain unemployed.

Moving wishes differ among neighborhood residents. For unemployed, older people, moving desires are low and this does not encourage employment. In young, unemployed people, the desire is strong, but their incomes are too low to achieve the move. Younger workers have strong wishes regarding relocation that are translated into moving behavior. When a relatively large number of young working people move out of a neighborhood and older unemployed continue to live there, unemployment become an attribute of neighborhood concentration. Overall, it can be said that the barriers to work outweigh the positive aspects of living culture that encourage finding a job. As a result, the negative effect of a neighborhood with a high concentration of non-Western immigrants is greater than the positive effect of the ethnic living culture.

The multilevel analysis in the chapter on ethnic concentration and social contacts shows that residents of ethnically concentrated and mixed neighborhoods have fewer social contacts with native residents than in white neighborhoods. Living in a neighborhood with a high concentration of non-Western immigrants in itself has a significant negative impact on social contact with natives. A comparison between the negative effect of ethnic concentration and mixed neighborhoods shows that the effect of the first is more than twice as large as that of the second. Other neighborhood characteristics do not affect social contact with natives. The negative effect of neighborhood concentration on social contact with natives is somewhat smaller when controlling for individual characteristics (especially the ethnic origins of the residents themselves).

Strikingly enough, the effect of living in an ethnically concentrated neighborhood appears to be stronger for other immigrants than for certain ethnic groups (Turks, Moroccans and Surinamese). This means that the negative effects of ethnic concentration are smaller for these three groups than for other immigrants.

The interviews show that respondents make a distinction between internal and external social contacts, targeting mainly members of the same ethnic group. Internal contacts

are usually intense, strong, emotionally supportive, and are found to be reliable and important. On the other hand, they have external social contacts, focusing on natives or members of other ethnic groups. These tend to be related to pragmatic and are often based on self-interest. These connections are weak and socially less important compared to internal contacts. A negative image of indigenous ethnic minorities often leads to fewer social contacts between immigrants and natives. In addition, several ethnic minority groups often have negative images of each other. This also leads to fewer social contacts between the ethnic groups, especially with regard to Moroccans.

Our qualitative results also show the effects of the living culture of social contacts on different ethnic groups. The answers of the respondents confirm that ethnic origin, gender, age, employment and education affect their social contacts with natives. Turks and Moroccans tend to also add two other factors to this: namely proficiency in the Dutch language and employment discrimination. They point out that local people with the same ethnic background and similar lack of socioeconomic status have more social contact with each other than with people of higher income levels or other ethnic groups, including indigenous. The respondents find it important to live in an ethnically concentrated neighborhood, close to social contacts with family members, so that they can maintain relationships with members of their own ethnic group.

In the final chapter, the main findings with regard to the research questions are summarized and general conclusions are presented. The quantitative analysis shows that the factor of common ethnic neighborhood concentration has a significant negative impact on the social position of the residents of these neighborhoods. Living in an ethnically concentrated neighborhood has a negative effect on the level of education, increases the risk of unemployment, and reduces the social contacts of immigrants with natives. This also applies if individual characteristics (such as education, ethnicity and age) and other neighborhood characteristics (such as residential mobility, the ownership of the home, the average disposable income and the percentage of the potential labor force at the neighborhood level) are controlled. However, the effect of ethnic concentration on employment is weaker than on education and social contacts with natives.

The results of the qualitative analysis are slightly different from the statistical results. The interviews with ethnic respondents show that they do not always see their ethnic concentration as determining their social position. The interviews reveal a mixed picture. Overall, the residents of ethnically concentrated neighborhoods wish to achieve a better social position, particularly in the areas of employment and education. The statistical negative effects of ethnic concentration—for example, the level of education—can conceal a heterogeneity of effects. Thus, there are underlying positive effects, such as educational ambitions and mutual aid that barely emerge in existing research. The same heterogeneity of positive and negative effects is set out in the interviews regarding the areas of labor and social contacts.

How the effects of neighborhood concentration of ethnic minorities on social position be explained? We discussed four explanations. The first explanation is that neighborhoods with a high concentration of non-Western immigrants sort out issues that adversely affect the residents. In this study we found such an effect.

A second explanation is that the residents of ethnically concentrated neighborhoods score lower on certain background characteristics. This study shows that the individual characteristics—ethnic origin, gender, age and education—of residents of neighborhoods with a high concentration of non-Western immigrants have a smaller effect on their social position. Thus, only a portion of the lower social status of residents of neighborhoods with a high concentration of non-Western immigrants is based on their own characteristics.

The third explanation for the association of ethnic concentration with social position is that it can be attributed to other neighborhood characteristics rather than the ethnic concentration. This study shows that the majority of neighborhood characteristics—residential mobility, ownership of property and the percentage of the potential labor force at the neighborhood level—have no effect on the social position of the inhabitants of ethnically concentrated neighborhoods. In addition, inclusion of these neighborhood characteristics does not lead to a large decrease in the initial ethnic concentration effect. This indicates that neighborhood characteristics do little to explain the (weak) social position of the inhabitants of ethnically concentrated neighborhoods.

A fourth and final explanation is the selective migration argument. This states that the relationship between ethnic concentration and social position is caused by a moving and dynamic filtering process. Residents with a weak social position (e.g., unemployed) move more quickly to ethnically concentrated neighborhoods and residents with a better social position (e.g., higher income) move into a white neighborhood. We cannot rule out the selective migration argument as a part explanation for the (weak) social position of the inhabitants of neighborhoods with a high concentration of non-Western immigrants, but our database was unable to indicate a strong result here. It is quite possible that residents of an ethnically concentrated neighborhood with a weak social position move from a weak social position faster to an ethnically concentrated neighborhood and stay there, while those who have a better social position migrate earlier to a white neighborhood.

Although the results of this study show that the neighborhood concentration of ethnic minorities has effects on the social positions of their residents, there are, in our view, two other points that require further reflection and which focus less on whether or not there exists neighborhood effects.

The first point is about the concept of a neighborhood effect and its interpretation; i.e., the meaning of the concept of neighborhood effects. This concept presupposes, as shown in many American research studies, the existence of neighborhood communities with a more or less strong cohesion. However, such a cohesion is hard to find in the

Netherlands. Dutch researchers frequently observe that there are no ghettos in the Netherlands as there are in the US. This study also shows that the Hague neighborhoods, despite their ethnic concentrations, are ethnically mixed. Thus, there is no homogeneous neighborhood culture in the Netherlands as can be found in the US and, therefore, we cannot say that a closed culture and socialization effects exists. In other words, the neighborhood is not a homogeneous social environment. This observation raises doubts about interpretations of the statistical findings relating to the 'neighborhood effect', as the phenomenon has become known. What is that effect, if not a socializing effect? The latter is indeed needed in a neighborhood culture so that we talk about neighborhood effects.

The second point is to suppose that there exists a neighborhood culture that produces a neighborhood effect as assumed in American research. What does this mean? Does this lead to the social effects that emerged in the statistical analysis? The answer cannot simply be based on the results of the statistical analysis, especially when based on cross-sectional data (respondents asked at the same time). To measure the effects of neighborhood on the residents, inhabitants should indeed be questioned repeatedly, which was not the case in this study. However, we have statistical facts which demonstrate a neighborhood effect and we collected the experiences of the residents. Their answer is that the ethnic concentration of the neighborhood has not always adverse effects.

The results of this study show that lower education is partly due to ethnic neighborhood concentration as a causative factor for the existence of a negative effect of ethnic concentration on unemployment (residents of ethnically concentrated neighborhoods are less educated and unemployment increases in populations of less educated people). This means that policy-makers need to invest more in education and Dutch language skills of local people than simply interfering in integration attempts. Previous studies have shown that mixed neighborhoods hardly promote the integration of immigrants and the disadvantaged. Thus, we argue that priority should be given to investment in education and employment over investment planning in ethnically concentrated neighborhoods, irrespective of their ethnicity, because much more can be achieved by the people than with investments in land area. The weak social position of ethnically concentrated neighborhood residents is primarily a socio-economic phenomenon rather than a spatial phenomenon.

Lijst van afkortingen

ADB	Antidiscriminatiebureaus
AVO	Algemeen Vormend Onderwijs
BIC	Bayesian Information Criterion
CBO	Cursorisch Beroepsonderwijs
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
HAVO	Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs
HBO	Hoger Beroepsonderwijs
KMBO	Kort-Middelbaar Beroepsonderwijs
ICC	Intra-Class Correlation
SI	Segregatie-index
LBO	Lager Beroepsonderwijs
MAVO	Middelbaar Algemeen Voortgezet Onderwijs
MBO	Middelbaar Beroepsonderwijs
OIS	Onderzoek, Informatie en Statistiek
SES	Sociaal-Economische Status
SPVA	Survey Sociale Positie en Voorzieningengebruik Allochtonen
VS	Verenigde Staten
VWO	Vorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs

Lijst van tabellen en grafieken

- Figuur 1.1: Conceptueel model van het onderzoek
- Figuur 2.1: Segregatie-index van vier niet-westerse allochtone groepen in de vier grote steden in 2015
- Tabel 2.1: Inwoners van Den Haag en van Nederland naar etnische achtergrond in 2015, uitgedrukt in absolute aantallen en procenten
- Tabel 2.2: Het percentage niet-westerse allochtonen in witte, gemengde en concentratie buurten in Den Haag in 2007 (n=88)
- Tabel 2.3: Vergelijking tussen witte, gemengde en concentratiebuurten in Den Haag 2007, naar een aantal kenmerken (n=88)
- Tabel 2.4: Kenmerken van geïnterviewde personen in Den Haag (n=106)
- Tabel 3.1: Behaald opleidingsniveau van etnische groepen in de leeftijd 15-65 jaar in Nederland 2012, in %
- Tabel 3.2: Opleidingsniveau van Hagenaars in 2007, naar etnische afkomst, in %
- Tabel 3.3: Gemiddelde en standaard deviatie opleidingsniveau van Hagenaars in 2007, naar etnische afkomst en witte, gemengde en concentratie buurten
- Figuur 3.1: Opleidingsniveau van Hagenaars in 2007, naar etnische afkomst en witte, gemengde en concentratie buurten, in %
- Figuur 3.2: Percentage niet-westerse allochtonen en het gemiddelde opleidingsniveau in 2007, naar witte, gemengde en concentratie buurten in Den Haag
- Tabel 3.4: Correlatie tussen kenmerken op buurtniveau (n = 88)
- Tabel 3.5: Effecten van individuele en buurtfactoren op opleidingsniveau in Den Haag
- Tabel 4.1: Potentiële beroepsbevolking naar arbeidspositie, participatiegraad, werkloosheid, en etnische herkomst in Nederland 2008-2011 (in leeftijd 15-64 jaar)
- Tabel 4.2: Potentiële beroepsbevolking naar arbeidspositie, participatiegraad, werkloosheid, en etnische herkomst in Den Haag 2013 (in leeftijd 15-65 jaar)
- Tabel 4.3: Arbeidspositie van Hagenaars in leeftijd 16-64 jaar, naar etnische afkomst in 2007 (in %)
- Tabel 4.4: Arbeidspositie van Hagenaars in leeftijd 16-64 jaar naar witte, gemengde en concentratie buurten in 2007 (in %)
- Figuur 4.1: Arbeidspositie van Hagenaars in leeftijd 16-64 jaar naar etnische afkomst in witte, gemengde en concentratie buurten in 2007 (in %)

- Figuur 4.2: Percentage niet-westerse allochtonen in de leeftijd 16-64 jaar en het gemiddelde werkloosheidspercentage (voor autochtonen en allochtonen) in 2007, naar witte, gemengde en concentratiebuurten in Den Haag
- Tabel 4.5: Correlatie tussen kenmerken op buurtniveau (n = 88)
- Figuur 4.3: Verwacht effect van individuele en buurtkenmerken op de werkloosheid
- Tabel 4.6: Effecten van individuele en buurtfactoren op werkloosheid in Den Haag
- Figuur 4.4: Buurtresiduen van het 0-model
- Figuur 5.1: Contactindices (Exposure dimensie) voor etnische groeperingen in Den Haag 2014
- Tabel 5.1: Gemiddelde en standaard deviatie sociale contacten van Hagenaars met autochtonen in 2007, naar etnische afkomst en witte, gemengde en concentratie buurten
- Figuur 5.2: Percentage niet-westerse allochtonen in de buurt en het gemiddelde percentage sociale contacten met autochtonen in 2007, naar witte, gemengde en concentratie buurten in Den Haag
- Tabel 5.2: Correlatie tussen kenmerken op buurtniveau (n = 85)
- Tabel 5.3: Effecten van individuele en buurtfactoren op sociale contacten van allochtonen met autochtonen in Den Haag
- Figuur 5.3: Het gemiddelde percentage sociale contacten met autochtonen, naar etnische afkomst en naar witte, gemengde en concentratiebuurten in Den Haag 2007

Literatuurlijst

- Adkins, L. (2005). Social Capital. The anatomy of a troubled concept. *Feminist Theory*, 6 (2), 195-211.
- Agirdag, O. (2008). *Cultuur zonder kapitaal? Een sociologische kritiek op het deficitdenken in het onderwijsonderzoek en de onderwijspraktijk*. Paper 'Dag van de Sociologie' (DVDS - 2008). Gent, Belgium, 29.5.2008.
- Amersfoort, H. Van. (1992). Ethnic residential patterns in a welfare state: Lessons from Amsterdam, 1970–1990. *New Community*. Volume 18. 439-456.
- Ainsworth, J. W. (2002). Why does it take a village? The mediation of neighborhood effects on educational achievement. *Social Forces*. 81 (1): 117-152.
- Andriessen, I., Dagevos, J., Nievers, E., & Boog, I. (2007). *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2007*. Den Haag/ Rotterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Andriessen, I., Nievers, E., Faulk, L., & Dagevos, J. (2010). *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Beer, P. T. De (2001). *Over werken in de postindustriële samenleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Belier, E. J., Martens, E.P., Roelandt, Th. & Veenman, J. (1994). Ruimtelijke concentratie van vier allochtone groepen in Nederland. In: J. Veenman & Th. Roelandt (red.). *Onzeker bestaan: de maatschappelijke positie van Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen in Nederland*. (148-172). Amsterdam: Boom/iseo.
- Berg, M. Van den (2007). Leven en overleven met steun. De sociale ondersteuning van Marokkaanse eerste generatie vrouwen. *Migrantenstudies*, 23 (3), 158-179.
- Bertrand, M. Luttmer, E. F. P. & Mullainathan, S. (2000). Network Effects and Welfare Cultures. *Quarterly Journal of Economics*. 115(3), 1019-1055.
- Bolt, G., Burgers, J., & Kempen, R. Van (1998). On the social significance of spatial location; spatial segregation and social inclusion. *Netherlands Journal of Housing and the built Environment*, 13 (1). 83-96.
- Bolt, G., & Kempen, R. Van. (2002). *Wonen in multiculturele steden – tussen souterrain en dakterrassen: wonen als motor voor maatschappelijke kansen*. Den Haag: Een onderzoek in opdracht van het ministerie van Volkshuisvesting. Ruimtelijke ordening en Milieubeheer – VROM.
- Bolt, G. (2004). Over spreidingsbeleid en drijfzand. *Migrantenstudies*. 20, nr. 2: 60-73.
- Bolt, G., Ham, M. Van, & Kempen, R. Van (2006). *Immigrants on the housing market: Spatial segregation and relocation dynamics*. Paper ENHR conference 'Housing in an

- expanding Europe: theory, policy, implementation and participation'. Ljubljana, Slovenia. 2-5 July 2006.
- Bos, J., Leveling, D., Mateman, S., & Renooy, P. (2005). *Concentratie door verdeling. Een onderzoek naar effecten van woonruimteverdeling op etnische segregatie*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Boschman, S. & Groot, C. De, (2011). Verhuiswensen en verhuisgedrag: Verschillen tussen herkomstgroepen. *Migrantenstudies*, Nummer 1. 101-117.
- Bouma, S., Coenen, L. , & Kerckhaert, A. (2011). *Arbeidsmarktpositie van niet-westerse allochtonen: de stand van zaken*. Eindrapport. Zoetermeer: Een onderzoek in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Projectnummer: B3786. Research voor Beleid.
- Bovenkerk, F., Bruin, K., Brunt L., & Wouters, H. (1985). *Vreemd volk, gemengde gevoelens: Etnische verhoudingen in een grote stad*. Meppel / Amsterdam: Boom.
- Brügger, B., Lalive, R. & Zweimüller, J. (2009). *Does Culture Affect Unemployment? Evidence from the Röstigraben*. Bonn, Germany: CESifo Working Paper No. 2714. Category 4: Labour markets.
- Bun-Siersma, B. G. P. M. & Spruit, L.G.M. (1982). *Regionale factoren en individuele schoolloopbanen. Een exploratief onderzoek naar de effecten van het gemeentelijk en nodaal niveau op individuele schoolloopbanen*. KASKIRapport no. 370, Den Haag.
- Burgess, E. W. & Bogue, D. J. (1964). Research in urban society, Along view. In: E.W., Burgess, & Bogue (Eds.). *Contributions to urban sociology* (1-14). Chicago: University of Chicago press.
- Blok, S. (2004). *Bruggen bouwen*. Eindrapport van de Tijdelijke Commissie Parlementair Onderzoek Integratiebeleid (TCPOI) onder leiding van het VVD-Kamerlid Stef Blok. Den Haag: Tweede Kamer. Vergaderjaar 2003 – 2004. Kamerstuk 28 689.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). *Jaarboek onderwijs in cijfers 2011*. (2011). Den Haag/Heerlen. Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Centraal Bureau voor de Statistiek- CBS. (2012). *Jaarrapport Integratie 2012*. Den Haag/Heerlen.
- Cheshire, P. (2007). Segregated neighbourhoods and mixed communities: A critical analysis. London School of Economics. Joseph Rowntree Foundation. York: Publishing Services Ltd.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Cornips, L. (2002). Etnisch Nederlands in Lombok. In: H. Bennis, (Red.). *Een buurt in beweging. Talen en Culturen in het Utrechtse Lombok en Transvaal*, (285-302) Amsterdam: Stichting Beheer IISG.
- Cornips, L., & Rooij, V. De. (2003). "Kijk, Levi's is een goeie merk: maar toch hadden ze 'm gedist van je schoenen doen 'm niet". Jongerentaal heeft de toekomst. In: J. Stroop,

- (Red.). *Waar gaat het Nederlands naar toe? Panorama van een taal*, (131-142). Amsterdam: Bert Bakker.
- Cornips, L., Rooij, V. De & Reizevoort, B. (2006). Straattaal: processen van naamgeving en stereotypering. *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen* 76. *Thema's en trends in de Sociolinguïstiek*, 5 (2). 123-136.
- Creswell, J. W. (2003). *Research design. Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. 2nd edition. Thousand Oaks: Sage.
- Crowder, K. & South, S. J. (2008). Spatial Dynamics of White Flight: The Effects of Local and Extralocal Racial Conditions on Neighborhood Out-Migration. *American Sociological Review*. Vol. 73. No. 5. 792-812.
- Curley, A. M. (2005). Theories of urban poverty and implications for public housing policy. *Journal of Sociology and Social Welfare*, June, 2005, Volume XXXII, No. 2. 97-119.
- Dagevos, J., Odé, A. & Pels, T. (1999). *Etnisch-culturele factoren en de maatschappelijke positie van etnische minderheden: Een literatuurstudie*. Rotterdam: EU Rotterdam – ISEO.
- Dagevos, J. (2001). *Perspectief op integratie: over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het regeringsbeleid, WRR.
- Dagevos, J. & Odé, A. (2003). *Minderheden in Amsterdam: Contacten, concentratie en integratie*. Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor Amsterdam WRA. SISWO.
- Dagevos, J. & Gesthuizen, M. (2005). *Niet-westerse allochtonen met een stabiele arbeidsmarktpositie: aantallen en ontwikkelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J. (2006). *Hoge (jeugd)werkloosheid onder etnische minderheden: Nieuwe bevindingen uit het LAS-onderzoek*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J. (2007). Arbeid en inkomen. In: J. Dagevos, & M., Gijsberts, (Red.). *Jaarrapport Integratie 2007*, (131-162). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J. & Gijsberts, M. (2008). Over dubbele bindingen en verbinden en verheffen. In: P. Schnabel, R. Bijl, & J. De Hart, (Red). *Betrekkelijke betrokkenheid: Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008*, (278-304). Den Haag: SCP.
- Dagevos, J. (2009). *Ruimtelijke concentratie van niet-westerse migranten: achtergronden, gevolgen en aangrijpingspunten voor het beleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekkers, H. P. J. M., Bosker, R. J. & Driessen, G. W. J. M. (2000). Complex inequalities of educational opportunities. A large-scale longitudinal study on the relation between gender, social class, ethnicity and school success. *Educational Research and Evaluation*, 6, 59-82.
- Denessen, E. (2000). *Opvattingen over onderwijs. Leerstof- en leerling gerichtheid in Nederland*. Leuven / Apeldoorn: Garant.
- Dijkstra, A. B., Jungbluth P. & Ruiter, S. (2001). Verzuiling, sociale klasse en etniciteit: Segregatie in het Nederlandse basisonderwijs. *Sociale Wetenschappen*. 44(4), 24-48.

- Doff, W. (2010). *Puzzling neighbourhood effects: Spatial selection, ethnic concentration and neighbourhood impacts*. Sustainable Urban Areas & Delft Centre for Sustainable Urban Areas. Technische Universiteit Delft. Amsterdam: IOS Press BV.
- Dominguez-Martinez, S. & Vreeswijk, A. (2002). Ruimtelijke concentratie van allochtonen. In: J. Veenman, (Red.). *De toekomst in meervoud: Perspectief op multicultureel Nederland*, (39-52). Assen. Koninklijke Van Gorcum.
- Dominguez, S. & Watkins C. (2003). Creating Networks for Survival and Mobility: Social Capital Among African-American and Latin-American Low-Income Mothers. *Social Problems*, 50 (1), 111-135.
- Drayer, E. (2010). *Verwende prinsesjes. Portret van de Nederlandse vrouw*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Driessen, G., Doesborgh, J., Ledoux, G., Overmaat, M., Roeleveld, J. & Veen, I. Van der. (2005). *Van basis- naar voortgezet onderwijs. Voorbereiding, advisering en effecten*. Nijmegen / Amsterdam: ITS / SCO-Kohnstamm Instituut.
- Driessen, G. (2007). *'Peer group' effecten op onderwijsprestaties. Een internationaal review van effecten, verklaringen en theoretische en methodologische aspecten*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Dronkers, J. (2010). *Positieve maar ook negatieve effecten van etnische diversiteit in scholen op onderwijsprestaties? Een empirische toets met internationale PISA-data*. Nijmegen: School of Business and Economics.
- Echtelt, P. Van (2010). *Een baanloos bestaan: de betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Eekert, Van P. & Gelderloos, E. (1990). *Vroeger was de wereld groter: Reacties op langdurige werkloosheid bij Turken, Marokkanen en Surinamers*. Utrecht: Jan van Arkel.
- Elffers, L. & Oort, F. J. (2013). Great expectations: students' educational attitudes upon the transition to post-secondary vocational education. *Social Psychology of Education* 16:1-22.
- Engbersen, G. (1990). *Publieke bijstandsgeheimen: het ontstaan van een onderklasse in Nederland*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Erzberger, Ch. & Kelle, U. (2003). Making inferences in mixed methods: the rules of integration. In A. Tashakorri, & Ch. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social & behavioral research* (457-488). Thousand Oaks: Sage.
- Feijten, P. & Visser, P. (2005). Binnenlandse migratie, verhuismotieven en verhuisafstand. *Bevolkingstrends*, 2e kwartaal, 75-81.
- Fischer, C. S. (2005). Bowling alone: what's the score. *Social Networks*, 27, 155-167.
- FORUM, Instituut voor multiculturele vraagstukken. (2010). 1^e kwartaal. Monitor Allochtonen op de arbeidsmarkt. Utrecht.
- Galster, G. & Santiago, A.M. (2006). What's the 'hood got to do with it? Parental perceptions about how neighbourhood mechanisms affect their children. *Journal of Urban Affairs*, 28 (3) 201-226.

- Gemeente Den Haag. *Stadsenquête Den Haag 2007*. Bestuursdienst gemeente Den Haag oktober (2007). Onderzoek: DIMENSUS beleidsonderzoek, M. Heessels, L. Bosten & H. Verhorst.
- Gijsberts, M. & Dagevos, J. (2005). *Uit elkaars buurt: de invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, SCP.
- Gijsberts, M. (2006). De afnemende invloed van etnische concentraties op schoolprestaties in het basisonderwijs. *Sociologie*, 2 (2), 157-177.
- Gijsberts, M. & Vervoort, M. (2007). Wederzijdse beeldvorming. In: J. Dagevos, & M. Gijsberts, (Red.). *Jaarrapport integratie 2007*, (282-307). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau SCP.
- Gijsberts, M. & Herweijer, L. (2007). Allochtone leerlingen in het onderwijs. In: J. Dagevos, & M. Gijsberts, (Red.). *Jaarrapport Integratie 2007*, (102-128). Den Haag: SCP.
- Gijsberts, M., Meer. T. van der & Dagevos, J. (2008). Vermindert etnische diversiteit de sociale cohesie? In: P. Schnabel, R.V. Bijl & J. de Hart, (Red.). *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie*, (309-336), Sociaal en Cultureel Rapport 2008. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. & Herweijer, L. (2009). Onderwijs en opleidingsniveau. In: M. Gijsberts & J. Dagevos, (Red.). *Jaarrapport integratie 2009*, (1-32). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau SCP.
- Gijsberts, M. & Dagevos, J. (Red.) (2009). *Jaarrapport integratie 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau SCP.
- Gijsberts, M., Vervoort, M., Havekes, E. & Dagevos, J. (2010). *Maakt de buurt verschil? De relatie tussen de etnische samenstelling van de buurt, interetnisch contact en wederzijdse beeldvorming*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. & Iedema, J. (2012). Opleidingsniveau van niet-schoolgaanden en leerprestaties in het basisonderwijs. In: M. Gijsberts, W. Huijnk & J. Dagevos, (Red.). *Jaarrapport integratie 2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. 76-125.
- Gijsberts, M., Huijnk, W. & Dagevos, J. (2012). *Jaarrapport integratie 2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gowricharn, R.S. (1992). *Tegen beter weten in: een kritiek op de economie en sociologie van de 'onderklasse'*, Leuven: Garant uitgevers.
- Gowricharn, R. (2001). *In- en uitsluiting in Nederland: een overzicht van empirische bevindingen*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). Werkdocumenten, W122. Den Haag.
- Gowricharn, R.S. (2003). De multiculturele beproeving. *Tijdschrift voor Humanistiek*, 13 (4). 66-75.
- Gowricharn, R.S. (2004). Beleid niet debet aan geslaagde integratie. *Openbaar Bestuur, Tijdschrift voor Beleid, Organisatie en Politiek*, april, pp. 2-5.
- Gowricharn, R. (2012). Leefcultuur en burgerschap: de Nederlandse Hindostanen als casus. In: R. Gowricharn, D. W. Postma & S. Trienekens, (Red.). *Geleefd burgerschap*;

- Van eenheidsdwang naar ruimte voor verschil en vitaliteit*, (28-46), Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Graaf, P. De, & Ganzenboom, H. B. G. (1993). Family background and educational attainment in the Netherlands for the 1891-1960 birth cohorts. In: Y. Shavit, & H.P. Blossfeld, (Red.), *Persistent inequality. Changing educational attainment in thirteen countries*. Boulder / Oxford: Westview Press.
- Gramberg, P. (1999). De invloed van buurt en regio op schoolloopbanen Amsterdam en Enschede vergeleken. In: S. Musterd & A. Goethals, *De invloed van de buurt*, (54-60). Amsterdam: SISWO-publicatie nr. 404.
- Gramberg, P. (2000). *De school als spiegel van de omgeving. Een geografische kijk op onderwijs*. Amsterdam. Universiteit van Amsterdam.
- Gramberg, P. & Ledoux, G. (2005). Bestrijden van schoolsegregatie: dringend nodig, zinloos of onhaalbaar? In: P. Brassé, & H. Krijnen, (Red.). *Gescheiden of gemengd: Een verkenning van etnische concentratie op school en in de wijk*, (17-31). Utrecht: FORUM.
- Granovetter, M. (1995). *Getting a job*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gravesteyn, J., Koning, J. De, Maagdenberg, V. Van den & Zandvliet, K. (2006). *Balanceren tussen twee culturen: Een onderzoek naar succesvolle allochtonen op de arbeidsmarkt*. Den Haag: MIN. SZW. Document nummer 383.
- Groot, C. De, Manting, D. & Boschman, S. (2008). *Verhuiswensen en verhuisgedrag in Nederland; een landsdekkend onderzoek*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Hakim, C. (2000). *Work-lifestyle choices in the 21st century: preference theory*. Oxford: University Press.
- Halman, L. C. J. M. & Luijkx, R. (2002). Arbeid in beweging? In: K. Verhaar, (Ed.). *Waarden en normen*, (43-62). Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Sociale Verkenningen, 4.
- Ham, M. Van. (2012). *De buurt. Best belangrijk*. TU Delft, Delft university of Technology. Delft. Drukkerij NIVO, Delfgauw.
- Heck, H. H., Thomas, S. L., & Tabata L. N. (2012). *Multilevel modelling of categorical outcomes using IBM SPSS*. New York. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Hennink, M., Hutter, I. & Bailey, A. (2011). *Qualitative research methods*. London: Sage.
- Herweijer, L. & Vogels, R. (2004). *Ouders over opvoeding en onderwijs*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau SCP.
- Herweijer, L. (2008a). Segregatie in het basis- en voortgezet onderwijs. In: P. Schnabel, R. Bijl & Hart, J. De, (Red.). *Betrekkelijke betrokkenheid: Studies in sociale cohesie*. (209-233). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau – SCP.
- Herweijer, L. (2008b). *Gestruikeld voor de start: De school verlaten zonder startkwalificatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hesse-Biber, S. N. & Leavy, P. (2006). *The practice of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage.

- Hoff, S. & Jehoel-Gijsbers, G. (1998). *Een bestaan zonder baan: Een bestaan zonder baan, Een vergelijkende studie onder werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden (1974-1995)*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hoff, S. (2010). *Uit de armoede werken: Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hoof, J. Van (2006). Arbeidsethos in verandering. In: J. Van, Ruysseveldt & J. Van Hoof, (Red.). *Arbeid in verandering*. (257-280), Deventer: Kluwer, a Wolters Kluwer business.
- Hooghiemstra, B. T. J. & Merens, J.G.F. (1999). *Variatie in participatie: Achtergronden van arbeidsdeelname van allochtone en autochtone vrouwen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- House, J. S. (1981). *Work stress and social support*. Reading, MA: Addison Wesley.
- House, J. S. Umberson, D, & Landis, K.R. (1988). Structures and processes of social support. *Annual Review of Sociology*, 14, 293-318.
- Houwen, K. van Der & Kloosterman, R. (2011). *Vertrouwen in en contacten met buurtgenoten*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Hox, J. J. (2010). *Multilevel analysis: Techniques and applications*. Routledge. Great Britain. Second edition.
- Huijnk, W. (2011). De arbeidsmarktpositie vergeleken. In: M. Gijsberts, W. Huijnk, & J. Dagevos. *Jaarrapport integratie 2011*, (127-156). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jager, H. De & Mok, A.L. (1989). *Grondbeginselen der sociologie. Gezichtspunten en begrippen*. Leiden/Antwerpen: H.E. Stenfert Kroese B.V.
- Jennissen, R. P. W. & Hartgers, M. I. (2007). Allochtonen in het onderwijs. In: R.P.W. Jennissen & J. Oudhof, (Red.). *Ontwikkelingen in de maatschappelijke participatie van allochtonen: Een theoretische verdieping en een thematische verbreding van de Integratiekaart 2006*. (57-85). Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoeken Documentatiecentrum – WODC.
- Kain, J. F. (1968). Housing segregation, Negro employment, and metropolitan decentralization. *The Quarterly Journal of Economics*. 82: 175–197.
- Kamphuis, P., Poppel, J. Van, Hijmans, B. A. Van den & Bladel, M. M. V. F. Van (2003). *Arbozorg voor allochtone werknemers: Onderzoek naar de toerusting van de Nederlandse arboinfrastructuur voor de multi-etnische samenleving*. Eindrapport. Tilburg / Utrecht: IVA Tilburg / FORUM.
- Kanas, A. & Tubergen, F. Van. (2009). The Impact of origin and host country schooling on the economic performance of immigrants. *Social Forces*. 88(2):893–916.
- Karaaslan, M. (2004). *De meerwaarde van communicatie bij de arbeidsparticipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen*. Amersfoort: Twynstra Gudde.
- Karsten, S., Roeleveld, J., Ledoux, G., Felix, C., & Elsof, D. (2002). *Schoolkeuze in een multi-etnische samenleving*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.

- Karsten, S., Ledoux, G., Roeleveld, J., Felix, C., & Elshof, D. (2003). School choice and ethnic segregation. *Educational Policy*, 17, 452-477.
- Kempen, Van R. & Özüekeren, Ş. (1998). Ethnic segregation in cities: New forms and explanations in a dynamic World. *Urban Studies*. Vol. 35. No. 10. 1631-1656.
- Kempen, R. Van & Bolt, G. (2003). *Tussen fysiek en sociaal, Een literatuuronderzoek naar de relatie tussen fysieke en sociale verschijnselen in steden*. In opdracht van NWO en het Kenniscentrum Grote steden.
- Klaver, J., Mevissen, J. W. M., Odé, A. W. M., Mateman, S. , & Weening, H. (2005). *Etnische minderheden op de arbeidsmarkt, Beelden en feiten, belemmeringen en oplossingen*. Amsterdam: Regioplan publicatienr. 1272.
- Kleinhans, R., Bolt, G., Lindeman, E., Doveren, T. Van, Schalk, J., Land, M. Van der & Visser, K. (2010). *Vertrouwen houden in de buurt: Verval, ervaring en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten*. Delft: OTB/TU Delft, Universiteit Utrecht, Nicis Institute. Den Haag: Uitgever Nicis Institute.
- Kloosterman, R. C. & Leun, J. P. Van der (1999). Just for starters: Commercial gentrification by immigrant entrepreneurs in Amsterdam and Rotterdam Neighbourhoods. *Housing Studies*, 14 (5). 659-676.
- Koning, J. De, Gravestijn-Ligthelm, J. & Tanis, O. (2008). *Wat bepaalt succes van allochtonen op de Arbeidsmarkt*. Seorworking paper N0.2008/1. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Koopman, M. (2012). *Economic analysis of neighbourhood quality, neighbourhood reputation and the housing market*. Delft: IOS print/ Delft University of Technology.
- Kroft, H., Engbersen, G., Schuyt, K. & Waarden, F. Van (1989). *Een tijd zonder werk: Een onderzoek naar de levenswereld van langdurig werklozen*. Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese.
- Kruythoff, H., Bouma-Doff, W. Van der Laan, Land, M. Van der. (2006). *Armoedewijken in profiel, Een analyse van keuzeruimte en buurtbeleving in stedelijke concentratiegebieden*. Deelrapportage 2 van het woonkeuze-onderzoek. Uitgaven van Habiforum. Onderzoeksinstituut OTB. Technische Universiteit Delft. Delft.
- Kullberg, J. & Nicolaas, H. (2009). Wonen en wijken: In: M. Gijsberts, & J. Dagevos, (Red.). *Jaarrapport integratie 2009*, (1-27). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, J., Vervoort, M. & Dagevos, J. (2009). *Goede burens kun je niet kopen: Over de woonconcentratie en woonpositie van niet-westerse allochtonen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, H. & Werf, M. P. C. Van der. (2001). *Inventarisatie van het verloop van leerlingstromen in het voortgezet onderwijs*. Groningen: GION/ Den Haag: Onderwijsraad.
- Laan Bouma-Doff, W. van der, & Putten, A. E. Van. (2005). *De buurt als belemmering?* Assen: Koninklijke van Gorcum.
- Lancee, B. & Dronkers, J. (2008). Etnische diversiteit. Sociaal vertrouwen in de buurt en contact van autochtonen en allochtonen met de burens. *Migrantenstudies*, 24 (4). 224-249.

- Lancee, B. & Dronkers, J. (2011). Ethnic Diversity in Neighbourhoods and Social Trust of Immigrants and Natives. A Replication of Putnam (2007) in a West-European Country. In: M. Hooghe, (Ed.), *Social Cohesion. Interdisciplinary Theoretical Perspectives on the Study of Social Cohesion and Social Capital*, (77-102). Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten.
- Latten, J. (2005). *Zwanger van segregatie: Een toekomst van sociale en ruimtelijke segregatie?* Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Ledoux, G., Deckers, P., Bruijn, E. De & Voncken, E. (1992). *Met het oog op de toekomst: Ideeën over onderwijs en arbeid van ouders en kinderen uit de doelgroepen van het onderwijsvoorrangsbeleid*. Amsterdam: SCO Kohnstamm Instituut.
- Lewis, O. (1959). *Five families: Mexican studies in the culture of poverty*. New York: Basic Books.
- Lewis, O. (1966). The culture of poverty. *Scientific American*, 215 (4). 19-25.
- Liefbroer, A. & Mulder, C. (2004). Op je familie kun je rekenen: Opvattingen over familiesolidariteit onder autochtonen en allochtonen. *Demos, bulletin over bevolking en samenleving*, 20 (10). 87-88.
- Lin, N. (2001). *Social Capital. A theory of social structure and action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lupton, R. (2003). *Neighbourhood effects: can we measure them and does it matter?* CASE paper, 73. Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Luyten, H., Boosker, R. J., Dekkers, H. & Derks, A. (2003). Dropout in the lower tracks of Dutch secondary education: predictor variables and variation among schools. *School Effectiveness and School Improvement*, 14 (4). 373-411.
- Manevska, K. & Achterberg, P. (2011). Immigration and perceived ethnic threat: Cultural capital and economic explanations. *European Sociological Review*, 28.
- Martin, D. G. (2003). Enacting neighborhood. *Urban Geography*. Vol. 24, 5, 361-385.
- Martinovic, B., Tubergen, F. Van , & Maas, I. (2008). Dynamics of interethnic contact: A panel study of immigrants in the Netherlands. *European Sociological Review*, 25(3) 303-318.
- Martinovic, B., Tubergen, F. Van & Maas, I. (2009). Dynamics of interethnic contact: A panel study of immigrants in the Netherlands. *European Sociological Review*. Vol. 25. Number 3. 303-318.
- Massey, D. S. & Denton, N. A. (1988). The Dimensions of Residential Segregation. *Social Forces*. 67 (2). 281-315.
- Massey, D. & Denton, N. (1993). *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. USA: Harvard University Press.
- Mulder, H. C. & Zorlu, A. (2008). Locatiekeuze van immigranten in de eerste vier jaar na aankomst. *Bevolkingstrends*, 56 (3). 39-44. CBS.

- Musterd, S. (2000). Ruimtelijk beleid bevordert maatschappelijke integratie niet. *Geografie*, 9 nr. 4: 12-13.
- Musterd, S., Ostendorf, W. & Vos, S. De. (2003). Neighbourhood effects and social mobility: a longitudinal analysis. *Housing Studies*, 18 (6). 877-892.
- Musterd, S. (2003). Segregation and integration: a contested relationship. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 29. No. 4. 623-641.
- Musterd, S. (2005). Social and ethnic segregation in Europe: Levels, causes and effects. *Journal of Urban Affairs*. Volume 27. 331-348.
- Musterd, S. & W. Ostendorf (red.) (2009). *Problemen in Wijken of Probleemwijken?* Assen: Van Gorcum.
- Niesing, W. & Veenman, J. (1990). Achterstand en achterstelling op de arbeidsmarkt. In: Veenman, J. (Red.). *Ver van huis. Achterstand en achterstelling bij allochtonen*. (41-68). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Nieuwenhuis, J., Hooimeijer, P. Ham, M. Van, & Meeus, W. (2013). *Neighbourhood Effects on Migrant Youth's Educational Commitments: An Enquiry into Personality Differences*. IZA Discussion Paper No. 7510. Utrecht University. Utrecht. The Netherlands.
- Nieuwenhuizen, E. (2006a). *Ruimtelijke segregatie in Nederland - Factsheet*. Rotterdam: Landelijk Bureau ter Bestrijding van Rassendiscriminatie (LBR).
- Nieuwenhuizen, E. (2006b). *Arbeidsmarktpositie etnische minderheden. - Factsheet*. Rotterdam: Landelijk Bureau ter Bestrijding van Rassendiscriminatie (LBR).
- Nievers, E., & Andriessen, I. (Red.) (2010). *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010*. Sociaal en Cultureel Planbureau: Den Haag.
- Noordhoff, F. (2004). Stedelijke netwerken: bron of belemmering? Het sociaal kapitaal van Kaapverdianen in Rotterdam Delfshaven. *Agora*, 20 (3). 24-26.
- Nortier, J. (2001). *Murks en straattaal: Vriendschap en taalgebruik onder jongeren*. Amsterdam: Prometheus.
- Ostendorf, W. & Musterd, S. (2005). Segregatie en integratie: feiten en visies. In: P. Brassé, & H. Krijnen, (Red.). *Gescheiden of gemengd: Een verkenning van etnische concentratie op school en in de wijk*. (77-93). Utrecht: FORUM. Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling.
- Pels, T. (Ed.). (2000). *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en de pedagogische afstemming tot gezin en school*. Assen: Van Gorcum.
- Permentier, M. & Bolt, G. (2006). *Woonwensen van allochtonen*. Utrecht: DGW / NETHUR Partnership.
- Permentier, M., Kullberg, J. & Noije, L. Van. (2013). *Werk aan de wijk: Een quasi-experimentele evaluatie van het krachtwijkenbeleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65-85.
- Phalet, K. (1994). *Culturele waarden en persoonlijke keuzen: groepsloyaliteit en prestatiemotivatie bij Turkse en Belgische jongeren*. Utrecht: Isor. (proefschrift).

- Pinkster, F. (2007). Localised social networks, socialisation and social mobility in a low-income neighbourhoods in The Netherlands. *Urban Studies*.44. 2587–2603.
- Pinkster, F. M. (2008). *De sociale betekenis van de buurt, een onderzoek naar de relatie tussen het wonen in arme wijk en sociale mobiliteit*. NICIS Institute. Amsterdam: Amsterdam university press.
- Pinkster, F. M. (2009). *Living in concentrated poverty*. Dissertation Universiteit van Amsterdam. Enschede: Printpartners Ipskamp B.V.
- Poel, M. Van der (1993). Delineating personal support networks. *Social Networks*. 15. 49-70.
- Portes, A. (1998). Social capital: its origins and applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24. 1-24.
- Pustjens, H., Noortgate, W. Van den, Ongehena, P., & Damme, J. Van (2004). *Multiniveauanalyse in de praktijk*. (12-19). Deel 1; een eerste kennismaking. Leuven / Voorburg: Acco.
- Putnam, R. D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and community in the Twenty-first century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture, *Scandinavian Political Studies*, 30 (2). 137-174.
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a response to perceived group threat: Population composition and anti immigrant and racial prejudice in Europe. *American Sociological Review*, (60), 568-611.
- Roelsma-Somer, S. F. H. (2008). *De kwaliteit van Hindoescholen*. Ridderkerk: Ridderprint drukkerij.
- Rooij, C. De. (2005). *Verzorgingsstaat en verzorgingsstad, Sociaal-economische segregatie en de rol van de overheid*. PrintPartners Ipskamp. Proefschrift. Universiteit van Amsterdam.
- Rothwell, J. T. & Massey, D. S. (2014). Geographic Effects on Intergenerational Income Mobility. *Economic Geography*. 91 (1). 83-106.
- Rovers, B. (1999). De invloed van buurtkenmerken op criminaliteit van jonge inwoners. In: Musterd, S., Goethals, A., *De invloed van de buurt*. SISWO-publicatie nr. 404. Amsterdam, SISWO.84-107.
- Scheepers, P., Gijsberts M. & Coenders, M. (2002). Ethnic exclusionism in European countries. Public opposition to civil rights for legal migrants as a response to perceived ethnic threat. *European Sociological Review*, 18 (1). 17-34.
- Small, M. L. & Newman, K. (2001). Urban poverty after the truly disadvantaged: The re-discovery of the family, the neighborhood and culture. *Annual Review of Sociology*, 27 (1). 23-45.
- Small, M. L. (2007). Racial differences in networks: Do neighborhood conditions matter? *Social Science Quarterly*. 88, 320-343.
- Snel, E. & Burgers, J. (2000). The comfort of strangers: Etnische enclaves in de grote steden. In: R. Van, Kempen, P. Hooimeijer, G. Bolt, J. Burgers, S. Musterd, W.

- Oosterhof & E. Snel, *Segregatie en concentratie in Nederlandse steden: Mogelijke effecten en mogelijk beleid*. (49–64). Assen: Van Gorcum.
- Snijders, T. A. B. & Bosker, R. J. (1999). *Multilevel analysis: An introduction to basic and advanced multilevel modelling*. London: Sage Publications.
- Sonderen, E. Van (1993). *Het meten van sociale steun met de Sociale Steun Lijst - Interacties (SSL-1) en sociale Steun Lijst - Discrepanties (SSL-D)*. Een handleiding. Noordelijk Centrum voor Gezondheidsvraagstukken. Rijksuniversiteit Groningen.
- Sykes, B. & Kuyper, H. (2009). Neighbourhood effects on youth educational achievement in the Netherlands: can effects be identified and do they vary by student background characteristics? *Environment and Planning*, volume 41, 2417 - 2436.
- Sykes, B. (2011). *Spatial order and social position: Neighbourhoods, schools and educational inequality*. Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Off Page.
- Tashakorri, A. & Teddlie, Ch. (Eds.). (2003). *Handbook of mixed methods in social & behavioral research*. Thousand Oaks: Sage.
- Tesser, P. (1993). *Rapportage Minderbeden 1993*. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA.
- Tesser, P. T. M., Praag, C. S. Van, Dugteren, F. A. Van, Herweijer, L. J. & Wouden, H. C. Van der. (1995). *Rapportage minderbeden 1995: concentratie en segregatie*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk.
- Tesser, P. T. M., Merens, J. G. F. & Praag, C. S. Van (1999). *Rapportage minderbeden 1999: Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Tolsma, J., Meer T. Van der & Gesthuizen, M. (2008). *Unity in diversity. The impact of neighbourhood and municipality characteristics on dimensions of social cohesion in the Netherlands*. Paper op het Politicologen-etmaal, 29 en 30 mei 2008, Nijmegen.
- Topa, G. (2001). Social Interactions, Local Spillovers and Unemployment, *Review of Economic Studies*. 68(2): 261-295.
- Turkenburg, M. & Gijsberts, M. (2007). Opleidingsniveau en beheersing van de Nederlandse taal. In: J. Dagevos & M. Gijsberts, (Eds.). *Jaarrapport Integratie 2007*, (72-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Uunk, W. (2002). *Concentratie en achterstand - over de samenleving tussen etnische concentratie en de sociaal-economische positie onder allochtonen en autochtonen*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Uunk, W. & Martinez, S. D. (2002). *Wijken in beweging. Migratie in en uit concentratiewijken*. Assen: Koninklijke van Gorcum BV.
- Valk, H. A. G. De, Esveldt, I., Henkens, K. & Liefbroer, A. C. (2001). *Oude en nieuwe allochtonen in Nederland: Een demografische profiel*. Werkdocument W.123. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, WRR.
- Vanderweyden, K. (2004). From Re-Arranger to Convert: The Patterns of Integration of Part-Time Workers and People on Leave. *Work. Employment Society*, 18 (1). 73–95.

- Veenman, J. (1996). *Heb je niets, dan ben je niets. Tweede generatie allochtone jongeren in Amsterdam*, Van Gorcum, Assen.
- Vennix, P. & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seksualiteit en relaties van Turkse en Marokkaanse Nederlanders*. Delft: Eburon.
- Verkuyten, M. & Canatan, K. (2003). Normative orientation academic achievement in a school context. In: L. Hagendoorn, J. Veenman, & W. Vollebergh, (Eds.). *Integrating immigrants in The Netherlands, cultural versus socio-economic integration*. England: Ashgate Publishing Limited.
- Vervoort, M. H. M., Flap, H. D. & Dagevos, J. J. (2010). The ethnic composition of the neighbourhood and ethnic minorities' social contacts: three unresolved issues. *European Sociological Review*, 15. 1-20.
- Vervoort, M. H. M. (2011). *Living together apart? Ethnic concentration in the neighbourhood and ethnic minorities' social contacts and language practices*. The Netherlands Institute for Social Research, Den Haag: SCP.
- Vervoort, M. (2012). Ethnic concentration in the neighbourhood and ethnic minorities' social integration: weak and strong social ties examined. *Urban Stud.* vol. 49. no. 4. 897-915.
- Vink, A., (2010). *Zwarte zwanen witte zwanen: De mythe van de zwarte school*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Wacquant, L. J. & Wilson, W. J. (1989). The cost of racial and class exclusion in the Inner city, in the: The Annals of the American academy of political and social science. The ghetto Underclass. *Social science perspective*, 501. special editor: W. J. Wilson, Sage publication. INC. England.
- Weinberg, B. (2004). Testing the Spatial Mismatch Hypothesis Using Inter-city Variations in Industrial Composition. *Regional Science and Urban Economics*. 34(5). 505-32.
- Wester, F. & Peters, V. (2004). *Kwalitatieve analyse: Uitgangspunten en procedures*. Bussum: Uitgeverij Coutinho, b.v.
- Weicher, J. C. (1990). How poverty neighborhoods are changing. In: L. E. Lynn & M. G. H. McGeary (red.). *Inner-city poverty in the United States*. Washington D. C. National academy press.
- Wielers, R. J. J. & Raven, D. (2009). Daalt in Nederland de arbeidsmoraal? Een alternatieve verklaring voor tijdsschaarste. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 25, 67-83.
- Wilson, K. L. & Portes, A. (1980). Immigrant enclaves: an analysis of the labor market experiences of Cubans in Miami. *The American Journal of Sociology*. 86. 295–319.
- Wilson, W. J. (1987). *The truly disadvantaged – the Inner city, the underclass, and public policy*. Chicago: The university of Chicago press.
- Wilson, W. J. (1996). *When work disappears: The world of the new urban poor*. New York. USA: Alfred A. Knopf.
- Wittebrood, K. & Permentier, M. (2011). *Wonen, wijken en interventies. Krachtwijkenbeleid in perspectief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Websites

Centraal Bureau voor de Statistiek- CBS. (2012). *Arbeidsparticipatie naar leeftijd en geslacht*. Geraadpleegd op 15-09-2013.

<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/arbeidsmarkt-vogelvlucht/structuur-arbeidsmarkt/2006-arbeidsmarkt-vv-participatie-art.htm>

Centraal Bureau voor de Statistiek – CBS. (2012). *Arbeidsmarktsituatie van allochtonen 2008-2011*. Geraadpleegd op 24-01-2014.

<https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2012/28/arbeidsmarktsituatie-van-allochtonen-2008-2012-1e-kwartaal>

Centraal bureau voor de Statistiek – CBS (2014). Statline. *Beroepsbevolking; behaalde onderwijs naar herkomst*. Geraadpleegd op 12-11-2014.

<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=71822NED&D1=0&D2=0&D3=a&D4=a&D5=0-2,4,8-10&D6=0&D7=l&HDR=T,G1,G3,G5,G4&STB=G6,G2&VW=T>

Centraal Bureau voor de Statistiek- CBS. Maatwerk. (2014).

Centraal bureau voor de Statistiek – CBS. (2015). Statline. *Beroepsbevolking; kerncijfers naar geslacht en andere kenmerken 1996-2014*. Gepubliceerd op 13 februari 2015. Geraadpleegd op 12-03-2015.

<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71958ned&D1=0,5-11&D2=0&D3=0,16-27&D4=65,70&HDR=T&STB=G3,G1,G2&VW=T>

Centraal bureau voor de Statistiek – CBS. (2015). Statline. *Beroepsbevolking; kerncijfers provincie 1987-2014*. Gepubliceerd op 13 februari 2015. Geraadpleegd op 13-04-2015.

<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=71761ned&D1=0-3,5-7&D2=0,17-20&D3=79&HDR=T&STB=G2,G1&VW=T>

Centraal bureau voor de Statistiek – CBS. (2016). Statline. *Bevolking; leeftijd, herkomst-groepering, geslacht en regio, 1 januari 2015*. Geraadpleegd op 21-06-2016.

<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=37713&D1=0&D2=0&D3=0-4,31,40-41&D4=0,313&D5=l&HDR=T,G2&STB=G3,G4,G1&VW=T>

Centraal bureau voor de Statistiek – CBS. (2016). *Begrippen*. Geraadpleegd op 1-7-2016.

<https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/begrippen?tab=b#id=buurt>

Den Haag in cijfers. Gemeente Den Haag. Geraadpleegd op 13-05-2015. <http://denhaag.buurtmonitor.nl/?lang=en>

Den Haag in cijfers. <http://denhaag.buurtmonitor.nl/>

Onderzoek, Informatie en Statistiek (OIS). Gemeente Amsterdam. Geraadpleegd op 13-05-2016. <http://www.ois.amsterdam.nl/feiten-en-cijfers/>

Rotterdam in cijfers. Gemeente Rotterdam, Geraadpleegd op 13-05-2016. <http://rotterdam.buurtmonitor.nl/jive>

WistUdata. Gemeente Utrecht. Geraadpleegd op 13-05-2016. https://utrecht.buurtmonitor.nl/jive?presel_code=p635804133201299301

